

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola (Prof. Dr. Halász Gábor, egyetemi tanár)
Pedagógiatörténeti Doktori Program (Prof. Dr. Németh András, egyetemi tanár)

Nagy Andrea

**Középfokú katonai nevelés Magyarországon a
kiegyezéstől 1945-ig
– a fegyelmező hatalom és a totális intézmény
jellemzőinek vizsgálata –
Doktori (PhD) disszertáció**

Témavezető: Prof. Dr. Németh András, egyetemi tanár, ELTE PPK

A bíráló bizottság tagjai:

Elnök: Prof. Dr. Szabolcs Éva, egyetemi tanár, ELTE PPK

Belső bíráló: dr. Vincze Beatrix, egyetemi adjunktus, ELTE PPK

Külső bíráló: Prof. Dr. Kéri Katalin, egyetemi tanár, PTE BTK

Titkár: dr. Garai Imre, egyetemi adjunktus, ELTE PPK

Tagok: dr. Hegedűs Judit, egyetemi docens, NKE

dr. Szelei Ildikó, habilitált egyetemi docens, NKE

dr. Rébay Magdolna, habilitált egyetemi docens, DE BTK

Budapest
2019

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	4
Bevezetés	5
1. A kutatás elméleti keretei	7
2. A kutatás módszerei, forrásai és kérdései	15
2.1. Kutatásmódszertan és kutatási kérdések	15
2.2. A kutatás forrásai	18
3. A katonai nevelés története Magyarországon	20
3.1. A katonai nevelés kezdetei és intézményesülése	20
3.1.1. A kora-újkor és előzményeinek társadalomtörténeti vázlata	20
3.1.2. Katonai nevelés az osztrák-magyar kiegyezésig	23
3.2. Az intézményes katonai nevelés története a dualizmus korában	30
3.2.1. Az ipari forradalom hatása a társadalomra	30
3.2.2. Katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezéstől az I. világháború végéig	33
3.3. Katonai nevelés és képzés a 20. század első felében	52
3.3.1. A modern kor társadalomtörténeti vázlata	52
3.3.2. Katonai nevelés és képzés az I. világháború végétől a II. világháború végéig	53
4. A soproni katonaiskola, mint a korszak középfokú katonai oktatásának modellintézménye – A Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola története	68
4.1. Az intézet története megalakulásától a trianoni békeszerződésig	68
4.2. Az intézet története az 1920-as években	72
4.3. Az intézet története az 1930-as években	76
4.4. Az intézet utolsó évei hadapródiskolaként	78
5. Fegyelmező hatalom a soproni katonaiskolában	84
5.1. A kutatás alappillére: a strukturált adatbázis	85
5.2. A korabeli honvéd nevelőintézetek fegyelmező dokumentumainak bemutatása és elemzése	87
5.3. A katonaiskolák napirendje	97
5.4. A fegyelmező tér és idő megjelenése a Soproni Katonaiskola fegyelmi ügyeiben	99
5.4.1. A parancskönyvekben megjelenő fegyelmi ügyek vizsgálatának kutatómódszertani sajátosságai	101

5.4.2. A fegyelmező tér	102
5.4.3. A fegyelmező idő	106
5.4.4. A panoptikusság megjelenése és a kivételek a fegyelmi ügyekben	110
5.4.5. Összegzés	112
6. A soproni katonaiskola fegyelmi ügyeinek hosszmetzeti vizsgálata	116
7. A soproni katonaiskola mint totális intézmény	145
8. Katonaiskolák a szépirodalomban	169
9. Összegzés: a kutatás főbb eredményei	190
10. Bibliográfia	194
10.1. Felhasznált irodalom	194
10.2. Felhasznált jogszabályok	203
10.3. Felhasznált levéltári források	204
10.4. Felhasznált iskolai értesítők	208

Köszönetnyilvánítás

Doktori disszertációm elkészültében több személynek és intézménynek is köszönettel tartozom.

Mindenekelőtt köszönettel tartozom *Németh Andrásnak*, témavezetőmnek, aki már demonstrátorságom idején bevezetett a tudományos élet világába és mindenkor szakmai segítséget nyújtott publikációm, kutatásaim és disszertációm elkészültéhez, szakmai fejlődésemhez és szakmai szocializációmhoz. Köszönetet szeretnék mondani továbbá a *Történeti, elméleti és összehasonlító pedagógiai kutatócsoport* munkatársainak és doktoranduszainak, akiktől szintén rengeteg segítséget és támogatást kaptam.

Köszönöm a műhelyvitám során felkért bírálóimnak, *Garai Imrének* és *Nóvik Attilának*, aprólékos munkájukat és kritikus észrevételeiket, továbbá a műhelyvita többi résztvevőjének érdeklődésüket, kérdéseiket és visszajelzéseiket.

Hálás köszönettel tartozom a *Hadtörténeti Levéltár* és a *Hadtörténeti Könyvtár* munkatársainak és kutatóinak önzetlen segítségükért, kedvességükért és javaslataikért.

Köszönettel tartozom *Laurenszky Ernőnek*, aki több ízben mesélt nekem kőszegi élményeiről, mindig örömmel fogadott és kérdéseimre készséggel válaszolt.

Köszönöm munkahelyemnek, az *Erzsébetvárosi Dob Óvodának*, támogatásukat, lojalitásukat.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm családomnak a támogatást és a türelmüket. Külön köszönöm szüleimnek, *Nagyné Geiger Juditnak* és *Nagy Sándornak*, hogy kitartó támogatásuk mellett kritikussaim, lektoraim és olykor „kutatótársaim” is voltak.

Bevezetés

Pedagógiai tanulmányaim kezdetén az első pedagógiatörténeti dolgozatom témájának az *Iskola a határon* (Ottlik, 1990) című regény elemzését választottam. Témaválasztásomat annak idején első sorban az irodalom iránti szeretetem indokolta. Ebben az első dolgozatban a regényben ábrázolt katonai világot hasonlítottam össze a nyolcvanas évek sorkatonai szolgálatával, a katonaság és a katonai kiképzés időtálló és egyetemleges alapelveit, módszereit és szegmenseit kutatva. Már ezen első szárnypróbálgatás írása közben kirajzolódott számomra, hogy egy nagyon izgalmas témára bukkantam, így egyértelmű volt, hogy disszertációmban ezt a kutatási vonalat folytatom.

A katonaiskolák izgalmas metszéspontját képezik a katonaságnak, az iskolának és az internátusnak, amelynek köszönhetően számos pedagógiai kutatási lehetőséget rejtnek magukban. Ennek ellenére mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban igen kevés pedagógiai megközelítésű kutatás található a katonai nevelés témaköréből. A hazai szakirodalom többsége klasszikus történeti narratívát használva foglalja össze a katonai képzés intézményesülését, ezáltal annak professzionalizálódását is. A témával foglalkozó munkák másik nagy csoportja – kapcsolódva a klasszikus történeti narratívához – az egyes katonaiskolák történetével foglalkozik. Ezen iskolatörténeti művek többnyire volt növendékek vagy tanárok munkái, azonban ez nem jelent személyes hangnemet, a szerzők történelmi tényekre alapozva tisztelegnek összegző munkáikkal alma materük előtt. Ilyen intézettörténeti összefoglaló mű született a pécsi magyar királyi hadapródiskoláról (Gál, 2011; Garay, 1939; Nemeskürti, 1985), a soproni magyar királyi honvéd főreáliskoláról (Cseresnyés, 1995; Péterfy, 1934), a kőszegi császári és királyi katonai alreáliskoláról (Hidvégi, 1937; Nagy, 1982; Ráskay és Szabó, 1995), a budapesti Görgey Artúr honvéd műszaki hadapródiskoláról (Major, 1993), a nagyváradi magyar királyi honvéd hadapródiskoláról (Tóth, 1998) és a Ludovika Akadémiáról (Dezséri, 1930; Miklós, 2004b; Rada, 1998). Az összes nagyobb és hosszabb ideig működő hazai katonaiskola történetéről tehát született már iskolatörténeti összefoglaló mű. Az objektivitásra törekvő iskolatörténeti művek mellett számos személyes visszaemlékezés, önéletrajz is napvilágot látott a témával kapcsolatban. Több visszaemlékezés született például a kőszegi (Galántay, 2011; Kazinczy, 2005; Lászlai, 2008; Say, 2002) és a soproni (Kádár, 1978) katonaiskoláról. Néhány doktori értekezés is született az utóbbi évtizedekben a katonaiskolákkal

kapcsolatban, azonban ezek vagy egy speciális területet kutatnak – például *Sárkányné Szabó Olga* (2004) a honvédség idegen nyelv képzését kutatta a monarchia időszakában –, vagy csak érintőlegesen foglalkoznak a katonaiskolákkal, mint *Závodi Szilvia* (2012), aki alapvetően a huszadik század első felében vizsgálta a katonatisztek életmódját.

A nemzetközi szakirodalom elsősorban napjaink katonai nevelésének kihívásaival és kérdéseivel foglalkozik. Ezen témakörök között szerepelnek etikai és morális kérdések; a hadviselés pszichológiája; a felelősségvállalás kérdései; a modern hadviselési technikák kérdései; visszaélés a katonai haderővel; filozófiai kérdések; a személyiség kérdései; a nemzeti identitás kérdése; a katonai nevelés céljai; a vezetői kultúra és a vezetéselmélet (*Annen és Royl*, 2010; *Annen, Nakkas, és Makinen*, 2013; *Florian*, 2002; *Kvernbekk, Simpson és Peters*, 2008; *Micewski és Annen*, 2005).

A dolgozat első része mindezek tükrében, azt a célt szolgálja, hogy egy olyan összegzést adjon a hazai közép fokú katonai képzésről, amely neveléstörténeti nézőpontból foglalja össze annak történetét, reflektálva a korszak közoktatásügyének változásaira, a tisztek társadalomban betöltött szerepére, annak változásaira, felhasználva a felsorolt szakirodalmat, és kiegészítve azokat olyan elsődleges forrásokkal, amelyek a levéltári kutatás során kerültek feltárássra.

A dolgozat második része korabeli levéltári forrásokra támaszkodva mutatja be a katonaiskolák mindennapjait. Ennek során Michel Foucault, valamint Erving Goffman munkáinak szemléletmódjára alapozva a fegyelmező hatalom mikrotechnikáinak érvényesülését, illetve a katonaiskolák totális intézmény jellegének érvényesülését vizsgálom majd. A munka következő részében a kutatás céljaihoz és elméleti kereteihez igazodva, három, ismert katonaiskolai regényként számontartott szépirodalmi mű – *Ottlik Géza* (2007) *Iskola a határon* című regénye, *Robert Musil* (1980) *Törless iskolaévei* című műve és *Mario Vargas Llosa* (1976) *A város és a kutyák* című regénye – elemző bemutatására kerül majd sor.

1. A kutatás elméleti keretei

A kutatás elemző részének elméleti alapjait *Michel Foucault* (1990, 1996, 1998a, 1998b, 1998c, 2000b) hatalomelmélete és *Erving Goffman* (1991) totális intézmények működését vizsgáló munkája adja. Ezen elméletek a nyolcvanas évektől kezdve jelentős hatással voltak a neveléstörténeti kutatások szemléletmódjára is (*Sarasin, 2001; Caruso, 2003; Weber és Marer, 2006*). Úgy vélem, hogy Foucault és Goffman elméleti munkái, illetve azok korábbi neveléstudományi recepciójának szemléletmódja megfelelő elméleti alapokat jelent a magyar katonai nevelés, illetve a hazai katonaiskolák életének árnyalt, újabb kutatási dimenziók alapján történő vizsgálatára. Foucault hatalomelméletének felhasználásával elsősorban a hatalom és a fegyelmezés mikrotechnikáinak értelmezései válnak lehetővé, amely segítségével jobban megérthetővé és értelmezhetővé válik a katonaiskolák túlszabályozó, maximálisan fegyelmezett légköre és mindennapjai. Goffman elmélete pedig a zárt és túlszabályozott intézmények világának szociológiai értelmezését adja, elsősorban nem a hatalom, hanem az egyén szemszögéből. A totális intézmény elmélete is tehát a katonaiskolák mindennapjának, működési mechanizmusainak megértését segíti. Mivel a két elmélet két különböző perspektívából vizsgálja a hatalmat, a fegyelmezést és ezek technikáit, ezért az ezen elméletek alapján készült elemzések külön fejezetekben kerülnek tárgyalásra.

A posztmodern tudományfelfogás nézőpontváltásában fontos szerepe volt Foucault életművének, amelyben a történelemanalízis, a filozófiai fejtegetés és a műelemzés izgalmas kombinációja valósult meg. Életművének bemutatására, átfogó feldolgozására jelen keretek között nincs lehetőség, csupán a hatalomról alkotott legfontosabb nézetei kerülnek áttekintésre. Foucault munkásságának első szakaszában főként ismeretelméleti megközelítésű műveket írt, mint *A szavak és a dolgok* (2000a), valamint *A tudás archeológiája* (2001). Ezekben a műveiben a tudományos tudás létrejöttének történeti vetületeit vizsgálja az akadémiai-tudományos gondolkodás fejlődésének aspektusából (*Németh, 2015*).

Michel Foucault a hetvenes években fordult a hatalom és a társadalom fegyelmező mechanizmusainak témája felé. A társadalmi hatalom formáit, intézményeit, mikrofolyamatait kutatta olyan témákon keresztül, amelyekben a hatalom mikro- és makroszintű jelenségei egyszerre vannak jelen. Ilyen például a börtön témája, vagy a szexualitás. (*Szigeti, 2005*) Hatalomelméletének értelmezése szempontjából

fontos megjegyezni, hogy a hatalmat alapvetően nem tartja negatív erőnek. Úgy véli, hogy a társadalmat a hatalmi viszonyok szálai szövök át és tartják egyben. A hatalom alatt nem csak az uralkodót vagy az államot érti, sokkal szélesebb értelmezésben használja a fogalmat (Zétényi, 2005). „[...] hatalmon én nem 'a Hatalmat' értem, nem azon intézmények és mechanizmusok összességét, amelyek valamely adott államban biztosítják az állampolgárok feletti uralmat. Nem is az uralkodás egyik módját értem hatalmon, azt a módot, amelynek - ellentétben az erőszakkal - jogszabály ad formát. Végül, hatalmon nem is valamilyen általános uralmi rendszert értek, amelyet egy ember vagy egy embercsoport gyakorol a másik ember vagy csoportok felett, és amelynek hatása - a sorozatos irányváltatások révén - az egész társadalmon áthullámzik. A hatalom elemzésének ugyanis nem szabad az állami szuverenitás, a törvény formája vagy egy uralkodás globális egységének posztulátumából kiindulnia; ezek legfeljebb olyan formák, amelyeket a hatalom végül magára ölt. [...] hatalmon, úgy vélem, legelőször is azoknak az erőviszonyoknak a sokasága értendő, amelyek szervesen hozzátartoznak ahhoz a területhez, amelyben kifejtik tevékenységüket, és amelyek alkotórészei e terület szervezettségének. Hatalmon az a játék értendő, amely - harcok és szakadatlan összeütközések révén - átalakítja, felerősíti, megfordítja ezeket az erőviszonyokat; hatalmon azok a támpontok értendők, amelyeket ezek az erőviszonyok egymásba találnak, miközben folyamatos láncolatot vagy rendszert alkotnak, vagy pedig éppen ellenkezőleg, azok az eltolódások és ellentmondások, amelyek elszigetelik őket egymástól; a társadalmi hegemoniákban ölt testet a hatalom gyakorlását. [...] A hatalom mindenütt jelenvalósága nem abból ered, hogy mindenre kiterjeszti legyőzhetetlen egységét, hanem abból, hogy nincs olyan pillanat, nincs olyan pont ahol ne volna jelen, ahol meg ne mutatkozna.” (Foucault, 1996, 95-96) Szintén fontos eleme az elméletnek, hogy a hatalmat egyszerre tartja egyéniesítő és totalizáló törekvésnek, azaz egyszerre irányul az egyes emberre és a tömegre (Kiss, 1994).

Foucault hosszabb és rövidebb munkáiban megjelenő különböző hatalomkoncepciói közül a legjelentősebbek a fegyelmező hatalom, a biohatalom, a pásztori hatalom és kormányozhatóság.

Foucault fegyelmező hatalomról szóló elmélete a *Felügyelet és büntetés* (1990) című művében kerül kifejtésre. Ebben a művében a hatalmat vizsgálva azt mutatja be részletesen, hogy a középkori büntető társadalmat hogyan váltotta fel a fegyelmező társadalom, és hogyan alakult ki a 18-19. században a büntetőjog, a büntetőbíráskodás, a büntetési rendszer és a büntetés-végrehajtás új intézménye, a börtön. Ebben a fejlődési

folyamatban a hosszú, véres és nyilvános kivégzéseket felváltja a börtönbüntetés. Foucault véleménye szerint a fegyelmező hatalom legfontosabb teremtménye a modern ember, amely a különböző fegyelmező technikák, a test engedelmessé tétele révén jön létre. A premodern hatalom még ugyanis közvetlenül a testre irányult, a test a megtorlás helyszíne volt. A modern hatalomnál azonban már a hatalom ennél jóval kifinomultabb. Nem tűnnek el a testre irányuló technikák, csak már kevésbé erőszakosak és látványosak. Ilyen technika a tér felosztása, az idő felosztása és a norma. (Foucault, 1990; Kiss, 1994; Szigeti, 2005; Zétényi, 2005)

A teljes körű felügyelet és megfigyelés kialakításához mindenképp a teret és az időt kell a hatalom szolgálatába állítani, és általuk pedig a testet. Mind a teret, mind az időt a lehető legkisebb egységekre kell bontani. A tér esetében ez az egység legalább egy emberi testnyi méretű. Így a testek előre megszabott helyre kerülnek a térben, ami megkönnyíti az ellenőrzést és a megfigyelést, továbbá már önmagában is fegyelmez. Foucault (1990, 193-194.) a fegyelmező térnek négy típusát különbözteti meg. A térben való fegyelmezés típusai: elzárás, kvadrálás, funkcionális elhelyezés és az elemek felcserélhetősége. A modern hatalmak az időt is felosztják a lehető legkisebb egységekre. Ennek célja az, hogy minden másodpercet ki lehessen használni, mégpedig minél hatékonyabban és intenzívebben, hogy a lehető legnagyobb hasznot hozza, kizorítva tehát minden lehetőségét az időpazarlásnak és a semmittevésnek. A térhez hasonlóan az időt is különböző módokon lehet felhasználni a fegyelmezés eszközeként. Foucault (1990, 203-211.) ezek közül ötöt különböztet meg, amelyek a következők: időbeosztás, tevékenység megszervezése az időben, test és a mozdulat összekapcsolása, test és a tárgy összekapcsolása és az idő kimerítő felhasználása.

A fegyelmező hatalom további fontos technikája, vagy eszköze a norma és a normaállítás. A norma és a normaállítás célja, hogy minden embert hozzá lehessen mérni, viszonyítani, és ezáltal könnyebben lehessen dokumentálni, adminisztrálni, azaz mindenkiről tudni lehet, hogy milyen. A normák megsértése pedig természetesen szankciókkal jár. De a normák, a tér és az idő felosztásához hasonlóan, önmagukban is fegyelmező hatással bírnak, hiszen önnevelésre, önfegyelmezésre készítetik az egyént annak érdekében, hogy minél inkább igazodjon a meghatározott normához és minél kevésbé szegje meg azt. (Foucault, 1990; Kiss, 1994; Zétényi, 2005)

Mindezeknek köszönhetően a fegyelmező társadalom olyan fegyelmező intézményeket hozott létre, mint például a börtön, az elmeorvosintézet vagy a javító intézet. De hasonló struktúrával ruházta fel a kaszárnyákat vagy éppen az iskolákat is.

Ez a hatalmi forma és annak mikrotechnikái jól láthatóan központi szerepet játszottak a humán tudományok, így a pedagógia, mint tudomány, és az iskola, mint intézmény formálódásában is (*Messerschmidt, 2006*). Jól látszik ez *Marcelo Caruso (2015)* tanulmányában is, amelyben a 19. században kialakuló – és átalakuló – német elemi oktatás rendszerét írja le, és magyarázza a Foucault által megfogalmazott fegyelmezési technikák segítségével. Ebben az időszakban alakul ki ugyanis a tömegoktatás, ahol a falusi-típusú, egytanítós, vegyes életkorú csoportokat felváltják a korcsoport szerint megszervezett osztályok azért, hogy a semmittevést, az ellenőrizetlenséget, a láthatatlanságot minimalizálják, és ezáltal tegyék hatékonyabbá az oktatást. A hatékonyságnövelés csak akkor lehetséges tehát, ha a pedagógus minden pillanatban képes azonosítani, hogy ki hol tartózkodik, és mivel foglalatoskodik. Ezen fegyelmezési technikák mentén alakult ki az iskolai napirend, az órák, a szünetek, a vizsgák rendszere, továbbá a termék berendezése, az ültetési rend, az osztályrangsor. Ezeknek az eszközöknek és technikáknak köszönhetően mindig könnyen átlátható és ellenőrizhető például, hogy ki van jelen, ki milyen tanuló, valamint maximalizálható a tanulásra szánt idő felhasználása a testek összehangolásával és ritmizálásával.

De a fegyelmező hatalom legtökéletesebb megvalósulása Jeremy Bentham börtön terve, a Panopticon. A Panopticon egy gyűrűs szerkezetű épület, a gyűrű belsejének középpontjában egy óratoronnyal. Ez az elrendezés lehetővé teszi, hogy a toronyból egy ember szemmel tartsa az összes többi embert, akik a gyűrűs épület egyszemélyes celláiban helyezkednek el. Fontos eleme a megfigyelésnek, hogy az ór elhelyezkedése a tornyon belül rejtve marad, ugyanis egy optikai rendszer segítségével végzi a megfigyelést. Mindezeknek köszönhetően a megfigyelték nem tudják, hogy mikor figyelik őket aktuálisan és mikor nem, csak azt tudják, hogy megfigyelik őket. A megfigyelték tehát, ha el akarják kerülni a büntetést, akkor mindenkor fegyelmezetten fognak viselkedni. A Panopticon a rejtett hatalom tökéletes metaforája (*Foucault, 1990, 273.*).

A polgári társadalom hatalmi típusa tehát a fegyelmező hatalom, amelynek célja a fegyelmezésen túl, a tanulékonyság és a produktivitás növelése úgy, hogy a társadalmat szétosztja térben és időben, ami által ellenőrizhetővé, átláthatóvá, a fejlődés pedig mérhetővé válik (*Messerschmidt, 2006*).

Mindezen hatalmi folyamatokkal párhuzamosan, a 18. és a 19. században, a modern államokban kialakultak a modern nemzeti hadseregek, az innen-onnan összeverbuvált és vásárolt zsoldos csapatok helyett. A hadsereg egy sajátos

megnyilvánulási formája a fegyelmező hatalomnak, egyrészt demonstratív jellege miatt, másrészt mert maga is egy eleve erősen fegyelmezett szervezeti forma. Az állandó hadseregek kialakulása megkívánta az utánpótlásképzést, aminek következtében létrejöttek először a tisztképző intézmények, majd a tiszti előképző intézmények. A nem-katonai iskolákhoz képest, ezekben az intézményekben talán még nagyobb hangsúly helyeződik a képzés hatékonyságára, arra, hogy minden egyes perc és tér hasznosan legyen kihasználva azért, hogy maximalizálják a felkészítés eredményességét és a hadseregnek megfelelő engedelmes testeket hozzanak létre. Éppen ezért a fegyelmező hatalom mikrotechnikái, igen erőteljesen jelen vannak a katonaság és a katonai képzés mindennapjaiban.

Az utóbbi évtizedekben a hazai neveléstörténeti kutatásokban is előtérbe került a fegyelmezés módszereinek változásának vizsgálata. Pukánszky Béla többek között a tankönyvek fegyelmképét kutatja (*Pukánszky, 2004*), Ugrai János a Sárospataki Református Kollégium fegyelmi ügyeit elemezte (*Ugrai, 2012*), Hegedűs Judit pedig az óvodai fegyelmezés módjait vizsgálta a dualizmus korában (*Hegedűs, 2015*). A nemzetközi pedagógiai szakirodalom körében a fegyelem, fegyelmezés témaköre kapcsán egyre többen fordulnak Michel Foucault elméletei felé, ahogyan az már a fejezet elején bemutatásra került. Visszaidézve *Marcelo Caruso* (2015) tanulmányát, amelyben a 19. században ki- és átalakuló német elemi oktatás rendszerét írja le, és magyarázza a Foucault által megfogalmazott fegyelmezési mikrotechnikák segítségével. A tanulmány azt vizsgálja, hogy az egyre finomabb mechanizmusok és technikák, amiket eredetileg a börtönökben fejlesztettek ki a fegyelmező hatalom szellemében, hogyan jelennek meg az iskolákban annak érdekében, hogy az oktatás minél hatékonyabb legyen. *Shira Wolosky* (2013) tanulmánya pedig arra kitűnő példa, hogy hogyan lehet Foucault elméletét akár egy kortárs ifjúsági irodalmi mű elemzéséhez is felhasználni. *Wolosky* a Harry Potter sorozatot elemzi, illetve az abban megjelenő számtalan nevelési és fegyelmezési modellt.

A biohatalom koncepcióját Foucault *A szexualitás története I.* (1996) kötetében fejti ki néhány évvel a *Felügyelet és büntetés* (1990) megjelenése után. Ebben a művében előbb tételesen összefoglalja a hatalom sajátosságait, majd felvázolja új koncepcióját. Ahogyan az már a fegyelmező hatalom leírásából is kiderült a premodern kor hatalmának figyelme alapvetően a halálra irányult. A modern hatalom azonban már a biológiai életre koncentrált. A 18. századtól kezdődően ugyanis az uralkodók célja már az alattvalók életének, testének, egészségének megőrzése volt. A hatalom dolga volt a

biológiai létezés és szabályozás biztosítása. A 18. századtól kezdődően vállalt a hatalom az életért felelősséget. Ennek köszönhetően kezdtek el kialakulni az egészségügyi rendszerek és a szociális ellátási hálók. Ebben a hatalomkoncepcióban már a test, mint a biológiai folyamatok helyszíne jelenik meg. A test tehát itt nem mint gép szerepel, ahogyan a fegyelmező hatalom esetében, hanem mint azoknak a biológiai folyamatoknak a helyszíne, amiktől akár a faj fennmaradása is függ, mint például a szaporodás. Ez a változás – és ezáltal a biohatalom – a fegyelmezés és a büntetés változásaival – tehát a fegyelmező hatalom kialakulásával – párhuzamosan megy végbe. (Foucault, 1996; Kiss, 1994; Peters, 2006; Zétényi, 2005)

Foucault harmadik hatalom koncepciója, a pásztori hatalom, a *Miért tanulmányozzuk a hatalmat* (2000) című tanulmányában jelenik meg. A pásztori hatalom a kereszténység által kifejlesztett hatalmi forma, innen ered az európai individualizáció egyéniesítő hagyománya. Bár mind a fegyelmező hatalom, mind a biohatalom esetében megjelent a totalizálás mellett az egyéniesítés is, a hangsúly inkább az egységesítés felé tolódott el. A pásztori hatalom ellenben inkább az egyénítéshez szolgál mintául. A pásztori hatalom elméleti alapjainak gyökerei már az ókori keleti társadalmakban is megtalálható, de a zsidó és később a keresztény kultúra tökéletesítette. Az elnevezés pedig abból a metaforából származik, amely ismerős lehet a keresztény egyházaktól, hogy a vezető, az uralkodó, mint egy pásztor terelgeti és vezeti a nyáját. Fontos különbség a korábbi uralkodói felfogással szemben, hogy itt a vezető nem egy konkrét terület fölött uralkodik, hanem emberek egy bizonyos csoportja felett. A vezető feladata ebben az esetben nem merül ki abban, hogyha kell akkor megvédje az övéit, hanem mindenkit ismernie kell és folyamatos gondoskodásban kell részesítenie. (Foucault, 2000; Kiss, 1994; Zétényi, 2005) A pásztori hatalom legfőbb jellegzetességeit Foucault így foglalja össze: „1. Olyan hatalmi forma ez, amelynek végső célja, hogy biztosítsa az egyén üdvösségét a túlvilágon. 2. A pásztori hatalom nem csak egyszerűen rendező formájú hatalom; készen kell lennie arra is, hogy fölládozza önmagát a nyáj életéért és üdvösségéért. 3. E hatalmi forma nem csupán az egész közösséggel törődik, hanem minden egyes egyénnel is egész élete során. 4. Végül pedig ez a hatalmi forma csak akkor működhet, ha tudja, mi történik az emberek fejében, látnia kell lelküket, erőszak nélkül feltárni legbensőbb titkaikat. Előfeltétele a tudat ismerete és a tudat irányításának készsége.” (Foucault, 2000, 469.)

Az 1978-1979-es tanévben Foucault a Collège de France-ban tartott előadássorozatában jelent meg először a *gouvernementalité* fogalma. A

gouvernementalité kormányozhatóságot, kormányzati racionalitást jelent. A kormányozhatóság, ahogyan a hatalom is, Foucaultnál tág értelemben használt fogalom. Nem csak egy ország vezetését jelenti, hanem a gyermekek, a lelkek, vagy önmagunk kormányozhatóságát is. A kormányozhatóság történeti változását abban látja, hogy míg a fejedelemségek idején a fejedelem hatalma felülről és kívülről jövő volt, amely által az uralkodó célja a hatalmának megőrzése volt, addig az alkotmányos monarchiák létrejöttével már az uralkodó célja az emberek és viszonyaik kormányozhatósága, a közjó elérése lett. Összességében a kormányozhatóság kialakulásának folyamata három elemből áll Foucault meglátásai szerint. (1) Azon intézmények, eljárások, számítások, elemzések és reflexiók összessége, amelyek fókuszában a népesség áll, és amely nyomán kialakult a politikai gazdaságtan és a biztonsági apparátus. (2) Az a tendencia, amely nyomán Nyugaton minden más hatalmi és kormányzási erővel szemben a kormányzó hatalom apparátusainak kifejlődéséhez vezetett. (3) A folyamat, amely révén a középkori törvénykező állam a 15-16. századra adminisztratívává és ezáltal kormányozhatóvá vált. (Foucault, 1998a; Doherty, 2006; Kelemen, 2008; Zétényi, 2005)

A munka elméleti keretét megalapozó másik tudós *Erving Goffman*, szociológus, antropológus, de a szociálpszichológiának is meghatározó személyisége, az etnometodológiai irányzat alapítója. Goffman szakított a szociológiai kutatási hagyományokkal és az antropológiából átvett megfigyelés és pontos leírás módszerével végezte kutatásait. Emellett chicagói tanulmányai alatt a szimbolikus interakcionizmus követője lett. Kutatásai során azokat a társadalmi helyzeteket követte figyelemmel, ahol az emberek máshogy kommunikálnak, vagy ahol a kommunikáció keretek közé van szorítva. Goffman dolgozta ki az emberi interakciók, érintkezések dramaturgiai megközelítését. (Feischmidt, 2006; Szokolszky, 2004, 40-41.)

A totális intézmény fogalmát és elméleti sajátosságait *Asylums* (1991) című esszégyűjteményében fejtett ki a legteljesebben. Ebben egy elmeógyógyintézetben végzett résztvevő megfigyelésének tapasztalatait foglalta össze, és erre alapozva alakította ki nagy hatású elméletét.

A munka négy esszét tartalmaz. Az első esszé, az „On the Characteristics of Total Institutions”, a társadalmi élet és a totális intézmények általános vizsgálatát adja. A második esszé, a „The Moral Career of the Mental Patient” az intézmény társadalmi kapcsolatokra gyakorolt hatásait mutatja be. A harmadik esszé a „The Underlife of a Public Institution” azt mutatja be, hogy hogyan alakulnak ki azok a sajátos elmebeteg

szerepek, amelyek mintegy visszatükrözik a társadalom és az elmeógyógyintézet dolgozóinak látásmódját. Az utolsó esszé, a „The Medical Model and Mental Hospitalization” az intézmények dolgozóival foglalkozik, az intézmény sajátos helyzetének rájuk gyakorolt hatását vizsgálja. (Goffman, 1991)

A disszertáció elméleti megalapozásához leginkább a totális intézmény általános leírására vállalkozó első esszé használható fel. Goffman (1991, 15-115.) ebben a következőképpen foglalja össze a totális intézmény jellemzőit: a) nagyszámú és hasonló helyzetű személyek tartózkodási és munkahelye; b) ahol meghatározott időtartamra el vannak választva a tágabb társadalomtól, c) zárt, sajátos formális és adminisztratív körülmények között élnek. A szerző úgy véli, hogy ezek az intézmények az egyének totális elnyomására szolgáló társadalmi kísérletként is értelmezhetőek. Ezt követően a totális intézmények tipizálása következik. Azokat céljaik alapján öt csoportba sorolta: Az első csoportba tartoznak azok az intézmények, amelyek olyanokról gondoskodnak, akik önmagukat nem tudják ellátni, tehetetlenek és támogatásra szorulnak. Ezek közé tartoznak például a vakok intézetei, az idősek otthonai, az árvaházak, régebben a szegényház. A második csoportba azokat az intézményeket sorolta, amelyek azok gondozását végzik, akik erre önhibájukon kívüliállók okokból alkalmatlanok, egészségi vagy más szempontból veszélyeztetik a többségi társadalmat. Ezek például a TBC szanatóriumok, az elmeógyógyintézetek vagy a lepratelepek. A harmadik csoportba azok a totális intézmények tartoznak, amelyek a közösséget védik valamilyen vélt vagy valós veszélyjel szemben. Ezek jellegzetes formái a börtön, a javító intézet, a hadifogolytábor és a koncentrációs tábor. A negyedik csoportba a hatékonyabb munkavégzést szolgáló zárt intézményeket sorolja. Ezek közé tartozik például a laktanya, az óceánjáró hajók, a kollégiumok, a munkatáborok, a gyarmati telepek és a szolgák/munkások szálláshelyei. Az ötödik csoportba a világtól való vallási alapokon nyugvó visszavonulásra egyben vallási képzőhelyként szolgáló intézmények tartoznak, mint például a kolostorok, monostorok, zárdák, apátságok. (Goffman, 1991, 16.)

A fegyelmező hatalom mikrotechnikáinak érvényesülését az 5. fejezet mutatja be, a katonaiskolák totális intézmény jellegének érvényesülését pedig a 7. fejezet tárgyalja.

2. A kutatás módszerei, forrásai és kérdései

2.1. Kutatásmódszertan és kutatási kérdések

A neveléstörténeti kutatások legfontosabb jellemzője, hogy azok módszerei és eszközei egyrészt a történettudományban, másrészt a neveléstudomány sajátos nézőpontjában gyökereznek. Emellett a neveléstudomány interdiszciplináris jellegéből adódóan más tudományok kutatási módszerei és eredményei is megjelenhetnek azokban. (Kéri, 2001, 105.) A kutatás megkezdésekor a legfontosabb kérdés, hogy mely paradigma felől szeretnénk megközelíteni kérdéseinket. Tehát kutatásunk kvalitatív vagy kvantitatív jellegű lesz, esetleg ezek kombinációja.

A történeti jellegű pedagógiai kutatásokban főleg a kvalitatív kutatási módszerek a relevánsak, hiszen a legtöbb klasszikusan kvantitatív kutatási módszer, úgymint a tesztek, vagy a kísérletek, itt nehezen alkalmazhatóak. Ez persze nem jelenti azt, hogy kvantitatív módszerek vagy kvantifikált adatok ne jelennének, vagy ne jelenhetnének meg a különböző pedagógiatörténeti kutatásokban, de leggyakrabban a különböző kvalitatív kutatási módszerek alkalmazása, mint a narratív és a biográfiai interjú, a dokumentumelemzés, a tartalomelemzés, vagy éppen a diskurzuselemzés jellemzi azokat. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy egy-egy módszert nem lehet egyértelműen besorolni a kvalitatív-kvantitatív ellentétpárba. (Sántha, 2009; Szabolcs, 2001; Szokolszky, 2004) Például a tartalomelemzés sok szempontból kvantitatív módszer, hiszen kvantifikált adatokkal, matematikai statisztikai módszerekkel dolgozik, ugyanakkor az elemzések, összefüggések mélysége kvalitatív irányba mutat. Míg a kvantitatív paradigma elsősorban a természettudomány módszereit használja, és a világ objektív megismerhetőségére törekszik, mennyiségi elvek és matematikai megközelítések segítségével (Sántha, 2009; Szabolcs, 2001), addig a kvalitatív paradigma esetében a kutató célja, hogy belülről értse meg a társadalmat, a kultúrát, az adott jelenséget. A mindennapi életet, annak szimbólumait, diskurzusait, apró mozzanatait vizsgálja (Feischmidt, 2006).

Jelen kutatás elsősorban kvalitatív jellegű, de bizonyos részekenél – amely a konkrét kutatási szakaszok tárgyalásánál kerül bővebb kifejtésre – kvantitatív elemeket is alkalmaz.

A kvalitatív kutatások módszertani eszköztára igen széleskörű (lásd például: Babbie, 1998 vagy Horváth és Mitev, 2015), számos olyan technika ide sorolható,

amelyek kiválóan alkalmazhatóak pedagógiatörténeti kutatásokban. Ilyen módszer a kvalitatív interjú, és a forráselemzésen belül a dokumentumelemzés és a tartalomelemzés.

A kvalitatív interjú az interjú egy kötetlen formája, tehát nem strukturált kérdések mentén halad a beszélgetés, így teret ad a szubjektív élmények, tapasztalatok szabad kifejezésének. Pedagógiatörténeti kutatásokban a leggyakrabban a narratív interjút alkalmazzák a kutatók. A narratív interjú lehet egész életutat bemutató, tematikusan fókuszált vagy egy kiemelt történet, élepszakaszt bemutató. A narratív interjúban megjelenik a megélt történet és az elmesélt történet is. A megélt történet az elbeszélt tényeket jelenti, az elmesélt történet pedig a tényekhez való viszonyulás, az érzelmi és nyelvi reflektálás. A narratív interjúk esetében a kutatás során nem csak a tények kerülnek elemzésre, hanem az arra való reakciók, a non-verbális kommunikáció elemei is. (*Horváth és Mitev, 2015*)

A kutatás kezdeti szakaszában narratív interjúk készítését terveztem a korábbi katonaiskolai növendékekkel az intézményben töltött éveikről. Ebben az interjúalanyok felkutatása hozzáférés alapon, valamint a hólabda módszer segítségével történt volna. Ennek első állomásaként 2014-ben meglátogattam az egykori kőszegi katonaiskolát – hiszen ahogyan az a bevezetésből is kiderült, az eredeti elképzelés szerint a kőszegi katonaiskola története és mindennapjai került volna feldolgozásra –, amelynek épülete ma is áll, és jelenleg a Dr. Nagy László Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménynek ad otthont. A látogatás célja az intézmény magángyűjteményének megtekintése volt, valamint az esetleges kapcsolatfelvétel a Rákóczi Növendékek Baráti körével. Ez utóbbi sajnos nem sikerült, hiszen az intézmény hivatalosan nem adhatta ki a Baráti Kör tagjainak elérhetőségeit. Ezek után Trencsényi László segítségével és kapcsolataival mégis sikerült egy felderítő jellegű félig strukturált interjút készíteni egy volt kőszegi növendékkal, Laurenszky Ernővel. A hólabda módszer sem működött azonban, hiszen akikről Laurenszky Ernő tudta, hogy még életben vannak – az intézmény utolsó évfolyamának növendékei, 85-90 évesek – azoknak sem tudta az aktuális elérhetőségeit, így ezen a ponton végleg kikerült a kutatási tervből a narratív interjúk készítése.

A pedagógiatörténeti kutatások széles körben használatos kutatómódszertani eljárása a forráselemzés, azon belül is a dokumentumelemzés, valamint a tartalomelemzés. A történelmi források vagy valamilyen „dokumentum” formájában maradtak fenn vagy tárgyi formában. Főleg azon régebbi korok kutatása, amelyet

átélők, megélők már nem élnek, máshogyan nem is jöhetnének létre, mint forráselemzéssel. Az elemzett dokumentumok nagyon sokfélék lehetnek, hiszen nem csak írásos anyagokat értünk alatta, hanem például audio-vizuális dokumentumokat is. Jelen disszertációban írásos, levéltári és szépirodalmi források kerülnek elemzésre, amelyek részletesebben a 2.2. fejezetben kerülnek bemutatásra.

Egyes szakirodalmi források nem különítik el élesen a dokumentumelemzést és a tartalomelemzést. *Szokolszky* munkájában (2004) például a dokumentumelemzés egyik típusa a tartalomelemzés. Más, elsősorban társadalomtudományi nézőpontú munkák szinonimaként használják ezeket a fogalmakat. Valójában azonban a két módszer között technikai és megközelítésmódbeli különbség van. Míg a tartalomelemzés a mélyebb, rejtett üzenetek és összefüggések feltárását vállalja, addig a dokumentumelemzés csupán a nyilvánvaló módon megjelenő tartalmak vizsgálatára vállalkozik. *Krippendorf* (1995), *Berelson* (1979) és *Antal* (1976) definíciója is rávilágít arra, hogy a tartalomelemzés esetében a szöveg mélyebb üzenetei kerülnek elemzésre, amelyek a szöveg megszerkesztettségéből olvashatóak ki, objektív és szisztematikus módszerekkel. A tartalomelemzés során a szövegeket kódolással adatokká kell alakítani, speciálisan erre tervezett szoftverek segítségével, mint például az ATLAS TI. Ideális esetben a kódolást és a kategóriák megalkotását külön személyek végzik és egy szövegem csak egy kategóriába sorolható be. A dokumentumelemzés során megpróbáljuk tipizálni a jelenségeket, a hangvételt vagy az egyéni jellegzetességeket gyűjtjük ki vagy valamilyen szempontsor alapján kategorizáljuk a szövegeket és egyszerű leíró statisztikával elemezzük számukat, megoszlásukat, gyakoriságukat.

Jelen kutatás elsősorban a dokumentumelemzés módszerét alkalmazza. Ennek egyik fő oka, hogy a kutatás fókuszát jelentő a levéltári forrásokban megjelenő fegyelmi ügyek alkalmatlanok a tartalomelemző szoftverekkel történő elemzésre. Egyrészt a dokumentumok feldolgozása manuálisan történt, a források nem digitalizálhatóak. Másrészt pedig a fegyelmi ügyek megjelenése a levéltári forrásokban egy szigorú, zárt rendben történő leírás, amely mentes az érzelmeiktől, indoklásoktól, a felesleges nyelvi fordulatoktól, a meggyőzésre alapuló beszédelemektől. Azonban különböző kategóriarendszerek alapján létrehozható belőlük egy strukturált adatbázis, amely segítségével hosszmetzeti és mélységi kérdések is elemezhetővé váltak. Valamint a kutatás további forrásai, az iskolai értesítők és a szépirodalmi művek is

Jelen disszertáció tehát elsődlegesen a kvalitatív paradigma nézőpontjával azonosulva alkalmazza a forráselemzést, azon belül is a dokumentumelemzést,

alkalmanként tartalomelemzési elemekkel vegyítve. Az egyes konkrét kutatási módszerek az 5.1., az 5.4.1., a 6., a 7. és a 8. fejezetben kerülnek részletes kifejtésre.

A kutatás kiindulópontja az volt, hogy a kutató szerette volna jobban, mélyebben megismerni a katonaiskolák belső világát, hiszen ezen típusú intézmények belső élete, szokásrendje kevésbé kutatott téma, mind a pedagógiában, mind a hadtörténetben.

A levéltári források a kutató figyelmét a fegyelmi ügyek felé orientálták, amelyek számos fontos kérdést vetettek fel. Az első, hogy a fegyelmi ügyek és a fennmaradt egyéb dokumentumok alapján mennyire és miben érhető tetten a katonaiskolákban a fegyelmező hatalom és annak mikrotechnikái. A második kérdés, hogy az intézmény alapstruktúráját, és alapvető fegyelmi szintjét befolyásolták-e a különböző mikrotörténeti események. A harmadik kutatási kérdés, hogy a totális intézmény jellegzetességei, ismertetőjegyei mennyire voltak jelen a katonaiskolákban. A negyedik kérdés pedig, hogy a szépirodalmi művek milyen kiegészítő információkkal tudnak szolgálni a katonaiskolák belső világának megismeréséhez.

A kutatási kérdések külön fejezetekben kerülnek megválaszolásra az elemző, történeti bevezető rész után, azok fentebb vázolt sorrendjében.

2.2. A kutatás forrásai

A kutatás elsődleges és legfontosabb helyszíne a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Levéltára valamint Könyvtára volt. A Hadtörténeti Levéltárban fellelhető dokumentumok repertóriumát *dr. Farkas Gyöngyi* (2004) foglalta össze egy kiadványban, amely a kutatás kiinduló tájékozási pontja lett. Ezen összefoglaló mű alapján helyeződött át a kutatás fókuszra a kőszegi katonaiskoláról a soproni katonaiskolára. A kőszegi katonaiskoláról ugyanis mindössze három német nyelven íródott dokumentumot őriz a levéltár (*Farkas, 2004, 30-31.*). A katonai iskolák iratanyagainak jelentős része ugyanis a második világháborúban megsemmisült, köszönhetően a kitelepítéseknek és annak, hogy az intézmények stratégiai célponttá váltak a háborúban, hiszen gyakorlatilag laktanya szintű felszereltséggel rendelkeztek, vagy akár akként is funkcionáltak. A soproni Magyar Király Honvéd Főreáliskolával kapcsolatban is csak igen kevés dokumentum maradt fent – mindössze 2,12 iratfolyóméter – azonban ezen relatíve kevés forrás alapján is fontos kutatási kérdések megválaszolása vált lehetővé. A soproni katonaiskola életéből szülői nyilatkozatok,

anyakönyvi kivonatok, visszaemlékezések, intézettörténetek és iskolaparancsnoksági parancsok maradtak fent. (Farkas, 2004, 39-41.) A kutatás tárgyát képezhették volna a Honvédelmi Minisztérium 9. Tisztképzési és nevelésügyi osztályának, illetve az egyéb vonatkozó osztályoknak az iratai, de azok rendezetlenek, a dobozok tartalma igen vegyes, nincsenek tematizálva, így csak a kutathatóvá tételhez körülbelül 200 dobozt kellett volna átvizsgálni. Ez több évnnyi kutatómunkát jelentett volna, mint amennyi idő a rendelkezésre állt, így elsősorban az iskolákhoz tartozó és fennmaradt konkrét dokumentumok vizsgálata került a kutatás középpontjába. Így is egy doboz és 46 parancskönyv került feldolgozásra a Hadtörténeti Levéltárban. Ezek részletes jegyzéke megtalálható a Felhasznált Levéltári Források című alfejezetben.

A kutatás további jelentős forrását képezték azok a fennmaradt szabályozó dokumentumok – összesen tíz –, amelyeket a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára őriz. Ezek részletes jegyzéke is megtalálható a Felhasznált Levéltári Források című alfejezetben.

A kutatás másik jelentős helyszíne az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum volt, ahol a soproni és a pécsi katonaiskolák értesítőinek kutatása folyt. A soproni iskola esetében az 1922/1923-as tanévtől egészen az 1938/1939-es tanévig lelhetőek fel az iskolai értesítők, a pécsi katonaiskola esetében pedig az 1922/1923-as tanévtől az 1936/1937-es tanévig. Az értesítők adatgazdagságuk miatt számos módon felhasználhatóak a neveléstörténeti kutatásokban, hiszen tartalmaznak különböző statisztikai adatokat, esszéket az intézmény eseményeiről, tanulói dolgozatokat, pedagógiai újításokat, hogy csak néhány példát említsünk (Szabolcs, 2002).

A kutatás során fontos forrásokká váltak azok a szépirodalmi művek, amelyek cselekménye valamely katonaiskolában játszódik, hiszen ezen művek által is megismerhetővé válik a katonaiskolák belső világa. A kutatás során három szépirodalmi mű került elemzésre: *Ottlik Géza* (2007) *Iskola a határon* című regénye, *Robert Musil* (1980) *Törless iskolaévei* című műve és *Mario Vargas Llosa* (1976) *A város és a kutyák* című regénye.

A kutatás végleges formáját és kérdéseit tehát nagymértékben befolyásolták a rendelkezésre álló források, azok kutathatósága és feldolgozhatósága.

3. A katonai nevelés története Magyarországon

Ahogy az már a disszertáció bevezetésében bemutatásra került, a kutatás első része egy eseménytörténeti összefoglaló a hazai katonai nevelés történetéről. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a katonai képzés története kevésbé ismert, viszont elengedhetetlen a képzés fejlődésének ismerete ahhoz, hogy megérthessük a katonai közép fokú intézmények működését, funkcióját, a hazai oktatási rendszerben elfoglalt helyét és szerepét. Csak ennek megismerése után következhet ezen speciális intézmények működési mechanizmusainak mélyebb megértése.

A katonai nevelés történetét a legtöbb hazai szakirodalom négy fő szakaszra bontja, amelyek természetesen igazodnak a Magyarországot érintő legfontosabb történelmi fordulatokhoz, valamint a történészek által használt korszakhatárokhoz. Ezen korszakok az alábbiak: 1. A katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezésig, 2. Katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezéstől az I. világháború végéig, 3. Katonai nevelés és képzés az I. világháború végétől a II. világháború végéig, 4. Katonai oktatás és nevelés a II. világháború után. (lásd: *Holló*, 2009; *Miklós*, 2004a; *Martinkó*, 1996a és 1998 – bár a két világháború közötti időszakot több kisebb korszakra osztja) Jelen fejezet is ezt a felosztást követi, de igazodva a disszertáció témájához, a második világháború utáni időszak katonai képzését nem ismerteti. Továbbá minden alfejezet elején található egy rövid társadalomtörténeti vázlat, hogy jobban érthetővé váljon, hogy milyen társadalmi változások mellett hogyan alakult a katonai képzés.

3.1. A katonai nevelés kezdetei és intézményesülése

3.1.1. A kora-újkor és előzményeinek társadalomtörténeti vázlata

A kereszténység megjelenésével a vallás és Európa történetében is új korszak kezdődött. Miután a negyedik században a Római Birodalom államvallása a kereszténység lett, egyre nagyobb befolyásra tett szert, míg a középkorban már a keresztény egyház tartotta össze Európát. A keresztény emberfelfogás egyik alappillére, hogy az ember bűnös, amelyből az a világkép következik, hogy az emberiség történetét áthatja a bűn, és az emberi élet célja a lelki megtisztulás. A 10-11. században Európa a kialakult viszonylagos politikai stabilitás következtében fejlődésnek indult. Nőtt a

lakosság száma, növekedett a mezőgazdasági termelés, fejlődött a kereskedelem, kialakultak az első kézműves céhek, megalakultak az első egyetemek, új energiaforrásokra letek és a technika is fejlődésnek indult, új találmányok jellemzik ezt az időszakot. A stabilitás pedig az egyházi hatalom megszilárdulásának is kedvezett. Ekkor már az ember életét teljes mértékben a katolikus egyház, annak rendje, elvei, szabályai határozták meg. Az idő számításának és számon tartásának megjelenése is éppen ezért az egyházhhoz köthető. A 13. században ugyanis a kolostorok számára találták fel a mechanikus órát, hogy az egyházi szertartásokat még pontosabban meg tudják határozni, a szerzetesek életét még jobban tudják beosztani. Innentől kezdve tehát az idő múlását is az egyház határozta meg és tartotta felügyelet alatt. A munkanapokat és az ünnepnapokat is az egyház határozta meg, de a mezőgazdaságban továbbra is alapvetően megmaradt a természet idejéhez való alkalmazkodás. A középkor végén indul meg az a társadalmi-gazdasági átalakulás, amelyben az egyházzal versengő monarchiáknak köszönhetően nagyon lassan elindul majd a szekularizáció, az individualizáció és a polgárosodás, amelyek később majd a modern kor meghatározói lesznek. (Gurevics, 1974; Németh, 2004, 21-28.)

A 14-16. században számos olyan új eszmeáramlat, találmány és tudományos felfedezés született, amelyek a 17. századra megteremtették a polgári társadalom alapjait. A reneszánsz és a humanizmus felelevenítve az antik hagyományokat, és az embert helyezte a világ középpontjába. Kolumbusz Kristóf felfedezte az Újvilágot, Kopernikusz pedig egy merőben új világértelmezést adott, amelyben már nem a Föld a világegyetem középpontja, hanem a nap. Luther és a nyomában kibontakozó reformáció pedig fellázadt a katolikus egyház ellen. Mindezek mellett pedig olyan új találmányok jelentek meg, mint az iránytű, a lőpor, a könyvnyomtatás és az óra. Ezeknek a változásoknak köszönhetően megindult a magánszféra elkülönülése, a magán- és társas élet szabályainak kialakulása és kialakult egy új emberkép, amelyben az ember már nem mint bűnös test jelent meg, hanem mint egyéni értékek hordozója, aki tud tenni saját boldogulása érdekében. (Németh, 2004, 35-42.)

A társadalom és a világkép változásával az emberi viselkedés is változott. Már az antikvitás emberét is foglalkoztatták a helyes viselkedés szabályai, a 12-13. században pedig számos beszámoló és tanító vers született a társas viselkedésről, azon belül is első sorban az étkezésről. A reneszánsz és a humanizmus illemtani csúcsa pedig Rotterdami Erasmus 1530-ban megjelent *De civilitate morum puerilium* című műve volt. Erasmus műve egy átmeneti korszakban született, amikor a régi feudális nemesi

réteg már hanyatlóban volt, az új udvari réteg pedig még csak kialakulóban. Ennek köszönhetően Erasmus illemtankönyve még a középkori hagyományokat követte, de már nem csak az asztali viselkedésről szólt, hanem az ember viselkedéséről általában a társadalomban. Olyan témákat taglalt, mint hogy hogyan kell helyesen ülni, köszönni, öltözködni. Erasmus műve azért is lett saját korában és az utána következő évszázadokban is közkedvelt, mert ebben a korszakban, a 16-17. században, indult el az a társadalmi változás, amelyben az emberek már tudatosabban igyekeztek formálni magukat, aminek következtében az emberek egymásra gyakorolt kényszere egyre erősebb lett. A viselkedés szabályrendszere fokozatosan egyre szigorúbbá vált, így egyre nőtt a társadalmi ellenőrzés is. (*Elias*, 2004, 105-110., 121-135.)

A 17. századra megtört tehát az egyház hatalma és egyedurialma, és gyökeresen megváltozott az ember és világegyetem eddigi viszonya. Az új világnézet és az emberi individualizáció teret adott a tudomány fejlődésének is. Bacon nyomán az empirizmus, Descartes nyomán pedig a racionalizmus segítette a tudomány és az emberi gondolkodás fejlődését. Newton törvényei pedig azt az üzenetet hordozták magukban, hogy a természet világos törvények alapján működik, amelyet az ember képes megérteni. Az új eszméknek és tudományos felfedezéseknek köszönhetően az élet minden területén megkezdődött a szekularizáció, de a hétköznapi emberek életét és világnézetét továbbra is a Biblia határozta meg. (*ImHof*, 1995) De kialakult egy újfajta istenkép, amelyben a mindenható már mint mérnök, matematikus vagy órásmester jelent meg. Az óra bekerült az otthonokba és egyre nagyobb szerepet kapott a munkában. (*Németh*, 2004, 35-42.) Megjelent a bérmunka, aminek következtében az idő a munka alapegysége és a fizetség alapja lett, tehát az idő egyre inkább pénzzé vált. (*Németh*, 2014, 39-40.)

A 18. században az előző század tudományos felfedezései nyomán bontakozott ki a felvilágosodás és elkezdett kialakulni a polgári társadalom. A polgárság kialakulásával pedig új életforma és stílus jelent meg, továbbá a társadalom szerkezete is átalakult. (*Habermas*, 1993) A 18. században bár továbbra is megmaradt a rendi tagozódás és az arisztokrácia vezető szerepe, de a városi polgárság egyre jelentősebb politikai és gazdasági erővé vált. (*Németh*, 2002, 33-40.) Ennek köszönhetően továbbra is a nemesség határozta meg a viselkedés, az ízlés, az öltözködés és az életmód szabályait, a polgárság pedig ezt igyekezett utánozni. Ebben a században tovább folytatódott a magánélet és a munka differencializálódása, és a családi élet egyre fontosabbá vált. Átváltozott a lakóhely is, megjelentek a különböző funkciójú szobák,

mint például a gyerekszoba. (Németh, 2004, 53-69.) A felbomló rendi társadalom helyét fokozatosan átvette a piac és a bérmunka, amelynek következtében egyre fontosabb lett a gazdaságos működés, az idő kimerítő felhasználása, és mind szigorúbb beosztása (Foucault, 1990). A felvilágosodás nyomán megjelentek az emberi szabadságjogok, és az uralkodók, az állam hatalma már mindenre kiterjed az oktatástól a munkáig. (Németh, 2014) Megszületett a bürokratikus állam, amelyben kialakult egy újfajta nemesi rangú hivatalnokréteg. (Németh, 2002, 33-40.) Ahogyan az ember idejét egyre jobban szabályozta a munkaidő és a pontos tervek, az állam működését pedig jogrendszerek, úgy vált a hétköznapi élet és az ember egyre fegyelmezettebbé. (Elias, 2004)

A hagyományos feudális társadalomban még az arisztokrácia uralta vezető katonai szerepeket, ők alkották tehát a katonai elitet. Annak mélyebb megértése érdekében, hogy a feudális társadalom felbomlásának köszönhetően hogyan alakult át a honvédelem és a katonai képzés, a következő alfejezetben részletesebben is bemutatásra kerül a katonai nevelés története a kezdeteitől a 19. század közepéig.

3.1.2. Katonai nevelés az osztrák-magyar kiegyezésig

A harc, a küzdelem, alapélménye az embernek, és a vadászat révén az őskortól kezdve része az emberiség életének. A vadászat és a vadászásra való felkészülés és felkészítés modellje és rituáléja, a harc és a háború alapjait hordozza magában. (Harai, 2003, 25-30.) Konkrét katonai utánpótlásképzés bár az ókor óta jelen van, csak a 17. században intézményesült. Ez előtt csupán informális keretek között folyt a katonai nevelés. (Martinkó, 1998, 7-16.) Érdekes kérdés, hogy vajon miért csak ilyen későn intézményesült a katonai oktatás, hiszen az ókortól kezdve szükség volt hadseregre, jól képzett katonákra és vezetőkre. Erre magyarázat, hogy az informális vagy intézményszerű keretek között folyó katonai nevelés igen hatékonynak bizonyult, kielégítette az igényeket, így nem merült fel professzionális képzőintézmények létesítése. Mind az ókorban, mind a középkorban számos olyan hadtörténeti példát találni, amelyben az adott hadsereg sikeressége nem a szerencsén, hanem a tudáson múlott. (Miklós, 2004a, 9-13.) A legtöbb esetben a katonának készülő ifjakat a már tapasztalt katonák készítették föl a harcra, de valójában legfőbb tanítómesterük a gyakorlat volt. Ugyanakkor ismeretes néhány, már valóban intézményszerű katonai

oktatási modell is. Az egyik legelső és legismertebb a spártai nevelés. Az ókori katonáállamban átfogó és mindenre kiterjedő katonai nevelést folytattak. A fiúk hétéves korukban táborokba kerültek, ahol csoportokba osztották őket és lényegében innentől kezdve komoly katonai kiképzésben vettek részt. Oktatásuk középpontjában a szigorú testi nevelés állt. Emellett hazaszeretetre, fegyelemre, az idősebbek tiszteletére és feltétlen engedelmessegre tanították az ifjakat. (*Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005, 22-23.*) A középkor jellegzetes katonai képzési modellje a lovagi nevelés volt. A klerikus neveléstől eltérően itt a gyakorlati képzésre helyezték a hangsúlyt, és a hét szabad művészet mintájára létrehozták a hét lovagi készséget. A hét lovagi készség: lovaglás, úszás, nyilazás, vívás, vadászat, sakkozás és verselés. A lovagi nevelés – a spártaihoz hasonlóan – hétéves korban kezdődött. A fiatal fiúk először egy lovagi udvarban apródként tanulták meg az engedelmesseget és a szolgálatot, valamint gyakorolták a lovagi készségeket. Tizennégy éves korukban pedig fegyverhordozó apródként egy lovag szolgálatába álltak. (*Martinkó, 1998, 7-16.*) A lovagi nevelés hazánkban is jelen volt, számos történelmi és irodalmi példa bizonyítja ezt. (például: Balassi Bálint, Hunyadi János, Toldi Miklós, Kinizsi Pál, I. Nagy Lajos)

A fordulópontot az 1606-ban Sedanban megnyíló első tisztképző intézmény hozta el. A 17. században indult meg ugyanis a zsoldoshadseregek felszámolása, és helyettük a reguláris hadseregek létrehozása. (*Martinkó, 1998, 7-16.*) Ennek oka egyrészt az Oszmán Birodalom fenyegetése, másrészt pedig az úgynevezett hadügyi forradalom volt. (*Miklós, 2009*) A hadügyi forradalom önmagában is megkövetelte a képzés átalakítását, hiszen ennek egyik eleme a tűzfegyverek, és a kézi lőfegyverek tömeges elterjedése, amelyek precíz használata már komolyabb kiképzést igényelt, mint a kardforgatás. A lőfegyverek elterjedésének következtében nőni kezdett a hadseregek létszáma és merőben megváltozott a hadviselés formája, taktikája, stratégiája és maga a katonai gondolkodás is. (*Kelenik, 1997*) Ezeknek a változásoknak köszönhetően Európában a 17-18. században megkezdődött a hivatásos tisztek képzése az úgynevezett akadémiákon, ahol a leendő katonák a gyakorlati kiképzés mellett általános elméleti műveltséget, katonai ismereteket és illetant tanultak. A hosszabb-rövidebb életű katonai akadémiák mellett megjelentek a kadettszázadok és a szaktisztképző intézetek is. Előbbi egyfajta gyakorló csapatszolgálatot jelentett, utóbbi pedig az újfajta hadviselés speciális tisztjeinek képzését látta el. (*Miklós, 2004a, 13-18.*) Az akadémiák azonban hazánkban nem honosodtak meg, a katonai képzés továbbra is a főúri udvarokban folyt. Magyarországon nem alakult ki állandó hadsereg, eleinte a török

hódoltság miatt, később pedig a Habsburg Birodalom centralizáló törekvései akadályozták annak kialakulását. Ennek köszönhetően az intézményesült katonaképzés is csak jóval később indulhatott meg hazánkban, azonban az azt előkészítő folyamatok már a 18. században megindultak. (Miklós, 2009)

A 18. században az oktatás közüggé vált. Ennek első lépéseként az oktatás az uralkodó felügyelete alá került és a 19. század második felétől anyagilag is támogatta az iskolákat, valamint a felvilágosodás szellemében megjelent a kötelező iskoláztatás. A katonai képzést korábban is erőteljesen befolyásolta az általános oktatás alakulása és modelljei, de a 18. századtól még inkább összefonódtak. Innentől kezdve már nem csak ugyanazok az intézménytípusok jelentek meg, de a legtöbb esetben ugyanazok a törvények és tantervek is vonatkoztak rájuk, kiváltképp a középfokú oktatásban. (Miklós, 2004a, 18-19.)

Mária Terézia 1769-ben királyi felségjogként határozta meg az iskolarendszer feletti felügyeleti jogot és az iskolaügyről való rendelkezést. 1777-ben pedig kiadta az I. Ratio Educationist, amely rögzítette az iskolarendszert és a tantárgyakat. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005, 286-290.) Az I. Ratio Educationis latin nyelven íródott, de teljes terjedelmében lefordították magyarra 1913-ban. A terjedelmes írás összesen 254 paragrafusból áll és három nagyobb részre tagolódik. Az első rész az iskolák szervezetével, igazgatásával és gazdasági vonatkozásaival foglalkozik. Ebben a részben kerül kifejtésre, hogy milyen módon képzelte el az uralkodó az oktatás állami irányítását anélkül, hogy az iskolák felekezeti vagy fenntartási módját megváltoztatta volna. Ez a dokumentum teremtette meg a tanügyet irányító és ellenőrző tankerületeket is. Valamint ebben a részben kerül bemutatásra az új, egységes iskolarendszer. Az alapszintű oktatás a népiskolákban folyt. A középszintű oktatásban a gimnáziumok két tagozatra osztoztak: hároméves latin grammatikai képzést nyújtó kismagnumra és az öt éves retorikai és poétikai osztállyal bővített nagygimnáziumra. A gimnázium elvégzése után a továbbtanulni vágyók a két évfolyamos bölcséleti akadémiákon folytathatták középszintű oktatásukat, vagy beléphettek a felsőoktatásba, az egyetemekre. A törvénykönyv második része az egyes iskolatípusok konkrét tantervét tartalmazza. A harmadik rész pedig az iskolák rendtartásával foglalkozik. (Friml, 1913)

Az I. Ratio Educationis a felvilágosodás szellemében egy nagyszabású oktatásügyi reformot szeretett volna megvalósítani, azonban nem tudott teljes egészében megvalósulni, mivel többek között a protestáns felekezetű iskolák elutasították saját

autonómiájuk megtartása érdekében, a katolikus iskolák azonban elfogadták. (Kéri, 1996)

I. Ferenc 1806-ban kiadta a II. Ratio Educationist, ami csak a katolikus iskolák számára volt kötelező, így ez sem jelentett teljes, átfogó reformot. Ennek a rendelkezésnek a legfontosabb eleme a vallási és nemzetiségi türelem volt. Elődjével ellentétben ugyanis arról rendelkezik, hogy minden felekezet rendelkezhet saját iskolával, és minden nemzetiség rendelkezhet saját anyanyelvi iskolával. Ennek szellemében már nem volt kötelező a német tanítása, azonban a gimnáziumokban a tanítás nyelve maradt a latin. De a népiskolákban a tanítás immár magyar nyelven folyhatott. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005, 294-297.)

Mária Terézia nem csak a közoktatás alapjait teremtette meg, hanem az intézményes katonai képzését is. Ugyanis egy jól művelt tisztikart szeretett volna létrehozni, ami nem nemesekből áll, de velük egy társadalmi szintre szeretne volna emelni őket, ezért a nevelésükért mindent megtett. A tiszti utánpótlás a 18. században először az úgynevezett ezred-nevelőházakban folyt. Ez a rendszer egészen 1852-ig működött és ezen időszak alatt hazánkban is számos ezred-fiúnevelőház működött. Az ezred-nevelőházakban eleinte 15-18 éves fiúkat képeztek ki. Elsősorban haditudományokat tanultak, de tanultak matematikát, földrajzot és hadtörténelmet is. Az iskola elvégzése után hadapródként szolgáltak általában egy idősebb, tapasztalt tiszt mellett. (Martinkó, 1998, 13-14.) 1811-től hat-tizennyolc éves ifjak tanultak itt öt évig. Az első négy évben elemi ismereteket szereztek, az ötödik évben pedig katonai kiképzést kaptak, majd kötelező jelleggel katonai szolgálatba léptek. I. József megszüntette a nemesiiskola-jelleget és sokkal szigorúbb, kaszárnya-szerű intézetekké formálta őket. Mária Terézia 1751-ben megszervezte a bécsújhelyi hadapródiskolát. Célja részben a tisztképzés volt, részben pedig a hadiárvákra való gondoskodás. A 14. életévüket betöltött fiúk tanulhattak itt 6-8 éven keresztül, állami pénzen, teljes ellátás mellett. Emellett működött még egy katonai előkészítő iskola is Bécsben, de ide nem jártak magyar fiatalok, a hadapródiskolába is csak igen kis számban tanultak magyar nemes ifjak, vagy magyar katonatisztek gyermekei. 1769-ben összevonták a katonai előkészítő iskolát és a hadapródiskolát és helyettük létrehozták a bécsújhelyi Katonai Akadémiát, a Theresianumot. Mindezek mellett pedig szintén Mária Terézia nevéhez fűződik és a tisztképzés részét képezte, a magyar nemesi testőrség. Ehhez a testőrséghez általában középiskola után csatlakozhattak a fiatalok. Ezen képzés keretein belül tanultak németül, franciául, lovaglást, vívást, táncot, zártrendi gyakorlatokat,

fegyverforgatást, katonai szabályzatokat és erődítést. Ezeken kívül tanultak még magyar jogtudományt és mérnöki alapismereteket is. Ha a tanulmányaikkal és testőri szolgálataikkal végeztek, akkor szinte bármilyen csapatiszti beosztást betölthettek. Összességében a testőrség a 19. századra egy akadémiai szintű képzőintézménnyé vált. (Farkas, 2004, 6-8.)

A 19. század a modern európai nemzeti közoktatási rendszerek létrejöttének időszaka, amely a tisztképző intézményeket is megreformálta. Egyrészt a létrejövő nemzetállamoknak önálló hadseregre volt szükségük, és az önálló hadsereg megkívánta, hogy a honvédelem önálló professzióvá váljon. (Miklós, 2004a, 19-20.) Másrészt pedig szintén a nemzetállamok létrejöttének köszönhetően az egyes hatalmaknak szükségük lett olyan fegyelmező eszközökre, amelyekkel egész tömegeket tudtak irányítani, és többek között a hadsereg is ezt a fegyelmező hatalmat szolgálja. (Foucault, 1990, 185-193.) Mindezek mellett pedig a nemesi rend és a honvédelmi funkció is különvált. Azaz már bárkiből lehetett tiszt, nem kellett hozzá nemesnek lenni. Sőt az alsóbb társadalmi rétegek számára ez lett a felemelkedés egyik útja.

A 19. században az oktatásban egyre többen vettek részt, és egyre inkább előtérbe került a szakmaiság, az iskolatípusok szétválasztása és az egyre egységesebb vizsgáztatás.

Mindezek szellemében a katonai oktatásban is előtérbe került a szakképzés, és egyre többen tanultak a különböző tiszti iskolákban. A 18. század végén és a 19. század elején sorra nyíltak meg a Habsburg Birodalomban is a szaktisztképző iskolák. A birodalom területén folyt hadmérnöki, felcser- és állatorvosi, lovagló, orvosi- és seborvosi, hadbírói, főszállásmesteri és műszaki képzés. A szaktisztképző intézetek mellett pedig több katonai akadémia is alakult ebben a korszakban. (Miklós, 2004a, 19-23.)

A magyar nemességben is felmerült az igény, hogy létrehozzanak egy önálló magyar tiszti képzőintézményt. Az 1790/91. évi országgyűlés egy nemzeti hadiiskola felállítását, az 1792. évi IX. törvény a hadiakadémiákon való előkészülést, az 1802. évi IV. törvény pedig a pesti egyetemen egy katonai tudományokkal foglalkozó tanszék létrehozását mondta ki. Azonban ezen rendelkezések közül egyik sem valósult meg, az Udvari Haditanács mindegyik kezdeményezést megghiúsította. Az 1808-as pozsonyi országgyűlésen, a VII. törvénnyel úgy tűnt, hogy végre megvalósulhat majd a magyar katonai akadémia. I. Ferenc hozzájárult a Ludoviceum felállításához, amihez fel is ajánlotta a váci Terezianum épületét. Az oktatás azonban mégsem indulhatott meg.

Ennek több oka is volt. Egyrészt a felajánlott épület nagyon elhanyagolt állapotban volt, így komoly felújítást igényelt volna, amire a háborús idők – első sorban a napóleoni háborúk – miatt nem igazán volt lehetőség. Másrészt bár a tanári állásokra számos jelentkező volt, de hallgatónak csupán nyolcan jelentkeztek. Valamint a Helytartótanács nem fogadta el, hogy a tanítása nyelv magyar legyen, amihez viszont a magyar nemesség ragaszkodott. Végül az 1827. évi XVII. törvény az épület állapotára hivatkozva megszüntette az el sem indult oktatást. Végül új, alkalmasabb helyszínt kerestek az intézménynek. 1830. június 28-án tették le az intézet új alapkövét Budapesten. Az épületet Pollack Mihály tervezte, teljes mértékben az akadémia igényeinek megfelelően. Az épület 1836-ra készült el. Az oktatás azonban ezúttal sem indulhatott el, ugyanis Bécs továbbra sem volt érdekelt a képzés elindításában, valamint továbbra sem engedélyezték a magyar nyelvű oktatást. (Miklós, 2004b, 9-11.)

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt is bebizonyosodott, hogy a magyar honvédelemnek szüksége lenne egy korszerű, katonai felsőoktatási intézményre és szakképzett tisztekre. Ez persze a harcok közepette nem valósulhatott meg, de a tisztek pótlására három képzési formát is létrehozott a forradalom idején. (Farkas, 2004, 8.) Az egyik intézmény a Magyar Katonai Főtanoda volt, amely ideiglenesen igyekezett pótolni a Ludovika Akadémia hiányát. Az időigényes képzés mellett azonban szükség volt, gyors, rövid ideig tartó utánpótlásképzésre. Ennek egyik formája volt a forradalom alatt a pesti tudományegyetemen létrehozott gyalogos, tüzér és műszaki tiszti tanfolyam. 1849 nyarán, szegeden is indítottak egy főtiszti tanfolyamot, ez a képzés azonban a forradalom leverése miatt csupán egy hónapig működhetett. A szabadságharc leverése után egészen a kiegyezésig végkép ellehetetlenedett az önálló magyar tiszti képzés. (Miklós, 2009)

Bár 1849-ben, a forradalom elfojtása után, kiadott Organisationsentwurf kiadásakor a magyar oktatással közvetlenül nem foglalkozott, és a katonai képzést sem érintette, de a későbbiekben, mikor a kiegyezést követően összehangolták az osztrák és a magyar közoktatást, mégis alapvető fontosságú lett. Ez a dokumentum határozta meg azt az iskolaszervezetet, amibe a kiegyezés után a középfokú katonai képzés is betagozódott. A tervezet két fő középiskola típust határoz meg, a 8 évfolyamos gimnáziumot és a 6 évfolyamos reáliskolát. Utóbbi új iskolatípusnak számított. A gimnázium egy 4 osztályos algimnáziumra, és egy 4 osztályos főgimnáziumra tagolódott. A gimnázium alsó fokozata előkészítője volt a főgimnáziumnak, valamint a gyakorlati életpályákra is előkészítette a tanulókat. A főgimnázium pedig a felsőfokú tanulmányokat alapozta

meg. A reáliskola is két részre tagolódott, egy 3 osztályos alreálra és egy 3 osztályos főreálra. Az alreáliskola előkészítést biztosított bizonyos ipari szakmákra, és megalapozta a főreáliskolát. A főreáliskola pedig a felsőfokú műszaki tanintézetekbe biztosította a bejutást. (Horánszky, 1999) Összességében tehát a gimnázium fő területe maradt a klasszikus, humán műveltség, a reáliskolák pedig a természettudományos ismerteket részesítették előnyben.

Ferenc József 1852-ben, okulva a magyar forradalom és szabadságharc, valamint az olasz és a prágai forradalmakból, és újjászervezte a katonai képző- és nevelőintézeteket. Ez lett a Scudier-reform, a tervet kidolgozó alezredes után. Megszüntették az ezred-nevelőházakat és helyettük 12 katonai alsó- és 12 felsőfokú nevelőintézet, továbbá 4 hadapródiskola és 4 katonai akadémia létrehozását határozták el. Az alsó nevelőintézetekbe 8-10 éves korukban kerültek be a növendékek, majd innen léphettek tovább 11-12 éves korukban a felső nevelőintézetekbe, ahol altisztképzés folyt. A négyéves képzés során elméleti ismeretekre is szert tettek a katonai alapkiképzés mellett. A tizenhat éves végzett növendékek úgynevezett oktatószázadokhoz kerültek, ahol két évig szolgáltak és utána kerültek be a rendes tiszti állományba. Az oktatószázadokat 1866-ban szüntették meg a königratzi csatavesztés után, helyettük inkább úgynevezett gyakorlati tanfolyamokat hoztak létre. (Martinkó, 1998, 14-16.; Farkas, 2004, 8.; Ráskay, 1994, 4-7.)

Az 1852-ben megreformált katonai képzés részeként jött létre a kőszegi alreáliskola is, amelynek alapkövét 1853-ban tették le, az oktatás pedig 1856-ban kezdődhetett meg. Az intézmény a monarchia közös intézménye volt, tehát nem magyar altisztképzés folyt az intézményben. 1856 és 1874 között az intézet hivatalos neve K. u. K. Militär-Unterrealschule, Güns, azaz Császári és királyi katonai alreáliskola volt. Az intézetbe 12 éves korukba kerültek be a fiúk, a képzés négy évig tartott. A négy év alatt az elemi ismeretek elsajátítása mellett komoly jellemnevelés, testedzés és katonai alapképzés folyt. (Ráskay és Szabó, 1995, 7-9.)

Fontos az egyes korszakokban azt is megvizsgálnunk, hogy a társadalom hogyan viszonyult a katonasághoz, a társadalom szerkezetében milyen helyet foglaltak el a tisztek. Mivel ez az alfejezet elég nagy időintervallumot ölel fel, így jelen esetben csak néhány főbb gondolat kerül kiemelésre a katonatiszt és a társadalom kapcsolatáról.

A középkorban a katonai pálya megbecsült foglalkozás volt. A nem első szülött fiúgyermek számára vagy a katonaság, vagy a papság jelentette a társadalmi felemelkedés útját, megélhetésük biztosítását. A 19. század elején még klasszikusan a

nemes ifjak alkották a tisztkart. Ez annak is köszönhető, hogy Mária Terézia nagymértékben szorgalmazta a magyar nemes ifjak tiszti pályára lépését. Ezért is hozta létre számukra a magyar nemesi testőrséget. 1848 előtt a tisztkar tehát arisztokratikus jellegű volt, polgári származású ifjak még alig jelentek meg a hadiakadémiákon. (Hajdu, 1999)

A 18. és a 19. században Európa szerte megalapozódtak azok az elvek és keretek, amelyek a katonai pályát professzionalizálják majd. Megszülettek az első katonai tanintézetek és folyamatos fejlődés mellett egyre inkább differenciálódtak az egyes képzési szintek és típusok. Hazánkban azonban a katonai képzés innovációja csak a kiegyezés után indulhatott meg, a dualizmus korában kellett felzárkóznia az európai és az osztrák császári és királyi hadsereg oktatásához és képzettségéhez.

3.2. Az intézményes katonai nevelés története a dualizmus korában

3.2.1. Az ipari forradalom hatása a társadalomra

A 18. század tudományos felfedezései nyomán nem csak egy új társadalom bontakozott ki, hanem nagymértékű gazdasági és technológiai változás is kezdetét vette, amely a század közepén elvezetett az ipar forradalomhoz. Ezek a technikai változások pedig radikális átalakulást hoztak az élet minden területén, de legközvetlenebbül a munkások életét befolyásolta. A korszak vívmányainak köszönhetően a manuális munkát felváltotta a gépekkel történő munka és a nagyüzemi termelés, amely a munkásokat a gyárakba kényszerítette. (Roberts, 1992) A munka változásai pedig megteremtették a modern munka és munkafegyelem fogalmát is. A gyárakban a bért már teljes mértékben a teljesítmény határozta meg, így az idő árucikké vált. A munkaidőt pedig pontos tervek szabályozták, amivel az idő fegyelmező hatalma az élet egyre több területére kezdett hatással lenni. A munkások a gépek fegyelmének kényszere alá kerültek. Ekkor különül el egymástól végleg a munkaidő és a szabadidő. Az egyre inkább fegyelmező idő és a fegyelmezett munka pedig kialakítja a fegyelmezett testet. (Németh, 2014, 48-53.) Az ipari forradalom hatására javultak az életfeltételek, nőtt a gazdaság és gyarapodott a tudás is. Mindezek a változások pedig átformálták egész Európát. Az iparosodással indult meg ugyanis az urbanizáció Európa szerte, vagyis hogy egyre többen költöztek a városokba és egyre többen dolgoztak a gyárakban. (Roberts, 1992) Ez egyben eddig még soha nem látott népességmozgást is

jelentett és egyre többen zsúfolódtak össze a városokba. A városiasodás azt is jelentette, hogy a hagyományos, tradicionális közösségek és értékek is lazulni kezdtek. Ezen folyamatok a rendvédelmi szervek megerősítését vonta maga után. (Németh, 2002, 145-151.) A gyárak megszületésével pedig a munkahely és az otthon végleg különvált, ami a nemi szerepek differenciálódására is hatással volt. Az ipari társadalom így egyre több ember munkáját, és ezáltal életét, szinkronizálta és standardizálta, ami a társadalom egyre fegyelmezettebbé váláshoz vezetett. (Németh, 2014, 54-60.)

A 19. században a modern kor kialakulásával mindenre kiterjedt az iparosodás és erősödött a piaci folyamatok központi szerepe is. Kialakult a modern gyáripár és a gépesített mezőgazdasági termelés. Kialakultak a modern nemzetállamok is, amelyekben a parlamenti kormányzat és a bürokrácia kaptak főszerepet, amely nyomán kialakult a modern állami közigazgatási rendszer. Európa szerte kiépült a modern közlekedési infrastruktúra, a különböző vasút- és közúthálózatok. Valamint az információ terjedését segítik az új hírközlési eszközök, mint a távíró. A közlekedés és a hírközlés fejlődésével pedig fokozatosan lebomlottak a tér és az idő korlátai. Európa a világ gazdasági és kulturális központja lett, amely annak is köszönhető, hogy a gyarmatosítások során Afrika és Ázsia nagy része az európai államok uralma alá került. De ezzel párhuzamosan Észak-Amerika is egyre nagyobb befolyásra tett szert. (Diedericks, 1995; Németh, 2002, 145-151.; Németh, 2004, 69-81.)

A 19. században tovább folytatódott a szekularizáció. A hagyományos egyházi funkciókat világi intézmények vették át, így például az oktatást és a különböző bürokratikus intézményeket is, mint a bíróság. (Németh, 2004, 69-81.) A fokozatosan mindenkire kiterjedő közoktatási rendszerek megkezdték az írástudatlanság felszámolását, amelynek következtében egyre nőtt a jól informált emberek száma. (Habermas, 1993) A műveltség, a szakképzettség és a tudomány az államirányítás segédeszköze lett. Ezekkel párhuzamosan pedig minden szakmában megindult a professzionalizáció folyamata, azaz a különböző szakterületeken magasan iskolázott, befolyásos szakértelmiségi csoportok jelentek meg, akik idővel egyre nagyobb politikai befolyásra is szert tettek. (Németh, 2002, 145-151.)

Az iparosodás hatására tehát olyan új társadalmi rétegek jöttek létre, amelyek társadalmi helyzetét már a gazdaságban elfoglalt helye határozta meg, és fokozatosan nőtt a politikai befolyása, de a 19. század elején még megmaradt a nemesség vezető politikai hatalma. A polgárság csak a század második felében kezd el valóban politikai befolyásra szert tenni. A feltörekvő polgárság ennek köszönhetően a nemesi életstílust

igyekezett lemásolni. (Habermas, 1993) A polgárság befolyásának növekedése egyértelműen az ipari forradalomnak köszönhető, hiszen a polgárság köréből kerültek ki az ipari vállalkozók, a gyárosok, a banki tőkésék, a szabad értelmiségiek és a köztisztviselők. (Németh, 2002, 145-151.) Ezzel párhuzamosan a munkásság is társadalmi erővé nőtte ki magát, ami komoly feszültséget szült az egyes társadalmi rétegek között, annak köszönhetően, hogy eleinte a munkásosztály kezdetben teljesen jogfosztott és kiszolgáltatott helyzetben élt. Ezt a feszültséget jól példázza, hogy ebben a korszakban születtek meg az első különböző anarchista, demokratikus és szocialista utópiák, amelyek majd a 20. században tovább erősödnek és a társadalom meghatározó mozgalmi lesznek. (Németh, 2004, 69-81.)

A nagy tudományos felfedezések következtében megszületett a modern természettudomány, amelynek egyik vezető eszméje a pozitívizmus volt. A pozitívista gondolkodók a természeti világot, a társadalmat és az embert is egy bonyolult, de megismerhető gépezetnek tekintették. A biológiai emberkép kibontakozását és úgy általában a korszak emberképét a legnagyobb mértékben Charles Darwin evolúciós elmélete befolyásolta. Darwin elmélete azzal, hogy cáfolta a világ isteni irányítását elvette az emberektől az élet korábbi magasabb rendű célját, amivel az emberi létezés viszonylagosságát hangsúlyozta. És bár ebben a korszakban még a folyamatosan javuló életviszonyok, a folyamatos fejlődés nyomán az emberiséget még az optimizmus jellemezte, de ez az elmélet már előrevetíti a következő század pesszimizmusát, remény- és célvesztettségét. (Németh, 2002, 145-151.; Németh, 2004, 69-81.; Tarnas, 1995)

A modern kor hajnalán kibontakozó új embereszmény az önmagáról gondoskodni tudó, saját boldogulását befolyásolni képes, önérvényesítő, testét és pszichéjét is egyre jobban ismerő ember lesz. (Németh, 2004, 69-81.)

A gyarmatosítás és a nemzetállamok kialakulásának következtében terjedt el az általános hadkötelezettség, hiszen a területek meghódításához, megtartásához és megvédéséhez már nem volt elegendő az önkéntes haderő. Emellett az egyre fejlődő hadügyi technológia egyre jobban képzett katonákat igényelt, aminek következtében a 19-20. században egyre differenciáltabb lett a katonai nevelés. Ezt a változást mutatja be a következő alfejezet.

3.2.2. Katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezéstől az I. világháború végéig

A Ferenc József által 1867. június 12-én szentesített XII. törvény az, amely deklarálta az osztrák-magyar kiegyezést. A kiegyezési törvény kimondta a két ország önállóságát és egyenlőségét, de egyben rögzítette az együttműködés módjait is. Magyarország önállóságot kapott minden téren, kivéve a hadügyet és a külügyet, valamint ezek pénzügyeit. Mégis a kiegyezés teremtette meg az önálló magyar katonai tanintézeti képzésnek nemcsak a lehetőségét, hanem a valódi gyakorlatát is. A kialakuló katonai intézményrendszer az általános oktatási-iskolai modellel összhangban épült fel. Emellett hatottak rá az európai képzési hagyományok is, de mivel jókora késéssel indulhatott csak meg és speciális politikai helyzetben volt ezért számos sajátosság is jellemzi. (Miklós, 2004a, 31-33.)

A kiegyezési törvény tehát végre teret engedett annak, hogy a magyar királyi honvédség is szerepet kapjon a Monarchia véderejében. Az 1868-as XL., XLI. és XLII. törvények az osztrák-magyar monarchia háromszintű védelmi erejét hozta létre, közöttük a Magyar Királyi Honvédséget. Az első szint a császári és királyi haderő, a második szint az osztrák Landwehr és a magyar királyi honvédség, a harmadik szint pedig az önkéntes népfelkelés. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a három haderő három különböző minisztérium irányítása alá tartozott. A császári és királyi haderő, azaz a monarchia közös hadserege, a Császári és Királyi Hadügyminisztérium alá; a Landwehr, azaz az osztrák honvédség, a Császári, Királyi Honvédelmi Minisztérium alá; a magyar királyi honvédség pedig a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium alá tartozott. Háború esetén azonban mindhárom hadseregnek egy főparancsnokság alatt kellett harcolnia, valamint a tisztek mindenkor a császárnak tartoztak engedelmisséggel. (Szabó, 1996a) Az 1868. évi XL. törvény pedig nem csak létrehozta a Magyar Királyi Honvédséget, de egyben bevezette az általános hadkötelezettséget. Minden fiatal férfinak be kellett vonulnia katonának abban az évben, amikor betöltötték a huszadik életévüket. A sorkatonai kötelezettség ideje eltérő hosszúságú volt attól függően, hogy a hadseregnél, a honvédségnél vagy a haditengerészetnél töltötték.

A haderő töredezettsége ellenére is Ferenc József egy nemzetek felett álló hadsereget kívánt létrehozni. Ennek szellemében arra törekedett, hogy a katonai nevelőintézetekből, a tiszti- és hadapródiskolákból, a lehetőségekhez mérten egyenlő gondolkodású és felkészültségű tisztek kerüljenek ki. Ezt nehezítette a birodalom és a

hadtestek nemzeti, anyanyelvi és vallási sokszínűsége is. A magyar politikai vezetőség azonban ezzel szembe menve egy nemzeti haderőt igyekezett létrehozni. Az erre való törekvés egyik jele, hogy míg a vezényleti és szolgálati nyelv a közös hadseregben a német volt, addig a magyar honvédségnél a magyar lehetett. (Szabó, 1996a)

A kiegyezési törvénnyel Ferenc József az ország vezetésével az 1848-as felelős magyar kormányt bízta végül meg, Andrassy Gyula gróf vezetésével. Így ismét Eötvös József lett a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, aki folytatni szeretne volna az 1848-ban megkezdett terveit, azaz az oktatás polgári átalakítását. Ennek eredménye az ő nevéhez fűződő 1868. évi XXXVIII. számú első népoktatási törvény. A törvényben megjelenő koncepció a már meglévő felekezeti iskolákat érintetlenül hagyva építette ki a népiskolák rendszerét. Ennek szellemében azokon a településeken, ahol nem működött egyházi iskola, elrendelte a népiskola felállítását. Továbbfejlesztve a már meglévő kisiskolákat létrehozta az egységes hatosztályos elemi népiskolát. Azonban a felekezeti iskolák felett is kiterjesztette az állam ellenőrző szerepét, hiszen az egyházi iskolák felett is felügyeleti joga lett a minisztériumnak. Ez a törvény mondta ki először a tankötelességet Magyarországon a hat-tizenkét év közötti gyermekek számára. Ugyanakkor nem rendelkezett az oktatás ingyenességéről, de az igazoltan szegény családoknak nem kellett tandíjat fizetniük. A népiskolai oktatás majd csak 1908-ban válik ingyenessé mindenki számára az 1908. évi XLVI. törvénycikkkel. Továbbá meghatározta a kötelezően oktatandó tantárgyakat. Emellett a polgári iskolákról is rendelkezett, amelyek a felsőbb népiskolát válthatták ki, és gyakorlati műveltséget adtak. A polgári iskolában a fiúk hat, a lányok pedig négyéves képzésben részesülhettek. Polgári iskolába az első négy elemi osztály elvégzése után lehetett jelentkezni. A négy polgári osztály elvégzése után pedig különbözeti vizsgával lehetett átlépni a gimnázium ötödik osztályába. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005, 307-309.)

A magyar iskolarendszerre ebben az időszakban az 1868-as népoktatási törvényen túl még egy törvény volt jelentősebb befolyással. Méghozzá a Trefort Ágoston nevéhez fűződő középiskolai oktatásról szóló 1883. évi XXX. törvény. Ezzel a törvénnyel véglegessé tették az 1875. június 8-án kiadott 12.383. számú miniszteri rendeletet, amely szerint az addig hat osztályos reáliskolák nyolc osztályos érettségivel záruló középiskolává alakultak. Ez a törvény megpróbálta közelíteni egymáshoz a reáliskolát és a gimnáziumot. Azonban a gimnázium továbbra is klasszikus human műveltséget közvetített, és az ott szerzett érettségit bármely felsőfokú tanintézet

elfogadta. A reáliskola továbbra is modern természettudományi képzést adott, és az itt szerzett érettségi, csak a műszaki és a természettudományokkal foglalkozó felsőfokú intézetekbe jelentett belépőt. (Miklós, 2004a, 33-34.)

A kiegészítés a tisztképzés szerkezetében alapvető változásokat nem hozott, a már meglévő katonai képző- és nevelőintézetek megmaradtak és kiegészültek a nemzeti tisztképző intézetekkel. Az első nagyobb változást a tisztképzés rendszerében és szerkezetében az 1874-es Wurmb-féle reform jelentette. (Szabó, 1996b) Ez a katonai nevelésügyi reform teremtette meg azokat az iskolatípusokat, amelyek kis változtatásokkal ugyan, de egészen a II. világháború végéig működtek. A reformok kidolgozója, Wurmb Adolf, a közös hadügyminisztérium tanügyi osztályának vezetője volt. Négyféle iskolatípust vezetett be – igazodva elsősorban a korabeli osztrák iskolarendszerhez, amelyet hazánk is átvett az 1849-es Organisationsentwurf rendelkezéseivel. (Farkas, 2004, 8-9.) A négy iskolatípus: katonai alreáliskola, katonai főreáliskola, hadapródiskola, katonai akadémia. A katonai alreáliskolák és hadapródiskolák 4 éves oktatási idővel, a katonai főreáliskolák és a katonai akadémiák pedig 3 éves oktatási idővel működtek. (Martinkó, 1996b) Praktikus oka volt annak, hogy a klasszikus humán műveltséget adó gimnáziumok helyett a reáliskolákat építették bele a katonai képzési rendszerbe. A reáliskolák természettudományos irányultságú gyakorlatias tantervébe jobban beilleszthetőnek bizonyultak a katonai ismeretek. Mindezek mellett pedig a tagolt és ezáltal rugalmas iskolaszervezet is megfelelőbb volt a differenciált katonai képzéshez. (Martinkó, 1996a, 5-7.) A fő- és alreáliskolák tanterve nagyjából megegyezett a civil reáliskolák tanterveivel. Az alreáliskolás növendékek közül a legkiválóbbak a főreáliskolákban folytathatták tanulmányaikat, a többi növendék – a többség – a hadapródiskolákban folytathatta tanulmányait. A csapatok számára a hadapródiskolák képezték az állomány döntő részét. A főreáliskolát végzetek felvételi vizsga után továbbtanulhattak valamelyik akadémián, ahonnan hadnagyi rendfokozattal kerültek be a tiszti karba. A hadapródiskolák tanterve is nagyjából a civil főreáliskolák tanterveivel volt azonos. A hadapródiskolát végzetek hadapród-tiszthelyettesi rendfokozattal kerültek a csapatokhoz, illetve a harmadik tanév után a legkiválóbb növendékek felvételi vizsga után továbbtanulhattak valamelyik katonai akadémián. Az akadémia felsőfokú képzést adott, ötvözve a kor általános műveltségét a korszerű szakmai ismeretekkel. Az iskolarendszeren belül kivételt képezett a haditengerészet akadémiaja, ami 4 éves képzést adott és az alreáliskolákból jelentkezettek ide a növendékek. Képzésük végén másodosztályú hadapródokként

léphettek be a haditengerészetbe. (Szabó, 1996b) Továbbá az akadémiákra komoly felvételi vizsga után jelentkezhetek gimnáziumi, polgári és más végzettséggel rendelkező ifjak is, de előnyt jelentett a katonai előképzetség.

A Wurmb-féle iskolarendszerben a monarchia közös hadseregének három felsőfokú képzőintézménye volt. A bécsújhelyi és a mödlingi katonai akadémia, és a fiumei haditengerészeti akadémia. A közös hadsereg a monarchia fennállása alatt hat katonai főreáliskolával, hat alreáliskolával és tizenhárom hadapródiskolával rendelkezett. (Miklós, 2004a, 36-41.)

A Wurmb-féle katonai iskolareform alapján az 1897. évi XXII. és XXIII. törvénycikk négy katonai képzőintézmény felállítását rendelte el Magyarországon. Egy katonai akadémiát Budapesten, egy főreáliskolát Sopronban és két hadapródiskolát, egyet Pécsen és egyet Nagyváradon. Bár Kőszegen már 1856 óta működött katonai alreáliskola, de ahogy arról már korábban szó volt, ez az intézmény egészen az I. világháború végéig a monarchia közös hadseregének utánpótlás nevelését szolgálta, nem pedig a magyar hadseregét. (Martinkó, 1996b) Hasonlóképpen az 1869-ben alapított budapesti gyalogos hadapródiskola is ekkor még a közös intézményrendszer része volt.

Az önálló katonai képzés tényleges megteremtése azért is késlekedett, mert bár már a kiegyezési törvény lehetővé tette volna megalakulását, de komoly gondot okozott, hogy a hadügyet közös minisztérium irányította, míg az oktatással önállóan rendelkezhetett a magyar kormány. Így a képzés kialakítása nem ment zökkenőmentesen, az egyeztetések elhúzódtak. A folyamatot némiképp felgyorsította a Wurmb-féle egységes katonai oktatási rendszer tervezete, de mint látjuk, az iskolák tényleges megalapítása csak több mint húsz évvel később valósult meg. (Miklós, 2004b, 13-14.)

1868-ban ugyan létrehozták a Magyar Királyi Honvédséget, azonban egy valós és működő hadsereg megteremtéséhez szükség volt tiszti karra is, de mivel 1808-óta nem indulhatott meg a képzés a Ludovika Akadémián, így nem volt önálló magyar tiszti kar. A kiegyezés után a katonai képzés legfontosabb eleme a hadi akadémia elindítása lett. Az 1872. évi XVI. törvény az önálló honvédelmi képzésről rendelkezett, az ugyanazon évi XVII. törvény pedig a működéshez szükséges pénzügyi feltételeket teremtette meg, így 1872-ben végre megindulhatott a tisztképzés a Ludovika Akadémián. Eleinte két féle képzés folyt az Akadémián. A tisztképző tanfolyam a kitűnő minősítésű gyakorlott tisztek számára nyújtott továbbképzést, a tiszti tanfolyam

pedig azon fiatal gimnáziumot végzett fiúk számára nyújtott tisztképzést, akik elvégezték a nyolchetes alapkiképzést és tényleges állományú tisztte szerettek volna válni. 1883-ban átszervezték az oktatást, ekkortól a 14-16 éves fiúk számára biztosítottak négyéves tényleges állománybeli tisztképzést, amely végén hadapród tiszthelyettessé váltak. Tehát ekkor a képzés – a Wurmb-féle reformmal összhangban – hadapródiskolai rendszerű volt. De emellett az egy éves tiszti tanfolyamok tovább működhettek. Az 1897-es törvény pedig valóban felsőfokú képzőintézménnyé alakította át a Ludovika Akadémiát, ami innentől kezdve egyenértékű lett a monarchia többi hadi akadémiajával, és hároméves képzést nyújtott. Ettől kezdve 17-20 éves fiatal férfiak kezdhették meg itt tanulmányaikat, és képzésük végeztével hadnagyi rendfokozatba kerültek. Az Akadémián eleinte gyalogsági és lovassági képzés folyt, majd 1912-től tüzérségi képzés is. (Szabó, 1996b; Miklós, 2004a, 41-48. és Miklós, 2004b, 13-15.)

A tisztképzés megalapozására, valamint a csapattisztek képzésére – ugyancsak összhangban a Wurmb-féle iskolarendszerrel – 1897-ben határoztak egy főreáliskola és két hadapródiskola felállításáról is, amelyek tehát csak és kizárólag a Magyar Királyi Honvédség számára biztosították az utánpótlásképzést. A három intézmény székhelyének kiválasztása nem volt egyszerű feladat, több szempontnak is meg kellett felelni. Egyrészt szerették volna az intézményeket arányosan elosztani az ország területén, hogy mindenki számára elérhetőek legyenek. Másrészt pedig mindenképpen nagy múltú kulturális- és iskolai hagyományokkal is rendelkező várost szerettek volna választani. Mindezek mellett pedig alkalmas telket is kellett találni az új iskolaépületek számára. Ezen szempontok mentén esett végül a választás Sopronra, Pécsre és Nagyváradra. Mindhárom középfokú katonai iskola tervezésével Alpár Ignácot bízták meg. Ő építette többek között az Eötvös Collegiumot, a volt Tőzsdepalotát és a Mezőgazdasági Múzeumot is. Mondhatjuk, hogy a kor egyik legjobb építészt kérték fel a feladatra, aki ennek megfelelően a kor követelményeinek megfelelő méretű, elrendezésű és kinézetű, patinás intézményeket tervezett. Tanításra, tanulásra, katonai kiképzésre és bentlakásra egyaránt alkalmas épületegyütteseket építettek. Az iskolaépületek egy év alatt, rendkívül gyorsan, de minőségileg kifogástalanul készültek el. (Miklós, 2004a, 49-52.; Farkas, 2004, 9-11.; Holló, 2009, 13-36.)

Megalakulásukkor mindhárom középfokú katonai képzőintézménybe a 14. életévüket betöltött, legalább négy középiskolai osztályt elvégzett, testileg is rátermett fiúk kerülhettek be, szigorú felvételi vizsga után. (Miklós, 2004a, 49-52.) A főreáliskola feladata az volt, hogy növendékeit a hároméves képzés alatt felkészítse a katonai

akadémiára. Elsősorban a Ludovika Akadémián tanulhattak tovább a növendékek, de a németül kiválóan tudó fiatalok a közös hadsereg bármely akadémiáján továbbtanulhattak. Azok pedig, akik nem jutottak be valamelyik akadémiára, plusz egy év tanulással leérettségizhettek, ami által polgári hivatást is választhattak. A hadapródiskolák pedig elsősorban a gyalogság számára képeztek csapatbiztosítókat, azonban a nagyváradai iskola egyik osztályában lovassági csapatbiztosítóképzés is folyt. Volt azonban lehetőségük a hadapródiskola növendékeinek is bekerülni a katonai akadémiákra. A harmadik év után a kiemelkedő tanulmányi teljesítményt nyújtók jelentkezhettek valamelyik akadémiára, vagy a négyéves képzés befejeztével, az érettségi megszerzése után is jelentkezhettek a Ludovika Akadémiára. A katonai nevelés hivatalosan akkor ért véget, amikor az akadémiák vagy a hadapródiskolák valamelyikén befejezték tanulmányaikat. (Szabó, 1996b)

A soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola megalapítási formájában 1921-ig működött, eleinte három, majd később négy évfolyammal. A pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola 1919-ig, a nagyváradai pedig 1918-ig képezett csapatbiztosítókat. Mindhárom iskola tanterve a polgári reáliskolák tanterveivel volt közel azonos. Ennek köszönhetően a polgári iskolákkal is megegyezően tanítottak hittant, magyar nyelv és irodalmat, németet, franciát, földrajzot, történelmet, természetrajzot, fizikát, kémiát, mennyiségtant, ábrázoló mértant, rajzot és szépírást. Ezt egészítették ki heti hat órában testgyakorlással, mint például torna, vívás, úszás, korcsolyázás. Valamint speciális ismeretekkel is kiegészítették a civil tantervet, legalább heti két órában. Ide tartozott az egészségügy, az illetéktan, az ének-zene és a tánc. Mindezeknek köszönhetően heti terhelésük 40-42 tanóra volt, a polgári reáliskolák heti 27-32 tanóra terhelésével szemben. A plusz óraterhelés egységes elosztását segítette az internátusi jelleg, ugyanis a speciális ismeretek vagy a gyakorlati kiképzések gyakran a délutáni órákban kerültek oktatásra, gyakorlásra. A két katonai iskolatípus közötti tantervi különbség abban ragadható meg, hogy a hadapródiskolákban az általános műveltségi tárgyakból kevesebb tananyagot tanítottak meg, míg a katonai tárgyak nagyobb hangsúlyt kaptak, hiszen az itt végzett növendékek rögtön a csapatokhoz kerültek, így számukra a gyakorlati kiképzés volt fontosabb. (Miklós, 2004a, 49-52.)

A katonaiskolák élén a parancsnok állt, akit a honvédelmi miniszter nevezett ki. A parancsnok felelt az oktatás, a nevelés és a katonai kiképzés egységességért, valamint

a katonai szellem ápolásáért, továbbá a működés helyes menetéért és a kiképzés eredményességéért.¹

A tisztképzés újabb reformja az 1907/1908-as tanévvel került bevezetésre, négyéves türelmi idővel, azaz legkésőbb az 1910/1911-es tanévre kellett az intézményeknek minden rendelkezést bevezetni. Ez a Schnetzer-féle reform, amely Schnetzer Ferenc vezérkari alezredes nevéhez fűződik, aki a Honvédelmi Minisztérium 11. tanügyekkel foglalkozó osztályának vezetője volt. Fő célja az volt, hogy elérje a tisztképző intézetek nyissanak a társadalom felé, közelítsenek a civil iskolákhoz. Reformintézkedéseinek bevezetése előtt mélyre hatóan tanulmányozta a magyar és az európai közoktatást, amelynek részeként végiglátogatta a polgári iskolákat. Tapasztalatai nyomán a reformja részeként megvonták a kerületi főparancsnok szemlejogát az iskolák felé, ezzel megszüntetve a katonai vezetés direkt beavatkozását a katonai nevelőintézetek életébe. Emellett pedig újdonságként, a Ludovika Akadémia mintájára, bevezették a tantárgycsoportokat, mind a soproni főreáliskolában, mind a két hadapródiskolában. A tantárgycsoportos oktatás lényege, hogy a rokon tárgyakat egy tantárgycsoportba vonták össze, amelyeket egységesen a tanulmányvezetők irányítottak. (Farkas, 2004, 10-11.; Martinkó, 1996b; Martinkó, 1998, 24-26.) A tanulmányvezetőket az iskolaparancsnok nevezte ki a honvédelmi miniszter jóváhagyásával. A tanulmányvezetők felügyelték a tárgyak oktatását, és minősítették a tanárokat. Emiatt ismerniük kellett a csoportjukba tartozó tantárgyak teljes tantervét, tananyagát és az alkalmazott módszereket is. *„A tanulmányvezetőnek saját csoportja tantárgyait illetőleg tanulmányi ügyekben rendelkezési joga van, e tekintetben csoportja tanárainak előljárója, s mint ilyen azok minősítvényi táblázatát a parancsnokkal együtt szerkeszti. A tanári alkalmazást s tevékenységet érintő egyéb szolgálati ügyekben, pld. megbetegedés, szabadságolás, helyettesítés, tanórák átadása vagy cserélése, a tanulmányvezető csoportja tanáraival szemben szintén, mint közvetlen, bár döntő joggal fel nem ruházott előljáró szerepel.”*² A katonai tanintézetekben négy tantárgycsoportba sorolták a tárgyakat: 1. műszaki előismeretek, 2. Idegen nyelvek, 3. magyar-történelem-földrajz, 4. katonai elméleti és gyakorlati tárgyak. Csoporton kívüli tárgyak is voltak,

¹ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveihez : tervezet, 1910

² HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveihez : tervezet, 1910, 2.§ C. A tanulmányvezetők tevékenysége.

mint például az úszás, a tánc, az illetan, az egészségápolás vagy a gyorsírás. Ezen kívül újdonságként bevezették a hadapródiskolákban is az ismétlő és üdülőórákat, és igyekeztek szabaddá tenni a növendékek délutánjait. Az ismétlő órák alatt elkészíthették a tanulók a házi feladatukat, felkészülhettek a másnapi órákra és a dolgozatokra. Az ismétlő óra mindenki számára kötelező volt. Az üdülőórákban a növendékek az úgynevezett üdülőtermekben tartózkodtak, ahol olvashattak vagy játszhattak, például kártyázhattak. A soproni főreáliskolában például biliárdasztal is a növendékek rendelkezésére állt. (Farkas, 2004, 40.; Holló, 2009, 16-17.; Martinkó, 1996b)

A reform korlátozta azt is, hogy a tanárok mennyi ideig taníthattak egy katonai nevelőintézetben. A katonai tantárgyakat oktatók négy, a közismereti tárgyakat oktatók pedig nyolc évig taníthattak egy intézményben. Az oktatás színvonalának javítása érdekében pedig tanári továbbképzési rendszert dolgoztak ki. Erre azért is volt szükség, mivel a tanintézetek tanári kara hivatásos tisztekből állt, civil tanárok csak nagyon indokolt esetben taníthattak az intézményekben. A tisztek pedig nem minden esetben rendelkeztek megfelelő tanári végzettséggel, vagy képzettséggel. Igyekeztek tovább közelíteni a katonai iskolák tantervét a polgári iskolákéhoz. Az új tanterv alapja az 1899-es reáliskolai tanterv és annak 1903-as módosítása volt. Ennek érdekében új tankönyveket is kiadtak, amik megfeleltek az új tantervnek. Így már a hadapródiskolások számára is megnyílt a lehetőség, hogy különbözeti vizsga után tanulmányaikat igény szerint civil középiskolában folytathassák. Továbbá megnyílt számukra az érettségi lehetősége is a hadapródiskola negyedik évfolyamának elvégzése és a megfelelő osztályozóvizsgák letétele után. Emellett eltolódott a katonai képzés hangsúlya az általános műveltség felé. A hadapródiskolák új tanterve szerint az első négy évfolyamon főképp általános műveltségi tárgyakat oktattak, míg a katonai tárgyak nagy része az utolsó, ötödik osztály, tananyaga lett. A reform következményeként emelkedett a katonai iskolák színvonala és társadalmi elismertsége, azonban a hadapródiskolákban továbbra sem sikerült elérni a nyolc osztályos középiskolák szintjét, a közismereti tárgyakban csupán felületes tudást kaptak, hiszen ebben az intézménytípusban minden reform ellenére, továbbra is a katonai ismeretek elsőbbséget élveztek az általános műveltséggel szemben, mivel innen a fiatalok továbbra is közvetlenül és rögtön csapattiszti szolgálatba kerültek. (Martinkó, 1996a, 24-25.; Farkas, 2004, 10-11.; Martinkó, 1996b)

A Honvédelmi Minisztérium 1917-ben elrendelte a katonai főreáliskolában a kötelező érettségit – mindaddig a növendékek számára ez nem volt kötelező, de a civil

reáliskolákban pótérettségét tehettek. Ezzel a rendelkezéssel a katonai főreáliskolák végre a polgári főreáliskolákkal azonos végzettséget, kimeneti vizsgát biztosítottak, tehát azonos szintre és színvonalra kerültek. (Martinkó, 1996a, 24.)

Az első világháború természetesen megváltoztatta a katonai képzőintézmények életét is. Mindegyik iskola esetében elmondható, hogy a tanárok jó része kivonult a frontra, pótlásukat tartalékos tisztekkel oldották meg, vagy kiváló minőségű csapattisztekkel. Az ideiglenesen behívott tanárok egy éves próbaidővel tanítottak és el kellett végezniük egy egyhónapos tanfolyamot, ahol pedagógiát, pszichológiát, didaktikát és filozófiát tanultak. A tanárjelöltek ezen kívül civil iskolákba jártak hospitálni. De igyekeztek olyan tartalékos tiszteket behívni oktatni, akik középiskolai tanári végzettséggel rendelkeztek. (Martinkó, 1996b) Mindegyik intézményben törekedtek arra, hogy az oktatás és képzés zavartalanul folyjon. A soproni reáliskolában folytatódott az oktatás, de természetesen a háború miatt szűkösebb, szerényebb körülmények között. Spórolni kellett többek között a fűtéssel és az élelmiszerekkel. Ezen kívül jelentősebb változást hozott az iskola életében, hogy az intézetben hadikórház működött. (Cseresnyés, 1995, 17-18.) A hadapródiskolások életét jobban befolyásolta a háború, mint a főreáliskolásokét. Erről már az 1910-es honvédelmi utasításban is rendelkeztek az alábbiak szerint: „*Mozgósítás esetén a főreáliskolában az oktatás általában véve változatlanul tovább folyik, míg a hadapródiskolákban a IV., a Ludovika Akadémián pedig a III. évfolyam felosztása után, a kiképzés főleg a csapatszolgálatra irányuló gyakorlatias irányt vesz.*”³ De mivel a világháború addig elképzelhetetlen mennyiségű csapattisztet igényelt, ezért az előirányozottnál még jobban felgyorsították a képzésüket, hogy minél hamarabb minél több csapattiszt tudjon részt venni a harcokban. Így a 17-18 éves fiatal fiúk hamar a csatatérre kerültek. A frontvonal közeledtével a nagyváradai intézet veszélybe került. Hadikórházzá alakították, ezért az ottani diákokat és tanárokat ideiglenesen áthelyezték a pécsi hadapródiskolába. 1916-ban a nagyváradai hadapródiskola visszatérhetett eredeti épületébe. 1918. november 14-én azonban a pécsi iskola került veszélybe, miután a város szerb megszállás alá került. Az iskola nem működhetett tovább katonaiskolaként, ezért felvette a Szigeti Állami Főreáliskola nevet. A tanárok és a növendékek egy része is elhagyta az intézményt. Végül 1919. március 6-án a szerbek beszüntették az intézmény mindennemű működését, harminchat órát kaptak a tanárok és a növendékek a kiürítésre. A román

³ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveire : tervezet, 1910, 5.§

csapatok 1919 tavaszán foglalták el Nagyváradot. A hadapródiskolát május 15-ig kellett átadni a románoknak, így a nagyváradai hadapródiskola is befejezte működését. (Martinkó, 1998, 19-35.; Martinkó, 1996a, 7-15.; Miklós, 2004a, 53-54; Holló, 2009, 18.; Gál, 2001)

Az intézmények éves tanrendje eltérőképpen alakult a katonai főreáliskolában és a hadapródiskolákban. A honvéd főreáliskolában a tanítás szeptemberben a Veni Sancte-vel, azaz a tanévnyitó szentmisével kezdődött. Évközben mindössze két nagyobb szünet volt, a karácsonyi és a húsvéti szünet. Ebben a két nagyobb szünetben a növendékek hazatérhettek otthonukba. Ezt a két szünetet leszámítva legfeljebb komoly betegség, vagy családi tragédia esetén térhettek haza. A tanév júniusban a záróvizsgákkal ért véget. A záróvizsgák után a torna- és vívóbemutatók követték, valamint egy nyilvános záróünnepség. A tanévet kulturális programokkal és a jeles napokhoz kötődő ünnepélyekkel tették színessé. A növendékek természetesen a nyári szüneteket is otthon tölthették. (Holló, 2009, 17-21.) A tanév a hadapródiskolákban is szeptemberben kezdődött (szeptember közepén) a Veni Sancte-val, de egészen augusztus közepéig tartott, így itt csupán egy hónap nyári szünetet kaptak a növendékeke, míg a honvéd reáliskolában ez két hónap volt. A tanévet két félévre osztották, egy nyári és egy téli félévre. A téli félév szeptember közepétől július közepéig tartott, ez volt az elméleti időszak. A nyári félév pedig a gyakorlat ideje volt, ahol különböző terep- és hadgyakorlatokon vettek részt. Az év közbeni szünidők is gyakran rövidebbek voltak, mint a reáliskolában. Azonban itt volt egy rövid farsangi szünet is, farsang vasárnapjától hamvazó szerdáig. (Gál, 2001)

Érdeemes néhány szót ejteni még a korabeli hazai honvéd nevelőintézetek egyik különleges intézményéről, a soproni Magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézetről. A leánynevelő intézmény életre hívásának ötlete Zahradnikné gróf Bolza Matild nevéhez fűződik, aki 1850-ben gyűjtést kezdeményezett az 1848-49-es szabadságharcban elesett tisztek leány árváinak gondozására. A gyűjtés segítésének érdekében a soproni nőegylet alapítványt hozott létre és nemsokára a katonai főparancsnokság is a kezdeményezés mellé állt. 1852-ben I. Ferenc József is jóváhagyta az alapítási szándékot. Ennek köszönhetően 1855-ben fogadhatták az első növendékeket. (Gangel, 1936) Az intézmény 1877-ben a hadügyminisztérium fennhatósága alá, ezáltal teljes mértékben állami kézbe került. Ennek köszönhetően innentől kezdve a Bécsben működő hernalsi, hasonló szándékkal és célokkal létrehozott intézet mintájára folytatta működését. A két intézet számára egységes tantervet

bocsátottak ki, amelyben meghatározták, hogy az intézményben elsősorban a tiszti árvák, a rokkant tisztek és a vagyontalan többgyermekes tisztek, valamint anyátlan tiszti leányokat fogadnak be, akik számára lehetővé teszik a nevelőnői és a tanítónői képesítés megszerzését. (*Gangel, 1936*) A nevelőintézetbe ingyenes, félingyenes, alapítványi és idővel fizetős helyre jelentkezhettek a lányok. Jótékonyági jellegénél fogva teljes ellátást nyújtott: államköltségen folyt az élelmezés, ingyen kapták a szükséges tankönyveket és az intézeti ruházatot is. (*Závodi, 2012, 171-175.*) A soproni intézet az 1911-12-es tanévre teljesen betagozódott a monarchia közös hadügyminisztériumának leánynevelési rendszerébe. A növendékeknek a négy polgári iskola elvégzésére volt lehetősége, majd ezután tanítónőnek tanulhattak tovább a hernalsi intézetben. (*Gangel, 1936*) Az első világháború ideje alatt az iskola kórházként működött, ahol a tanárok és a növendékek is segédkeztek. (*Kasza, 2000*)

A dualizmus korában a katonai nevelési értékrendet – ahogyan mindenkor – az állam és a társadalom igényei határozták meg. Mivel korábban nem volt nemzeti katonai nevelő intézete Magyarországnak, ezért ekkor kellett egy olyan értékrendet kialakítaniuk, amivel a növendékek tudtak azonosulni és összhangban volt az állam és az egyes intézmények céljaival is. Mi több a katonákról és a katonaságról kialakult negatív társadalmi képet is meg kellett változtatniuk. A többségben a katonákhoz és a katonasághoz olyan képeket társítottak, mint a fosztogatás, az akár évekig is eltartó idegen földön való szolgálat, vagy a különböző rendkívüli katonai adók háborús időkben. Ehhez társult még, hogy a független haza hívei nem akartak Ferenc József főparancsnoksága alá tartozni. Így az első időkben – ez főleg a Ludovika Akadémiát érintette, hiszen ott indult meg legkorábban a képzés – nagyon kevés hallgató jelentkezett a tisztképzésre. A kialakított, és részben helyreállított nevelési értékrend több fő pillére támaszkodott. Az egyik fő pillér az önvédelem szükségessége volt. Ezzel az eszmével minden magyar tudott azonosulni, hiszen az 1848/49-es forradalom és szabadságharc is bebizonyította, hogy képzett tisztek nélkül nem lehet megvédeni a hazát. Ezt a szellemiséget felhasználva a magyar honvédtiszteket a polgárok védelmezőjeként mutatták be. A következő pillér a hagyományos, keresztény értékrend visszaállítása volt, amelynek egyik legfőbb alapja a tíz parancsolat volt. A jelentkezők ezzel is könnyen tudtak azonosulni, hiszen a vallásosság, a keresztény erkölcs- és értékrend a mindennapok része volt. A hagyományos katonai értékrend azon elemeit, mint például a feltétlen engedelmisség, a bajtársiasság, a kitartás, az önfeláldozás, a közösségi szellem vagy a vakfegyelem. Emellett igyekeztek kialakítani az uralkodó

iránti feltétlen tiszteletet, elkötelezettséget és lojalitást. Mire a soproni, pécsi és nagyváradai katonaiskolák megkezdték a képzést, a Ludovika Akadémia már megkezdte az új katonai eszmény elfogadtatását és meggyökereztetését, de ez az ideál csak a korszak végére tudott kiteljesedni és társadalmilag elfogadottá válni. A korszakban tehát megindult a katonaság a társadalmi elismertség és megbecsültség felé. (Miklós, 2004a, 54-58.)

A katonai nevelési értékrenddel összhangban, a korszakban a katonaiskolák nevelési célja az alábbiakban foglalható össze: a növendékek legyenek hazafias lelkületűek, kifogástalan jelleműek, lelkes és elhivatott katonák, akik műveltek és teljes mértékben felkészültek a tiszti pályára. (Martinkó, 1996a, 9-10.) Az 1910. évi 7262/eln. számú körrendelethez kiadott Utasítás a magyar királyi, honvéd nevelő és képző intézetek tanterveivel így fogalmaz: *„Ezért ezen intézetekben a nevelőoktatás a tisztán tudományos oktatás mellett, mely csakis az értelmet fejleszti, elsősorban azon jellemtulajdonságok és erkölcsi érzelmek, valamint testi képességek nagyranövelését célozza, melyek minden embernek dicséretre válnak, a férfit emberileg értékesé teszik s melyekre különösen az ifjú katonának magasztos hivatása betöltésénél múlhatatlanul szüksége van. Az erkölcsi nevelés terén királyhűség és hazaszeretet, vallásosság, erkölcsösség, lelkesedés a katonai hivatásért, kötelességérzet, becsületesség és becsvágy, engedelmesség, bátorság és önfeláldozás, bajtársiasság, közszellem és egyetértés azon főerények, melyeket az ifjú katona szívében minden kínálkozó alkalommal, az élőszo és főképp a buzdító személyes példaadás minden hatalmával ébreszteni és megszilárdítani kell.”*⁴ Az idézet rávilágít arra is, hogy a katonai hivatás értékeire többek között személyes példaadással nevelték a növendékeket. Ezért is volt fontos a tanári kar kiválasztásánál az alkalmasság mellett, vagy talán annál még jobban is, hogy kifogástalan, mintául szolgáló tiszteket válasszanak. (Martinkó, 1996b) Ennek is köszönhető, hogy nem csak az intézetparancsnokok voltak karizmatikus személyiségek, hanem a tanári kar tagjai között is bőven találunk példát kiemelkedő egyéniségekre és példaértékű jellemekekre. Az idézett dokumentumban megjelenik az is, hogy az intézmények célja, hogy *„öntudatos jellemekké”* nevelje növendékeit. Ez első olvasatra némiképp ellentmondhat a porosz katonai eszménynek, ami az egységes gondolkodást és szellemet hirdette. De bizonyos körülmények között elengedhetetlen az

⁴ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveivel: tervezet, 1910, 1.§

egységes szellem, más szituációkban pedig az öntudatos jellem, például katonai vezetőként egy döntéshozatali folyamatban.

A korszak katonai neveléséhez további adalékokkal is szolgál a már idézett 1910. évi 7262/eln. számú körrendelethez kiadott Utasítás a magyar királyi, honvéd nevelő és képző intézetek tanterveihez. A dokumentum magában foglalja a katonai nevelés és oktatás célját, amelyről már az előbbiekben részben szó volt. Továbbá tartalmazza a tanári kar és a nevelő személyzet feladatait, rendelkezik a tanári értekezletekről, a vizsgákról, valamint a tantervről.

A nevelés, oktatás céljainál kerül megemlítésre a testi nevelés kiemelt jelentősége. A testedzés ugyanis nem csak azért fontos, mert a katonai pálya kiemelten igényli a testi ügyesség elsajátítását, hanem mert támogatja az erkölcsi nevelést, az egészség és a tisztaság iránti érzék fejlesztését. Mindemellett a testi nevelés a szellemi frissességhez, az öntudatos fellépéshez, a kitartáshoz, a bátorsághoz és a rendszeretethez is hozzájárul. A testi nevelés mellett a katonai hivatásra való tekintettel kiemelt szerepet kapott az engedelmességre való nevelés. Itt a legfontosabb, hogy az engedelmisség ne félelemből fakadjon, hanem kötelességérzetből. Ehhez elengedhetetlen a tanárok részéről a mindenkori következetesség és a személyes példamutatás. Szintén jelentős figyelmet szenteltek a bajtársiasság és a közösségi szellem kialakításának, hiszen ezekhez kötődnek a legfontosabb katonai erények, mint a felebaráti szeretet, az uralkodóhoz és a hazához való önfeláldozó ragaszkodás, valamint az odaadó kötelességteljesítés. Ennek legfőbb módja a tanári kar személyes példaadása.

Emellett a korszakot meghaladva felhívják a figyelmet a továbbképzés és az önképzés fontosságára is, tehát ha úgy tetszik az élethosszig tartó tanulásra. *„Minden téren egyébként azon szempont legyen irányadó, hegy az intézetből kilépő ifjak helyöket a gyakorlati élet folyton fokozódó követelményei között úgy katonai alkalmazhatóság, mint társadalmi neveltség tekintetében megállják s egyúttal képesek legyenek önmagukat minden téren saját erejükből is tovább képezni.”*⁵ Ez pedig nemcsak a növendékekre vonatkozik, a tanárok figyelmét is külön felhívták arra, hogy folyamatosan képezzék magukat mind neveléstudományi, mind szaktudományi területen. Emellett a nevelés leghatásosabb eszközének a következetes testi és lelki fegyelmezést tartották. De büntetésként és jutalmazásként is elsősorban az erkölcsi

⁵ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveihez: tervezet, 1910, 1.§

jutalmazást és büntetést részesítették előnyben, azaz a dicséretet és a megfeddést. A kutatás részeként még részletesebben is szó lesz a fegyelmi ügyekről.

Természetesen nem csak a növendékektől vártak elhivatottságot, hanem a tanári kartól is. Meggyőződésük volt, hogy csak akkor lehet igazán hatékony a képzés, ha az iskola parancsnoka és a tanári kar minden egyes tagja elkötelezett a katonai pálya iránt és nevelői hivatása iránt, és minden területen egységes célokat, véleményt és módszereket alkalmaznak. Emellett a dokumentum alapján, a jó nevelő szereti a rá bízott fiatalokat, igazságos, szigorú és határozott, türelmes, bizalomteljes, jóakarátú, következetes és van önuralma.

A tanítás során minden tanárnak törekednie kell arra, hogy az általa tanított tantárgyba minél jobban beépítse az erkölcsi nevelést és a katonai erényeket. Ehhez két tanszegédletet is kiadtak, *Támpontok a történelem tanításához*, valamint *Irodalmi tájékoztató* címmel (Martinkó, 1996b). Továbbá számos példa található erre az iskolai értesítők bevezető tanulmányaiban, amelyeknek témája gyakran foglalkozik azzal, hogy egy-egy konkrét téma vagy személy hogyan kapcsolható össze a katonai nevelés céljaival és értékeivel. A Rákóczi Ferenc M. Kir. Soproni nevelőintézet 1923/1924. évi iskolai értesítőjének például az első esszéje *A magyar kötelező olvasmányok és feldolgozásuk módja* címet viseli, amelyet *A biológia a nemzeti nevelés szolgálatában* című esszé követ. Szintén a soproni intézet értesítőjében található az *Az 1848/49-iki szabadságharc a német politikai lirában* című értekezés az 1925/1926. évi iskolai értesítőben. De a Pécsi Zrínyi Miklós M. Kir. Soproni nevelőintézet értesítőiben is található példákat. Az 1924/1925. évi iskolai értesítő első értekezése a *Nevelés és nemzeti eszme* címet viseli, az 1925/1926. évi iskolai értesítőben olvasható például a *Nemzeti jelleg és irodalom* című írás, az 1931/1932. évi iskolai értesítőben található például az *Az olasz pásztorköltészet és hatásai irodalmunkban* című esszé.

A tanterv és a konkrét tananyag összeállítása során arra törekedtek, hogy az alapismereteket és a valóban hasznos és szükséges ismereteket tanítsák meg a növendékeknek, de azokat viszont nagyon alaposan. Fölöslegesnek, sőt károsnak tartják, hogyha a növendékeknek túl sok és különböző ismeretet és részletet kell megtanulniuk, hiszen a túl sok információ mellett könnyen elvesznek az alapismeretek, továbbá „mert megbénítja a szellemi rugékonyságot és csökkenti a tanulás vágyát.”⁶ Emellett szem előtt kell tartani, hogy a követelményeket, a megtanulandó tananyagot

⁶ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveiről: tervezet, 1910, 2.§ B, A tanárok tevékenysége

úgy kell megtervezni, hogy azt egy közepes tehetségű növendék is teljesíteni tudja. Érdekesség továbbá a tananyag kapcsán, hogy a korszak pedagógiai nézeteire akkor még nem jellemző, legfeljebb a kibontakozó reformpedagógiákban megjelenő, tantárgyközi szemléletről tesz tanúbizonyságot a vizsgált dokumentum. *„Az egyes szakaszok megbeszélése után tartandó összefoglaló ismértlések alkalmával kapcsolja össze a tanár a végzett anyagot ugyanazon tantárgynak és a többi rokon tantárgyú tananyagának már ismertetett részeivel, hogy így a közöttük levő vonatkozásokat feltárja és az által a jellemző dolgot kidomborítsa.”*⁷

További példák is találhatóak az elemzett dokumentumban arra vonatkozóan, hogy igyekeztek a legkorszerűbb, legmodernebb pedagógiai elméleteket és módszereket alkalmazni a nevelés során. Ilyen például, hogy külön figyelmet fordítottak arra, hogy a növendékeket megtanítsák arra, hogy hogyan kell tanulni, hiszen ez mindennek az alapja. Emellett megjelenik egyfajta mentori rendszer gondolata is, *„igyekezzék a tanár személyes buzgólkodásán kívül a tancélt, még azáltal is elérni, hogy a gyengébb növendékek mellé tehetségesebbeket oktatók gyanánt alkalmaz. E célra elsősorban maguk a gyengébbek által választott növendékeket, vagy ha ezek kevésbé tehetségesek volnának, az önként jelentkező, kétségkívül tehetséges növendékeket kell alkalmazni és megfelelő útmutatással ellátni.”*⁸.

Az elemzett 1910-es utasításhoz képest több újdonság is megjelenik az 1918-as Oktatási Utasításban, amely a Magyar Királyi Honvéd nevelő- és képzőintézetek részére kiadott általános határozmányokat tartalmazza⁹. Az első szembetűnő különbség, hogy a dokumentum egy szakirodalmi listával kezdődik, amely tartalmazza a korszak meghatározó pedagógiai műveit, mint például Fináczy Ernő Neveléstörténetét, Kármán Mór A nevelés feladatai című könyvét, Weszely Ödön A modern pedagógia útjain című munkáját vagy Herbert Spencer Értelmi, erkölcsi és testi nevelés című művét, hogy csak a legjelentősebbeknek számítókat emeljük ki.

További változás, hogy az 1918-as utasításban a világháború hatására a nevelési célokban erőteljesebben jelennek meg a katonai készségek és képességek. *„A nevelés és tanítás célja: a) a növendékben jövőre hivatására irányított becsületes, igazi katonás*

⁷ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveire: tervezet, 1910, 2.§ B, A tanárok tevékenysége

⁸ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveire: tervezet, 1910, 2.§ B, A tanárok tevékenysége

⁹ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Oktatási utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képzőintézetek részére: általános határozványok, 1918

gondolkodást felkelteni és azt megszilárdítani, b) a növendéket általános műveltségre, katonai képzettségre és olyan fokú szellemi önállóságra nevelni, hogy mint hivatásos tiszt, fegyvernemének fejlesztésében közreműködhessék, c) a növendéknek idejekorán való tervszerű testi képzése és a katonailag szükséges mindazon ügyesség gyakorlása, mely a testnek és a férfiasságnak fejlesztését előmozdítja, hogy a növendék a legénység tanítójául hamarosan alkalmazható legyen.”¹⁰. Egy későbbi pontban pedig úgy fogalmazzák meg az iskola végső célját, hogy „a növendéket az életre nevelje és a katonai hivatásra előkészítse.”¹¹. Mindezekben benne foglaltatik mindaz, amit az 1910-es utasítás is megfogalmazott a tananyaggal kapcsolatban, azaz hogy főleg alapműveltséget oktatnak, és a tantárgyakat igyekeznek gyakorlati oldalról megközelíteni és minden lehetséges alkalommal bele kell szőni a tananyagba a katonai eszményt.

A hagyományos katonai értékrend elemei közül itt újdonságként jelenik meg az őszinteség és a felelősségvállalás. Emellett természetesen ebben a dokumentumban is megjelennek a legfontosabb katonai erények, úgymint a vallásosság, a haza és király iránti szeretet, a katonai pálya iránti lelkesedés, a becsületesség, a hűség, a kötelességérzés, a bátorság, az engedelmesség, a bajtársiasság, az összetartás és az egyetértés.

Ebben a dokumentumban már az is megjelenik, hogy bizony az internátusi nevelésnek vannak veszélyei is. Az utasítás ilyen fenyegetettségnek tekintette „*egyeselek háttérbeszorítása a tömeg silányabb értékű elemeivel szemben, az őszinteség hiánya és kénytelen hazugság, az ébredő férfikor kísérőjeképpen jelentkező nemi eltévelyedés*”¹².

Újdonság a dokumentumban az 1910-es képest, hogy igen hosszan tárgyalják benne a vizsgák – írásbeli és szóbeli – módjait és fajtáit, a kérdéses technikáit, az elismerés módjait, továbbá a vizsgák megszervezésének és tartalmának lehetőségeit is. (vö.: *Foucault*, 1990, 252-264.) Az utasítás részletesen kifejti azt is, hogy mik a jó tanár erényei. Ilyen a személyes példaadás, a bajtársiasság, az igazságosság, az erkölcsösség, az izgalmas előadásmód, a türelem, az önművelés, a pontosság, a következetesség. Szintén újdonságként jelenik meg a tanár és a növendék kapcsolatára vonatkozóan, hogy: „*Ha azt akarjuk, hogy a honvéd nevelőintézet a szülői házat pótolja, akkor tanár*

¹⁰ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Oktatási utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képzőintézetek részére: általános határozványok, 1918, 1.§

¹¹ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Oktatási utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képzőintézetek részére: általános határozványok, 1918, 2.§

¹² HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Oktatási utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képzőintézetek részére: általános határozványok, 1918, 1.§

*szálljon le emelvényéről, és mint jóakaró barát érintkezzen a növendékekkel. De ez nem történhetik csupán a tanteremben, szobavizsga, vagy kihallgatás alkalmával, hanem a növendéket szabad időben is egyszer-máskor szólítsa meg.”*¹³. A felvázolt tanár-diák viszony merőben újszerű és némiképp ellentmondásos az erősen hierarchizált katonai közegben. Ennek szellemében ez is bizonyítéka lehet annak, hogy igyekeztek a legmodernebb pedagógiai elveket alkalmazni és amennyire lehet beépíteni a katonai nevelés mindennapjaiba.

Összefoglalva a dualizmus időszakával kapcsolatban elmondható, hogy az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés végre megteremtette az önálló magyar hadsereg és katonai képzőintézetek lehetőségét, majd nem sokkal később a gyakorlatát is. Ennek köszönhetően végre megkezdhette működését a Ludovika Akadémia, majd megnyílt a soproni honvéd főreáliskola és a pécsi, valamint a nagyváradi hadapródiskola. A hadsereg és a honvédelmi nevelés azonban a Monarchia közös ügye volt, aminek köszönhetően az ország területén is működtek olyan tisztképző intézmények – például a kőszegi alreáliskola – amelyek a közös hadsereg részére képeztek tiszteket. A dualizmus korában tehát a Magyarországon folyó katonai képzés két szálon folyt, az osztrák-magyar közös és a magyar önálló képzésben. Ez azonban nem jelentett két eltérő intézményi rendszert, hiszen végeredményben egy közös birodalom védelmét szolgálta a képzés, így összhangban kellett lenniük egymással és az átjárhatóságot is biztosítani kellett. A korszak katonai képzéséről továbbá elmondható, hogy mindig is hatással volt rá a közoktatás alakulása és nagyobb reformjai, és ahogyan a polgárosodás erősödött úgy egyre inkább közelített az általános oktatáshoz mind intézményileg, mind tantervileg. (Miklós, 2004a, 31-58.) A katonai képzőintézmények a korszakban egyre népszerűbbek lettek, hiszen elég magas színvonalú oktatás párosult a biztos megélhetés lehetőségével. Emellett a korszakban egyre megbecsültebb lett a tiszti hivatás, olyannyira, hogy végül ez az időszak lett a tiszti nevelés fénykora – a világháborúk rendre megtörték az ország fejlődésével együtt a tiszti kar fejlődését is. Az intézményesülésnek köszönhetően a katonai pálya professzionális szakmává vált. A társadalomban egyre elfogadottabb lett a katonai értékrend és ideál, nem csak a honvéd képzőintézményeknek köszönhetően, hanem a kötelező sorkatonai szolgálat miatt is (Tangl, 2017).

¹³ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Oktatási utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képzőintézetek részére: általános határozványok, 1918, 4.§

Bár az előbbieken már néhány gondolatban utaltunk a katonaság és a társadalom helyzetére, azonban érdemes ezt egy kicsit részletesebben is megvizsgálnunk. Ehhez elengedhetetlen, hogy röviden áttekintsük, hogy hogyan is nézett ki a magyar társadalom a dualizmus korában.

A dualizmus korában a Magyar Királyság hatalmas területet ölelt fel, és rengeteg nemzetiséget foglalt magába. A társadalmi hierarchiát ebben a korszakban erősen befolyásolta a nyelv, a vallás, a vagyon, a foglalkozás, a társadalmi pozíció, a származás és a lakóhely. Az iparosodás következményeként új társadalmi osztályok és rétegek kezdtek el kialakulni a Monarchia területén is. Ekkor kezdődött meg a felszabadult jobbágyság polgárosodása, valamint ekkor született meg a modern városi polgárság, az ipari munkásság, a tisztviselők és az értelmiségiek. Az újonnan kialakuló társadalmi rétegek mellett azonban a történelmi társadalomszerkezet számos eleme is tovább élt még, a dualizmus korában még erősen jelen voltak a feudalizmus társadalmi jellemzői és elemei is. (*Romsics, 2005, 47-70.*)

A vezető társadalmi réteg ennek megfelelően már nem csupán a nagybirtokosság volt (amely magába foglalja az arisztokráciát és a nemességet), hanem megjelent mellettük a nagypolgárság is (a gazdaság vezetői, mint például a gyár- és banktulajdonosok vagy a legbefolyásosabb kereskedőcsaládok). A társadalmi hierarchiában a két vezető réteg után következett a történelmi középosztály, azaz a klasszikus nemesi eredetű középbirtokosi réteg és az újonnan kialakuló polgári középosztály. A polgári középosztály legjellemzőbb tagjai voltak a kereskedők, az üzemtulajdonosok illetve a tőkepénzesek. A középosztály alsó rétegét alkotta az úgynevezett kispolgárság. Ide a különböző értelmiségi szakmákat űzők tartoztak, mint az orvosok, ügyvédek, állatorvosok, jegyzők, adófelügyelők. A társadalom harmadik rétegét a birtokos parasztság és a szakmunkások képezték. A legszegényebb társadalmi rétegekhez tartoztak a mezőgazdasági napszámosok, a cselédek, a segédmunkások és a szakképzetlen, betanított gyári munkások. (*Romsics, 2005, 47-70.*)

Ezen bonyolult és kettős társadalmi struktúrában nehéz meghatározni, hogy hol helyezkedtek el a magyar honvédség katonái. A meghatározás azért is nehéz, mert a tisztek és az altisztek két különböző társadalmi réteghez tartoztak. A tiszteken belül pedig az elit, azaz a katonai felső vezetés szintén máshol helyezkedtek el a társadalmi hierarchiában. Az 1848/49-es forradalom- és szabadságharc előtt, a császári tisztek háromnegyede nemesi származású volt, a fennmaradó egyharmad pedig vagy katona családból vagy polgári családból származott. A szabadságharc után azonban a tiszti

pálya vesztett a vonzásából, főleg a nemesi családok számára. Ennek egyik oka, hogy a hadsereg a Habsburg-birodalom látható képviselője volt, amely a függetlenséget pártoló magyar nemesség ellenállásába ütközött. Továbbá a hadkötelezettség bevezetése és a változó előmeneteli rendszer sem kedvezett már a nemes ifjaknak. Az 1870-es évektől már csak valamely tiszti iskola elvégzése után lehetett valakiből tiszt, nem járt automatikusan a nemességgel. Az általános hadkötelezettség pedig megszüntette a nemesek olyan előjogait is, minthogy kinevezésükig saját lakásban élhettek. Innentől kezdve nekik is a kaszárnyákban kellett élniük és kivárniuk előléptetésüket. Ezeknek a változásoknak köszönhetően pedig a dualizmus korában a tisztikar nemesi jellegét elhagyva egyre inkább polgári jelleget öltött. Eleinte a polgárság is ellenállt a hadkötelezettségnek, hiszen otthonuktól való hosszabb távollétet jelentett, de 1882-től már az otthonukhoz legközelebb eső ezredhez kellett bevonulniuk. Az 1890-es évekre pedig az önálló magyar honvédség is megindult a fejlődés útján. Ekkorra már csak a tisztikar egynegyede volt nemesi származású. Ahogyan a nemesség egyre inkább kihátrált a honvédségből, úgy egyre nagyobb teret kaptak a polgári származású fiatalok, akik számára a tiszti pálya az értelmiségi pálya egyik alternatívája volt. A századfordulón már a tisztikar felső középosztály jellegű volt, és túlnyomóan nagypolgári származású tisztekből állt. A dualizmus korára ismét jellemző, – a nemesi tisztikar megszűnésével – hogy a társadalmi felemelkedés egyik fő útja, a papi pálya mellett. De ez továbbra is csak a középső rétegek számára jelentett feljebb lépést, a legalsó rétegek számára ez a pálya még mindig nem volt elérhető, hiszen a katonai középiskolákba – amelyek a tiszti pályára készítettek elő – való bejutáshoz szükséges iskolai végzettségük nem volt meg. A középosztály alsó és középső rétege számára, azonban feljebb lépést jelentett a felső középosztályba. A katonatiszt annak ellenére lett a dualizmus végére a felső középosztály meghatározó eleme és mintaképe, hogy anyagi helyzetük gyakran nem felelt meg az ebben a társadalmi rétegben elvártnak. (*Hajdu, 1989*)

3.3. Katonai nevelés és képzés a 20. század első felében

3.3.1. A modern kor társadalomtörténeti vázlata

Az ipari forradalom, a tudományos-technikai fejlődés és a nagyarányú gazdasági fellendülés a 20. századra a fejlett ipari államokban megteremtette a modern kapitalizmust. A minden területre kiterjedő fejlődés olyan új energiaforrásokat fedezett fel, mint a kőolaj vagy az elektromos áram. Az új energiaforrások és technológiai vívmányok pedig új iparágakat hoztak létre, mint a gépipar, a vegyipar, vagy az elektrotechnika. Tovább fejlődött az országok infrastruktúrája és a vasút mellett egyre nagyobb számban jelentek meg a személygépjárművek. Nőtték a városok közszolgáltatásai is, kiépültek a csatornarendszerek, a villanyhálózatok, és a gázhálózatok is. Mindezek hozzájárultak az életszínvonal és a jólét emelkedéséhez. Emellett pedig az új közlekedési és hírszerzési technológiák megteremtették a világgazdaság és a világkereskedelem alapjait. (*Roberts, 1992*)

Az ipari forradalmat követő optimizmus és fejlődésbe vetett hit a 20. század elején megtört. Az iparosodás, az azt követő népességrobbanás és ezzel párhuzamosan a természeti környezet pusztulása kiábrándultságot okozott. Megjelentek a fejlődést kritizáló és annak veszélyeire felhívó nézetek, amelyek azt hirdették, hogy a haladás csupán felszíni jelenség. A számos változás és technikai vívmány közepette megfélekedezett az emberiség arról, hogy az ember nem gépezet, hanem élő organizmus. A nagyarányú urbanizáció az ember elidegenedéséhez vezetett. Felbomlottak a szoros és biztonságot nyújtó közösségek, emellett az ember a vallástól is egyre inkább eltávolodott, így lassan minden biztos pont elveszett az életéből. Az ipari társadalom azt sugallta, az emberek könnyen felcserélhetőek, lecserélhetőek. Mindez a civilizációkritika elsősorban a munkásság körében mély válságot okozott. Kiábrándultak a technológiai fejlődésből, és egyre inkább észrevették annak negatív hatásait. (*Németh, 2002, 259-265.; Németh, 2004, 92-95.*) Ezt a kiábrándultságot és pesszimizmust a világháborúk és az azokat követő gazdasági válságok tovább mélyítették.

Erre a kiábrándultságra és pesszimizmusra kínált gyógyírt számos alternatív, kvázi vallásos mozgalom, a romantika és az életreform mozgalmak. Mindezek közös eleme a természetbe és a természetes közösségbe való visszavágyódás és az, hogy szembefordultak a tudomány, a technika és a pozitívizmus rideg szemléletmódjával.

Ezen ellenkultúrák mentén alakult ki az az új emberideál, amely lényege a szabad cselekvés és az individuum az élet mind több területén való kibontakoztatása. (*Németh, 2004, 92-95.*)

A modern államok bürokratizálása és intézményesülése a modern hadseregek működésére is hatással is volt. A 20. század első felében azonban ezeken kívül az európai és a hazai katonai képzésre és fejlődésre az I. és II. világháború volt a legnagyobb hatással. Ezen folyamatok mélyebb megértését segíti a következő alfejezet.

3.3.2. Katonai nevelés és képzés az I. világháború végétől a II. világháború végéig

A katonai képzőintézmények az I. világháború alatt, ameddig csak lehetett, igyekeztek zavartalanul működni, folytatták az oktatást és a katonai utánpótlásképzést. A tanítás azonban az őszi rózsás forradalom idejére leállt, illetve az elfoglalt területeken lévő iskolákat vagy áthelyezték, vagy bezárták. A világháború végével, a Monarchia felbomlásával, az addig két szálon folyó katonai képzés megszűnt, a magyarországi és a magyar katonai képzés eggyé vált. Az Ausztria területén tanuló magyar növendékeket áthelyezték magyarországi intézményekbe, az ország területén működő, korábban a közös hadsereget szolgáló képzőintézmények pedig magyar fennhatóság alá kerültek. Megmaradt a soproni főreáliskola, a pécsi hadapródiskola és a Ludovika Akadémia, továbbá kizárólag magyar intézménnyé vált a kőszegi alreáliskola és a budapesti hadapródiskola. (*Miklós, 2004a, 59-61.*) A megváltozott körülmények rendezésére tervbe vették a katonai nevelésügy fejlesztését, elrendelték a Honvédelmi Minisztériumban egy Kiképzési és nevelésügyi csoport felállítását. (*Farkas, 2004, 45.*)

Az I. világháborút lezáró 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés komoly veszteségeket és korlátozásokat szabott ki Magyarországra, amelyet az 1921. évi XXXIII. törvénycikk tartalmaz. Az ország háború előtti területének 67,3%-át, és ezzel együtt a lakosság 58,4%-át elcsatolták Magyarországtól. Továbbá a hadsereget is komoly szankciókkal sújtották, amely ellehetetlenítette a megmaradt katonai képzőintézmények működését, megtörve ezzel a tisztképzés fejlődését. (*Holló, 2009, 38.*) A békeszerződés konkrét katonai rendelkezésekkel korlátozta a hadsereget és a honvédelmi képzéseket. Megszüntették az általános hadkötelezettséget, a magyar hadsereget csak önkéntesekkel lehetett felállítani vagy kiegészíteni. A hadsereg létszámát 35.000 főben maximalizálták, beleértve minden tisztet, a pótkeretek csapatait

és a katonaiskolák növendékeit és kiképzőit is. Megszabták azt is, hogy a fenntartható hadseregben milyen arányban kell lennie az egyes hadosztályoknak és rendfokozatoknak. A tisztek arányszáma nem haladhatta meg a teljes létszám egy huszadrészét, az altisztek pedig az egy tizenötöd részét. Szigorúan szabályozták a fegyverállományt is. Tilos volt a hadsereg bármilyen nemű fejlesztése és mozgósítása. Csak rendfenntartásra és határrendőr szolgálatra lehetett igénybe venni a katonaságot. Egyedül a Ludovika Akadémia működését engedélyezték, semmilyen más tiszti előképző vagy altisztképző intézmény nem működhetett az országban, mivel a katonai tanintézetek növendékei és kiképzői is beleszámítottak a hadsereg létszámába.¹⁴

A trianoni békeszerződés tehát megtiltotta a megmaradt katonaiskolák működését. A békeszerződésben foglaltak betartását a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrizte. A magyar állam azonban nem akart lemondani az önálló és ütőképes haderőről, ahogyan a tiszti és fegyvernemi képzésről sem. Arra törekedtek, hogy a nem engedélyezett, de fontos katonai honvédelmi szervezeteket rejtve tovább működtessék, ezért azokat polgári tárcák hatáskörébe utalták ki, valamilyen álnéven. Például a repülő hadosztály a Kereskedelmi Minisztérium légügyi hivatalához került, a folyamórség pedig rendőrtartalékként a Belügyminisztériumhoz került. (Martinkó, 1996a, 15-16.; Holló, 2009, 38-39.) A nem engedélyezett katonai képzőintézetekről az 1921. évi XLIV. törvénycikk rendelkezett az alábbiak szerint: „1.§ *Abból a célból, hogy a katonatisztek hadiárvaik ellátása és neveltetése továbbra is lehetővé váljék, azonkívül a neveltetési támogatásra szoruló katonatisztek, katonai, udvari, állami, törvényhatósági és más köztisztviselők gyermekeik neveltetésében ezentúl is segíthetők legyenek: a magyar állam birtokában levő, vagy birtokába jutó volt m. kir. honvéd és cs. és kir. katonai nevelő- és képzőintézetek - melyek mint ilyenek megszűntek - mint nevelő-intézetek, az e célokra létesített alapítványok jövedelmének felhasználásával a vallás- és közoktatásügyi és honvédelmi miniszterek vezetése, illetőleg rendelkezése alatt továbbra is fenntartatnak. 2.§ A fiúk számára létesített ezen nevelőintézetek négy alsóbb, vagy négy felsőbb osztályú reáliskolával kapcsolatosak, mely reáliskolák tanterve a középiskolákról szóló törvény által követelt kellékeknek felel meg.*”. A katonai iskolákat tehát polgári jellegű internátusokká alakították át, legalábbis névlegesen. Az iskolák irányító szerve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium V/b. ügyosztálya lett, amely valójában a Honvédelmi Minisztérium 9. osztályának része volt, amely tehát

¹⁴ 1922. XI. tc. 6§ 2. pont

rejtve felelt a nevelésügyért. Polgári iskoláknak álcázva működtek tehát tovább a katonai képzőintézetek, folytatva a monarchikus hagyományokat, de tantervük megegyezett a polgári középiskolákéval. A korszak innen kapta elnevezését, az 1921-től az 1930-as évekig tartó korszakot a rejtés időszakának is szokás nevezni. Megmaradt alapszinten az alreáliskola, középszinten a főreáliskola és a felsőoktatásban az akadémia. Csupán a hadapródiskolák tűntek el teljesen. Az iskolák a dualizmus korához hasonlóan rendelkeztek államköltéses, önköltéses és alapítványi helyekkel. Nehézséget okozott az iskolák új identitásának megalkotásakor, hogy más értékrendet képviselt a Honvédelmi Minisztérium és mást a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium. Míg előbbi a katonai jelleget, utóbbi az általános műveltséget tartotta a legfontosabbnak. Össze kellett tehát hangolni a katonai és a civil oktatást ezekben az iskolákban. A katonai jelleg megmaradt a szervezeti kialakításban, egy osztály egy szakasznak felelt meg; az alá-fölrendeltségi viszonyokban; az internátusi jellegben; az egyenruhában; a feszes napirendben; a katonai jellegű tárgyakban, amelyeket cserkészetnek álcáztak, valamint a katonai adminisztrációban, hiszen megmaradtak a kihallgatások és parancskihirdetések is. A tanárok és nevelők továbbra is hivatásos katonák voltak, azonban rendfokozatukat nem használhatták az 1921. évi 16.000/eln. 1. HM rendelet alapján, és helyette a rangosztályba sorolt és rangosztályba nem sorolt közalkalmazotti elnevezések megfelelőit használták. Így lett például az ezredesből főtanácsnok, az alezredesből tanácsnok, az őrnagyból altanácsnok, a századosból főelőadó, hogy csak néhány példát említsünk. Ennek megfelelően egyenruhájukat sem hordhatták, polgári ruhában oktattak. A katonai előképzés jelleget erősítette, hogy az ezen iskolákban tanuló és érettségiző diákok felvételi nélkül juthattak be a Ludovika Akadémiára. Mindezzel párhuzamosan pedig a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium gondosan odafigyelt a tanítás minőségére, az általános műveltség minél magasabb színvonalú oktatására. (Miklós, 2004a, 59-62.; Martinkó, 1996a, 15-16.; Farkas, 2004, 45.; Szabó, 1996b; Gonda, 1996; Holló, 2009, 38-39.)

Az 1921. évi XLIV. törvénycikk rendelkezett a megmaradt katonai képzőintézmények átalakításáról és átnevezéséről is, a 3§-ban az alábbiak szerint: „E nevelőintézetek a magyar nemzet egy-egy történelmi nagyságának nevét örökösen s azonkívül a fű-nevelőintézetek a „magyar királyi reáliskolai nevelőintézet”, a leány-nevelőintézet pedig a „magyar királyi tiszt-leány-nevelőintézet” elnevezést viselik.”. Mindezeknek köszönhetően az alapszintű oktatást biztosította a kőszegi, immáron Hunyadi Mátyás Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet névre hallgató, korábban a

közös hadsereg részét képező katonai alreáliskola, és a soproni II. Rákóczi Ferenc Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet, amely a dualizmus korában honvéd főreáliskola volt. A középszintű oktatást a budapesti Bocskai István Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet és a pécsi Zrínyi Miklós Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet jelentette. Előbbi a közös hadsereg, utóbbi az önálló magyar hadsereg hadapródiskolájának helyét vette át. A felsőfokú oktatás intézménye maradt a Ludovika Akadémia. (Miklós, 2004b, 63.)

A korszak kultuszminisztere, Klebersberg Kunó, kultúrpolitikája a kultúrfölény elvén alapulva azt hirdette, hogy a nemzet felvirágoztatása az erkölcsi-szellemi felemelkedés útján érhető el, az oktatás konzervatív modernizációjával, a nevelésen keresztül. Ez a politikai szellemiség úgy tűnhet, hogy nem kedvezett a rejtett katonai oktatásnak. Azonban két olyan törvény is megszületett az 1920-as évek elején, amelyek kifejezetten kedveztek a honvédelmi képzésnek. Az első az 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről, amely minden iskolában kötelezővé tette a testnevelés tanítását. Továbbá 12-21 éves kor között a testnevelést a leventemozgalommal egészítette ki. A leventemozgalom nem titkolt célja volt a békeszerződésben megtiltott általános hadkötelezettséget pótolni oly módon, hogy az ifjúságnak rendszeres testmozgást biztosított, hétféle menetgyakorlatokkal kiegészítve. Megadta tehát azt a fizikai és fegyelmi nevelést, amely egy esetleges katonai szolgálatra előkészíti a fiatalokat. Az 1924. évi XI. törvénycikk, vagy közismertebb nevén a középiskolai törvény, amely lehetővé tette azt a rugalmasságot, amely a katonaiskolák rejtett működéséhez szükséges volt. A törvény a reáliskolákat – mint a katonai nevelőintézetek – a humán- és reálgimnáziumokkal tette egyenértékűvé. A törvény lehetővé tette a többféle tantervet, így a katonai reáliskoláknak módja nyílt a hagyományos reáliskolai tárgyak mellett kiegészítő tárgyak oktatására is, mint az illetan, a gyorsírás, az egészségügyi ismeretek, a német társalgás, a gyorsírás, a levelezés vagy a zene. A katonai jellegét segítette az internátus jelleg is, hiszen a bajtársiasságot, a fegyelmet és a gyakorlati kiképzést csak ilyen keretek között lehetett megvalósítani. Továbbá rendelkezett az érettségik egységes jogosításáról, azaz megszűnt az a korábbi rendszer, amely szerint a reáliskolában érettségizők csak műszaki vagy természettudományi területen tanulhatnak tovább. Innentől kezdve bármilyen intézményben megszerzett érettségivel bármilyen felsőoktatási intézménybe jelentkezhetnek a hallgatók. (Miklós, 2004b, 15-17.; Martinkó, 1996a, 15-22.; Szabó, 1996b)

A Ludovika Akadémia életében is nagy változást hoztak a húszas évek. Már 1919-ben elkezdték a felkészülést a négy évfolyamos főiskolai intézménnyé való átalakuláshoz. 1920-ra már kidolgoztak egy új, négyéves tantervet az Akadémia számára. Végül az 1922. évi X. törvényikk hivatalosan is főiskolai rangra emelte a Ludovika Akadémiát, ettől kezdve négy évfolyamos lett. A hallgatók képzésük végén hadnagyi rendfokozatot kaptak. (Gonda, 1996)

A 20-as évek kultúrpolitikája a honvéd nevelőintézetek tanári karát is érintette. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium ugyanis ragaszkodott hozzá, hogy csak olyan tisztek oktathassanak, akik rendelkeznek tanári végzettséggel, valamint arra törekedtek, hogy megszüntessék a korábbi rotációs rendszert, azaz ne cserélődjön le a tanári kar 4-5 évente, hanem állandó jellegű, pedagógiailag is jól képzett oktatói testületeket hozzanak létre. Ennek következtében a tiszttanárok egy részét egyetemi képzésre küldték. A Honvédelmi Minisztérium nem értett teljesen egyet ezzel a szemlélettel, féltek, hogy az oktatás így elveszíti katonás szellemét. A tanári kar pedagógiai képzése azonban hosszú távon nagyon jót tett az intézeteknek, emelkedett az oktatás színvonala, változott a tanári kar értékrendje és szemlélete. A katonai értékrend és elvek azonban nem tűntek el ezen intézményekből, csak enyhült a kaszárnyajelleg. (Szabó, 1996b)

A békeszerződés szankcióin túl is nehéz időszak volt a katonai képzőintézmények számára az első világháború után. Az intézetek vagy megszállt területen voltak – mint Pécsét és Nagyvárad – vagy vitatott területen – mint Sopron. A soproni iskola felszereléseit először Győrbe szállították, majd az intézet az 1921/22-es tanévet végül Jutason kezdte meg. A jutasi tanév különböző iskolákból összevont tanulók és tanárok részvételével indult meg. Az intézet igyekezett a katonaiskolák korábbi rendje szerint működni, több-kevesebb sikerrel. Az iskola csak 1922 őszén térhetett vissza régi városába, de nem a régi épületbe, mert azt időközben átadták a Selmecebányáról oda települt Bányászati és Erdészeti Főiskolának. Az iskola kénytelen volt a megüresedett Károly-laktanyába költözni, ahol a körülmények korántsem voltak olyan kedvezőek, mint a korábban, kifejezetten erre a célra épített épületegyüttesben. A pécsi katonaiskola a szerb megszállás következtében – több elfoglalt iskola növendékeivel együtt – előbb Hajmáskérre, majd Győrbe, azután pedig Kismartonba költözött. Mivel a trianoni békeszerződés Kismartont elvette az országtól, ezért az iskola tovább folytatta vándorútját és visszakerült Győrbe, miközben végleg megszűnt hadapródiskola lenni. A pécsi intézmény szintén csak 1922-ben került vissza az alma materbe, Pécsre. A kőszegi iskola ugyan egyhelyben maradt, de szintén megszenvedte

az 1918-1922-es átmeneti éveket. Befogadták a marosvásárhelyi alreáliskola, korábban a monarchia közös hadseregének, magyar növendékeit, majdnem megduplázva ezzel a növendékek számát, ami igencsak szűkössé és kényelmetlenné tette a kisebb létszámra épített intézményt. A budapesti főreáliskola a pesti közös hadsereghez tartozó hadapródiskola jogutódjának tekinthető. 1919-ben alakult az intézmény főreáliskolává azzal a céllal, hogy a megszállott területeken lévő iskolák növendékei ide is be tudjanak vonulni. Ezzel párhuzamosan elkezdtek építeni Hűvösvölgyben az iskola új épületeit, amely 1922-re készült el. (*Martinkó, 1998, 36-51.; Martinkó, 1996a, 15-22.*)

A huszas-, harmincas években nem csak a katonai, hanem a közgondolkodást is áthatotta a nemzeti eszme és a revízió gondolata. A korábbi időszakokhoz képest ezért jóval több közös pontja volt a katonai és a civil értékrendnek, közelített egymáshoz a hadsereg értékrendje és normarendszere a társadaloméhoz. Ennek is köszönhető, hogy a militáris nevelés egyre elfogadottabb lett a korszakban, és a honvéd képzőintézmények egyre inkább elit iskolákká alakultak át. A katonai nevelést, mintegy új értékként, átjárta a nacionalizmus szellemisége, amire a dualizmus idején nem lehetett mód. Azonban a klasszikus katonai erények is megmaradtak, mint a hűség, az elhivatottság, az áldozatkészség, a kötelességtudat, a szilárd jellem, a becsület, a bajtársiasság és a lovagias gondolkodásmód. A korszakban azonban nem csak a katonai, hanem a civil iskolákban is egyre inkább megjelentek az irredentizmus és a revans gondolatai. A katonai iskolákban azonban ezen eszmék markánsabban jelen voltak. Míg a civil középiskolák elsősorban a békés revíziót hirdették, addig a honvédelmi képzőintézményekben egyértelműen a katonai megoldást tartották célravezetőnek, azt propagálták. (*Szabó, 1996b; Martinkó, 1996a, 15-22.o*)

A korszak tehát legitimizálta a rejtve működő katonaságot és a katonai képzőintézményeket, hiszen a kultúrfőlény mellett a revízió megvalósításához – még a békés revízióhoz is – továbbra is elengedhetetlen volt egy ütőképes hadsereg. Jól mutatja továbbá a korszak militarizációs hangulatát, hogy a két világháború között két paramilitáris szervezet is virágkorát élte Magyarországon: a cserkészlet és a leventemozgalom. Nem véletlen, hogy a rejtés ideje alatt a katonaiskolákban cserkésztevékenységnek álcázták a gyakorlati kiképzést, és az egyenruhát is cserkész mintára alakították át. (*Szabó, 1996b*)

A rejtés időszakában, 1921–1928 között, az álcázott katonai iskolák óvatosan, de eredményesen folytatták tovább a tiszti hivatásra nevelést, az utánpótlásképzést. A katonai reáliskolák életébe tehát 1928-ig lényeges változás nem következett be. Polgári

jelleg mellett biztosították a Ludovika Akadémia utánpótlását, a katonai kiképzést főként cserkésztevékenységnek álcázva. (Gonda, 1996)

Az 1920-as évek második felében bekövetkező politikai változások a reáliskolai nevelőintézetek életére is kihatottak. A gazdaság és a belpolitika is stabilizálódott. Bethlen István miniszterelnökségével pedig megkezdődött a konszolidáció. 1926-ban megszüntették Magyarország pénzügyi ellenőrzését, majd tovább lazult az ellenőrzés hazánkban. 1927-ben távozott az antant Katonai Ellenőrző Bizottsága is az országból. Innentől kezdve csak alkalmanként tértek vissza, hogy ellenőrizzék a trianoni békeszerződés betartását. Ennek köszönhetően lazultak a szabályok és megindulhatott a fejlődés minden területen, ami kedvezően hatott a katonai tisztképzésre is. 1928-ban a miniszterelnök hivatalos kormányprogramként meghirdette a revíziót. Gömbös Gyula honvédelmi miniszter pedig nagyszabású hadseregfejlesztést indítványozott, mintegy 65 ezer fő felfegyverzését tervezte. Mindezen eseményeket tükrözi például, hogy kibővítették a Ludovika Akadémia képzését az úgynevezett II. tanulmányi főcsoporttal, amely először 1928-ban még Közrendészeti Akadémia álnéven kezdte meg működését Pécsen, majd a Bocskai István Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet hűvösvölgyi épületét kapta meg Budapesten. A Bocskai István főreáliskola időközben, 1931-ben, megszűnt. A katonai iskolák nevelési rendszerét korszerűsítették, amiben nagy szerepe volt dr. Mathia Károlynak, aki a 1929 és 1938 között a kőszegi katonaiskola majd később az Akadémia kiváló oktatója volt. Mathia Károly pedagógiai elveinek alapját az angol kollégiumok és a gentleman nevelés jelentették. (Miklós, 2004a, 63-97.; Farkas, 2004, 45-46.; Martinkó, 1996a, 15-29.; Gonda, 1996)

A korszakban a Ludovika Akadémia is több változáson esett át. 1922-ben az Akadémia főiskolai rangra emelkedett. Majd az Ellenőrző Bizottság távozása után, és köszönhetően Gömbös Gyula markáns hadsereg fejlesztési politikájának, 1929-ben módosították a tantervet. Megnövelték az idegen nyelvi képzés szerepét és növelték a választható nyelvek repertoárját. Az utolsó két évben nagyobb hangsúlyt kapott a parancsnoki és a segédtiszti feladatokra való felkészítés, összességében pedig nagyobb lett a gyakorlati képzés aránya. 1931-től újabb változtatások történtek, megváltozott a négyéves képzés szerkezete: egy éves csapatszolgálat után lehetett a három év elméleti képzésben részt venni. (Miklós, 2004a, 63-97.; Gonda, 1996)

Az 1930-as évektől tehát fokozatosan lazult az antant ellenőrzése, aminek köszönhetően megkezdődött a katonai irányítás visszarendeződése. A megmaradt három nevelőintézet (Sopron, Kőszeg, Pécs) egységesen nyolc évfolyamos reáliskolává

alakult, évfolyamonként mindössze egy osztállyal. 1932 nyarán a Honvédelmi Minisztérium hivatalosan is visszavette a katonai reáliskolák vezetését, a nevelőintézetek irányítója ismét a Minisztérium 9. Tisztképzési és nevelésügyi osztálya lett. A Honvédelmi Minisztérium megszüntette a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium beleszólási jogát a honvédséghez tartozó intézetek életébe. Az érettségik ellenőrzése és a tankerületi igazgatók látogatási joga maradt csupán meg, a tanmenetbe, a tanárok minősítésébe, a pedagógiai vezetésbe immár nem szólhattak bele. Ennek köszönhetően fokozatosan háttérbe szorult az általános műveltség prioritása, és újra előtérbe kerülhetett a katonai gyakorlati képzés. Ugyanakkor a rejtés ideje alatt kialakult polgári szellemiség nem tudott egyik napról a másikra megváltozni az iskolákban, a pedagógiailag is képzett tanári karok is megmaradtak, így a porosz kaszárnyaszellem nem tért vissza az intézményekbe a fokozódó militaritás mellett sem. A legfontosabb katonai elméleti-gyakorlati tárgyak a lövéstan, a lökiképzés és a fegyverismert lettek. 1933-tól a változások láthatóvá is váltak, ugyanis visszatért a katonás egyenruha, valamint a tiszttanárok újra használhatták rendfokozatukat. Emellett visszaállt az iskolákban a katonai rendtartás és fegyelem. A tanárok mellett minden magasabb osztályú növendék is feljebbvalónak számított az alsóbb osztályok növendékei számára, így nekik is kijárt a katonai tiszteletadás. Emellett a végzős évfolyam az alsóbb osztályoknál szakasz-, raj- és hálóterem parancsnoki teendőket is ellátott. 1937-ben végleg véget ért a rejtés időszaka, a katonaiskolák visszavehették nevükbe a honvéd jelzést, bár a trianoni megszorítások ekkor még érvényben voltak. A soproni katonaiskola teljes neve Magyar Királyi II. Rákóczi Ferenc Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet, a kőszegié Magyar Királyi Hunyadi Mátyás Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet, a pécsi pedig Magyar Királyi Zrínyi Miklós Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet lett. 1938-ban újabb szerkezeti váltás következett. Hóman Bálint kultuszminiszter elképzelése az egységes középiskola volt, így a középfokú oktatás típusai közül csak a gimnáziumot tartotta meg. Kivételt egyedül a honvéd nevelőintézetek jelentettek. Kőszeg az eredeti képzésének megfelelően visszaalakult alreáliskolává, Sopron és Pécs pedig főreáliskola lett. Mivel az 1934. évi XI. törvénycikk megszüntette a különböző középiskola típusokat és csak a gimnáziumot hagyta meg, Kőszegen alsó tagozatú gimnázium, Sopronban és Pécsen pedig felső tagozatú gimnázium működött. Az oktatás az 1934-ben átalakított egységes gimnáziumi tanterv szerint folyt, kiegészítve természetesen a katonai képzést szolgáló speciális tárgyakkal, és elhagyva a latin nyelv oktatását. A kőszegi iskola jóléti jellegű lett, azaz a

hadiárvák, vagy szegény sorsú katonacsaládok számára biztosították az ingyenes oktatást. Ezzel az 1940-es évektől kezdődően fokozatosan visszaszorult a katonai képzés Kőszegen. (Miklós, 2004a, 63-97.; Farkas, 2004, 45-47.; Martinkó, 1998, 52-68.; Martinkó, 1996a, 23-29.; Szabó, 1996b)

Ezekben az években kezdte meg az ország az újra felfegyverkezést, a háborúra való felkészülést, a hadsereg fejlesztését. Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, azaz a trianoni békeszerződésben foglaltak hatályon kívül helyezését, az 1938-as bledi konferencia biztosította, amely az úgynevezett győri programban és az 1939. évi II. törvényekben testesült meg. Ez utóbbi tette lehetővé törvényileg is a rejtés feloldását és a haderő fejlesztését. A győri program pedig nagyszabású anyagi támogatást biztosított többek között a hadsereg fejlesztésének. (Miklós, 2004a, 63-97.; Farkas, 2004, 45-47.; Martinkó, 1998, 52-68.)

1936-ban megszületett az úgynevezett Kornis-jelentés, amely az Országos Közoktatási Tanács jelentése a katonai nevelő- és képzőintézetekről. Gömbös Gyula kérte fel a Tanács vezérkarát, hogy látogassák végig a katonaiskolákat és formáljanak róluk véleményt. Nem titkolt célja volt a katonai nevelés népszerűsítése, hiszen maga is a pécsi hadapródiskolában végzett, fiai pedig a kőszegi reáliskolában tanultak. A delegáció 1936. április-májusában látogatta meg a kőszegi és a soproni reáliskolát. A küldöttség tagjai: Kornis Gyula, Teleki Pál, Szili Kámán és Tasnády Nagy András. A delegáció továbbá végiglátogatta az akkor működő honvéd intézményeket, alaposan megvizsgálták az iskolák működését, és tapasztalataikat Kornis Gyula foglalta össze írásban – innen az elnevezés. A Kornis Gyula által lefestett eszményi tisztet mély hivatástudat jellemzi, erős magyarság tudattal. Ennek elérése érdekében a leghatásosabb eszköz a jellemnevelés, az erkölcsi és érzelmi nevelés. A jelentés többek között kiemeli, hogy az iskolákban csökkent a katonai drill, és sokat közeledtek a nevelési elvek a polgári iskolákéhoz. A delegáció meglátása szerint a honvéd képzőintézményeknek sikerült összhangba hozniuk a katonaságban szükséges kollektívizmust és a feltétlen engedelmességet a polgárosodás által felértékelt autonómiával. Ugyanakkor a jelentés felhívja a figyelmet a katonaiskolák növendékeit fenyegető túlterheltség veszélyére, hiszen másfélszer akkora heti óraszámuk volt, mint a polgári iskolák növendékeinek. Meglátása szerint a fiatalok reggeltől estig oktatásban vesznek részt ezekben az intézményekben, nem csak pihenni nincs idejük, de a tanultaknak sincs volt ideje leüledni bennük, nincs idejük valójában feldolgozni a tananyagot. Ugyanakkor a bentlakásos iskolák előnyeit is kidomborítja a jelentés, mint például a tanárok állandó

jelenléte, ami lehetővé teszi az egyéni foglalkozásokat, a növendékek mélyebb megismerését. Úgy vélték rendkívül sikeresek az intézetek mind tanulmányi eredmények, mind pedig a hivatástudat tekintetében, aminek okát három tényező összhatásában látták: 1. A felvételi szelekció, 2. A viszonylag kis osztálylétszám, 3. Az internátusi jelleg. Összességében a jelentés nagyon pozitív képet mutat az intézményekről. Mind tanulmányi, mind hivatástudat, mind fegyelem és mind az egyéb foglalkozások terén jó színvonalat és eredményeket tapasztaltak. (*Szabó, 1996b; Martinkó, 1998, 67-68.; Miklós, 2004a, 91-94.*)

1938. november 2-án megszületett az első bécsi döntés, amelynek értelmében a Felvidék déli részét visszacsatolták Magyarországhoz. Emellett 1939 tavaszán a magyar királyi honvédség bevonult Kárpátaljára, hogy visszafoglalja az ottani egykori magyar területeket is. 1940. augusztus 3-án megszületett a második bécsi döntés, amely az észak-erdélyi területeket és Székelyföldet adta vissza az országnak. 1941 áprilisában pedig a délvidéki területek egy részét is visszacsatolták Magyarországhoz. Ezek fontos események voltak a hadsereg szempontjából is, hiszen bővült a határvidék, amit védeni kellett, illetve a visszaszerzett területeken fokozott katonai jelenlét volt indokolt. (*Miklós, 2004a, 80-81.*)

Mindezek mellett pedig fokozódott a háborús feszültség Európában, ezért a képzést úgy kellett átalakítani, hogy lehetőleg minél hamarabb, minél több tiszt tudjon szolgálatba állni. Ennek szellemében 1938-ban ismét hároméves lett a képzés a Ludovika Akadémián. A trianoni békeszerződés miatt kimaradt rendfokozatokat, fegyvernemeket, és úgy általában a hadsereg létszámát az 1930-as évek végétől különböző megoldásokkal igyekeztek kipótolni. Ilyen volt az 1937-től a Ludovika Akadémián működő alantostizti tanfolyam, azon nem hivatásos tisztek számára, akik be szerettek volna kerülni a hivatásos állományba. 1939-ben megszüntették az Akadémia hűvösvölgyi II. tanulmánycsoportját és helyette önálló akadémiát hoztak létre, Magyar Királyi Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia néven. Ezzel egy időben Kassán is létrehoztak egy akadémiát, a Magyar Királyi Vitéz Nagybányai Horthy Miklós (majd később Horthy István) Repülő Akadémiát. Így ezzel már három helyen is magas rangú tisztképzés folyt az országban. Mivel a II. világháború indokoltá tette néhány olyan fegyvernem képzését is, ami korábban nem volt jellemző, például a gyorsfegyvernem, ezért mindhárom akadémián bővült az oktatott fegyvernemek száma, hogy lefedjék a megváltozott harcmodor fegyvernemi igényeit is. (*Miklós, 2004a, 63-87.*)

A két világháború között mindvégig problémát jelentett, hogy a hadapródiskolák fegyvernemi altiszt- és csapattiszti képzését nem tudták pótolni. Így kimaradt egy rendfokozat a hadsereg felépítéséből, ami később súlyos problémát jelentett a magyar hadsereg számára a II. világháborúban. (Gonda, 1996) Ennek pótlása érdekében különböző elképzelései voltak a Honvédelmi Minisztériumnak. Voltak olyan elképzelések, amelyek megtartották volna az erős polgári jelleget. Egy másik javaslat szerint visszaállították volna a monarchia intézményeit: Kőszegen alreáliskola lett volna, Sopronban főreáliskola, Pécsen pedig hadapródiskola. Egy harmadik elképzelés szerint pedig megszüntették volna a reáliskolákat, és minden középfokú katonai intézet hadapródiskolává alakult volna. Végül ez utóbbi javaslat nyert, bár eleinte ezt támogatták a legkevesebben, de a háború és a front közeledése megváltoztatta a prioritásokat. A kőszegi iskolán kívül, így végül megszüntették a katonai reáliskolákat. 1941-től már sehol nem indítottak új reáliskolai osztályt. A reáliskolák helyét pedig átvették a hadapródiskolák. Szaktisztképzésre és altisztképzésre az első világháború vége óta nem volt lehetősége Magyarországnak, viszont a háborúban nagy szükség volt rájuk. A hadapródiskolákban a képzést fegyvernemenként szervezték meg. 1941-ben hat régi-új hadapródiskola kezdte meg működését: Budapesten a Magyar Királyi Görgey Arthur Honvéd Műszaki Hadapródiskola és a Magyar Királyi Honvéd Repülő Hadapródiskola, Marosvásárhelyen a Magyar Királyi Csaba királyfi Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola, Nagyváradon a Magyar Királyi Gábor Áron Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola, Pécsen a Magyar Királyi Zrínyi Miklós Gyalogsági Hadapródiskola és Sopronban a Magyar Királyi II. Rákóczi Ferenc Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola. Jól látható, hogy a hadapródiskolák olyan helyszínekre kerültek, ahol nem volt ismeretlen a katonai képzés. A Monarchia idejében vagy a közös, vagy a magyar hadsereget szolgáló intézetek működtek mindegyik városban. A hadapródiskolák a középfokú oktatás részét képezték, a középiskola IV. évfolyamát sikerrel elvégzett 14-16 éves ifjak jelentkezhetek felvételre. A hadapródiskolák öt éves képzést nyújtottak, amelynek elvégzése után zászlós rendfokozattal kerültek a növendékek a csapatokhoz. A negyedik év után a növendékek érettségit tettek, és a legkiválóbbak bekerülhettek a Ludovika Akadémiára. A hadapródiskolák tantervében egyaránt szerepeltek közismereti és katonai tárgyak. A közismereti tárgyakat a középiskolai tanterv szerint oktatták, de a reáliskolai hagyományokhoz híven a matematika, a fizika és az ábrázoló geometria, valamint a német és a második idegen nyelv nagyobb óraszámban került oktatásra, mint a középiskolákban. Az első négy

évfolyamban általános katonai elméleti és gyakorlati képzés folyt, az ötödik év pedig a fegyvernemi képzésről szólt. A képzés nagyon hasonló volt a monarchia idejében működő hadapródiskolákéhoz abban a tekintetben, hogy a tanév 11 hónapos volt, amelyből nyolc és fél hónap volt a tanulmányi idő, a nyári két és fél hónap pedig csak és kizárólag a katonai gyakorlati kiképzésről szólt. (Miklós, 2004a, 63-87.; Farkas, 2004, 47-48.; Szabó, 1996b)

A háború előrehaladtával megváltoztak a katonai képzés céljai, prioritásai. Az akadémiákon csökkent az elméleti képzés aránya, és nőtt a gyakorlati kiképzés szerepe. Az elsődleges cél immár nem jól képzett, magas rangú tisztek kibocsátása volt, hanem a harctéren is helytálló szakasz- és századparancsnokok képzése. Az idő még sürgetőbb tényező lett, ezért lerövidült az akadémiai képzés. A volt katonai főreáliskolások számára két év elméleti képzést biztosítottak, a polgári iskolákból érkezők számára a két év elméleti képzés előtt kötelező volt egy év csapatszolgálat. Az 1938-39-es tanévtől kezdve már félévente voltak a tisztavatások, nem csak minden év augusztus 20-án, hanem év közben is. Az oktatott tárgyak számát folyamatosan csökkentették, így folyamatosan rövidült a képzési idő. 1944-re már csak másfél éves volt az akadémiai képzés. (Miklós, 2004a, 63-87.)

A háborús eseményekre való tekintettel, elsősorban a középfokú katonai intézmények parancsnokai, mindent megtettek, hogy megőrizzék az intézetek zártságát és védelmét. Azonban a háború utolsó hónapjaiban a katonai képzőintézményeket nyugatra telepítették. Az utolsó, 1944/45-ös tanévre a növendékek egy része már nem vonult be az iskolákba. Részlegesen, a körülményekhez képest, tovább folytatták a növendékek kiképzését és a hallgatók oktatását, de 1945-ben minden kitelepült intézmény diákja fogságba esett és az intézmények végleg megszűntek működni. Volt olyan intézmény, aminek a lehetőségekhez képest szerencsésebben, és volt, akiknek rosszabbul alakult a sorsa a kitelepítések során. (Miklós, 2004a, 83-84.; Martinkó, 1996a, 30-34.)

A Monarchia felbomlása hatással volt a katonai nevelés és a honvédség értékrendjére. A főbb pillérek megmaradtak, de új tartalommal töltődtek fel, amelyben már természetesen a Monarchia eszméi – például a nemzetek felettség – nem szerepeltek. Az önvédelem szükségessége a revans szükségességévé alakult át, amely a trianoni béke igazságtalanságaiból fakadt. A revíziót a politika a 20-as, 30-as években más-más megoldásokkal képzelte el. Az elfoglalt területek visszaszerzésével nem csak a katonaság, hanem az egész nemzet mélyen azonosulni tudott. Sajátos, paradox

elképzelés volt a békés militarizmus. Ezen elképzelés a trianoni béke szigorú katonai megszorításai miatt jöhetett létre. Lényege, hogy a hadsereg mennyiségi növekedése helyett a minőségi fejlődésre kell a hangsúlyt helyezni. Egy kicsi, de jól képzett hadsereggel is el lehet érni a revanst. Szintén ehhez kapcsolódik a Klebersberg Kunó nevéhez kötődő kultúrfőlény gondolata a 20-as években. Klebersberg azt hirdette, hogy az ország felemelkedése az erkölcsi-szellemi felemelkedés útján érhető el, amelyhez a legfontosabb eszköz az oktatás. Ezért került előtérbe és értékelődött fel az általános műveltség a katonai képzőintézményekben is. A 30-as években azonban, a rejtés megszűnésével egyre inkább a harcos irredentizmus eszméje nyert teret, nem csak a katonaságban, hanem az egész társadalomban is. A hagyományos katonai értékrendet sikeresen megteremtették a dualizmus korában, a rejtés időszakában pedig igyekeztek azokat megtartani és megerősíteni a polgári köntösbe bújtatott katonai iskolákban is. Ez az értékrend pedig kiegészült egy-két új elemmel, mint az önfeláldozás, az önálló gondolkodás, a kezdeményezés, az öntevékenység, a felelősségvállalás és a szuverenitás. A polgári értékrend erőteljesebben megjelent a katonai értékekben, mint korábban, ami miatt nőtt annak társadalmi elfogadottsága. Persze a fegyelem és az engedelmisség továbbra is a katonaság alappillérei maradtak, de már nem vakfegyelemről és feltétlen engedelmségről volt szó, hanem meggyőződéses fegyelemről és feltételes engedelmségről. A dualizmus korában kialakult Isten-királyhaza, katonai „szentháromság” jelképpé alakult, a keresztény, erkölcsös, példaszerű viselkedés jelképévé. Valamint a „király” helyét a megváltozott államforma miatt átvette a Legfőbb Hadúr. Isten a vallásos nevelést, a Legfőbb Hadúr a feljebbvalónak való engedelmséget, a haza pedig a korszakban tudatosan felélesztett magyarságtudatot jelentette. Az erkölcsiség a Monarchia idejében is fontos szerepet kapott a katonai értékrendben. Ez a két világháború között sem változott meg. (Miklós, 2004a, 88-97.)

A Monarchia felbomlása után a hadsereg és a honvédelmi nevelés teljes egészében magyar irányítás alá került. A két világháború közötti időszakban a katonai képzés igyekezett a Monarchia korában kialakult rendszert megtartani, azonban ez sok akadályba ütközött, kezdve a trianoni békeszerződés szigorú szabályozásaival. A korszak első felében a rejtés kényszerében is igyekeztek biztosítani a honvédelmi utánpótlást, kijátszani a Katonai Ellenőrző Bizottságot, a katonai iskolákat polgári köntösbe burkolva. Ez egyet jelentett az iskolák polgáriasodásával és a gyakorlati kiképzés háttérbe szorulásával, de a körülményekhez képest így is biztosítani tudták a

honvédség számára a megfelelő utánpótlást. Majd a harmincas években az ellenőrzés lazulásával, a revízió gondolatának erősödésével, új lendületet kapott a hadseregfejlesztés és a katonai képzés is, amelynek a második világháború vetett végleg véget. A harmincas években visszatértek a hivatalosan is katonai iskolák, már nem kellett civil iskolának álcázni magukat. A korszakban számos szerkezeti és tantervi változáson esett át a katonai oktatás, de mindvégig igyekeztek megtartani a magas színvonalú képzést és kiképzést. A katonatisztek továbbra is a társadalom megbecsült tagjai voltak, a katonaiskolák nagy presztízsű intézményekké nőttek ki magukat, a tisztipálya a gazdasági válságok közepette is megbízható jövedelmet biztosított, így a képzést továbbra is népszerűség és túljelentkezés jellemezte. Az általános műveltség oktatásának színvonalát, és a humánusabb pedagógiai módszereket a már pedagógiailag is képzett tisztitanárok biztosították. Rendkívül nehéz körülmények között, de a katonai tisztképzés, a lehetőségeihez képest, igyekezett újjá alakulni és felzárkózni a modern európai hadseregekhez. A második világháborús veszteség azonban véget vetett a hagyományos katonai értékrenden alapuló nevelésnek, és a Monarchia idején kialakult képzési rendszernek, intézménytípusoknak. (Miklós, 2004a, 59-97.)

A két világháború és a trianoni békeszerződés a soproni honvéd leánynevelő intézet életét is megváltoztatta. 1922-ben felvették a Zrínyi Ilona nevet és fő célkitűzésük az lett, hogy növendékeiket „praktikus életpályára” készítsék fel és „kifogástalan hölgyeket” neveljenek. Ebből adódóan 1934-től felsőbb irodai szaktanfolyamot is indítottak a növendékek számára. (Gangel, 1936) Újabb változást hozott az intézet életébe, amikor 1937-ben dr. Jenney Ilona lett az igazgató. 1938 őszétől átalakította az alsó négy osztályt latinmentes gimnáziummá, a nőiiskola helyére pedig új, gyakorlati irányú középiskolai líceumot hozott létre. Mindezek mellett pedig a Honvédelmi Minisztérium a helyi tisztok lányai számára engedélyezte, hogy az intézet bejáró tanulói lehessenek. Dr. Jenney Ilona szigorította a rendet és a fegyelmet nem csak a tanulók, hanem a tanárok körében is. (Závodí, 2012, 171-175.o) A második világháború szintén fordulatot hozott az intézmény életében. 1944-ben a soproni iskolákat katonai kórházzá alakították. A Zrínyi Ilona növendékeit első körben áttelepítették az akkor már üres fiú katonai iskolába, miközben értesítették a hozzátartozókat, hogy vigyék haza leányaikat. Az igazgatóság és a gazdasági iroda egészen 1945 áprilisáig Sopronban maradt, majd végleg elhagyták az intézetet. Hivatalosan azonban csak 1946-ban szűnt meg az intézmény működése. (Závodí, 2006)

A két világháború közötti időszakban is érdemes megvizsgálni a társadalmi viszonyokat a katonaság vonatkozásában is. A trianoni békeszerződésnek és az új határoknak köszönhetően csökkent az ország lakosságának száma és összetétele is. A húszas, harmincas években folytatódott a társadalom lassú szerkezeti modernizációja, amelynek köszönhetően csökkent a mezőgazdaság jelentősége, és ezzel párhuzamosan nőtt az ipar és a kereskedelem jelentősége. Ez a gazdasági, szerkezeti változás pedig magával hozta a polgárosodás folyamatának fokozódását. A dualizmusban kialakult kettős társadalmi struktúra megmaradt, de a polgári rétegek tovább erősödtek, míg a klasszikus nemesi családok veszítettek vezető szerepükből és politikai befolyásukból. Azonban a társadalom alapvető alá- és fölérendeltségei nem változtak. A társadalom elitje, a nagybirtokosok és a nagypolgárok továbbra is zárt kört alkottak, közéjük nem lehetett semmilyen végzettséggel sem bekerülni. Ekkor már azonban a legalsó rétegek számára is megnyílnak a társadalmi mobilitás bizonyos útjai, úgymint a munkássá, az iparossá, valamint az altisztté válás. (Romsics, 2005, 188-206.)

A kispolgári családok a két világháború között váltak meghatározó tagjává a tisztikarnak. (Hajdu, 1989) Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a második világháború katonai elitjének többsége kispolgári, vagy a középosztály alsó és középső rétegeiből származó tiszt volt. A hivatásos tisztek ekkorra már a társadalom megbecsült tagjai voltak. A kispolgári vagy a középosztály alsó és középső rétegeihez tartozó családok számára azért is volt különösen vonzó a katonai pálya, mivel a bemutatott középfokú katonai intézmények a legtöbb esetben ingyenes vagy félfizetéses oktatást biztosítottak, és csak azoknak kellett teljes tandíjat fizetniük, akik a társadalom felső rétegeiből származtak, tehát anyagilag ez nem volt megterhelő a családjuk számára. (Szakály, 2009) A paraszti származásúak pedig az altisztek között jelentek meg a két világháború közötti időszakban egyre nagyobb számban. Az 1930-as években már az altisztek közel 60%-a paraszti származású volt. (Romsics, 2005, 203.)

A kispolgárság vagy az alsóbb társadalmi rétegek fiú gyermekei elsősorban hadapródiskolákban tanultak, ingyen. Ez a képzési forma azért is volt vonzó az alsóbb osztályok számára, mert így már 18-19 évesen biztos állásuk és havi jövedelmük volt altisztként. (Szakály, 2009)

4. A soproni katonaiskola, mint a korszak középfokú katonai oktatásának modellintézménye – A Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola története

A soproni katonaiskola a vizsgált időszakban – 1867 és 1945 között – hazánk egyik kiemelkedő honvédelmi intézménye volt. Ahogyan az már korábban ismertetésre került, 1897. évi XXII. és XXIII. törvénycikk négy katonai képzőintézmény felállítását rendelte el Magyarországon. Budapesten egy katonai akadémiát, Sopronban egy főreáliskolát, valamint Pécsen és Nagyváradon két hadapródiskolát. Ezek voltak az önálló magyar hadsereg első képzőintézményei. A három katonaiskola közül a legstabilabban a soproni iskola működött. Mivel innen maradt fenn a legtöbb dokumentum a Hadtörténeti Levéltárban, így ez az intézmény került a kutatás középpontjába. Nyilvánvalóan minden iskolának megvoltak a helyi sajátosságai, azonban a mindennapi élet erős központi szabályozottsága miatt – a honvédelmi minisztérium által megszabott Tantervek, Oktatási utasítások, Szervi határozványok és Házi és szolgálati rendek – a soproni katonaiskola tekinthető a korszakban működő középfokú katonai nevelési intézmények modellintézményének.

A Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola története a korábban alkalmazott korszakoláshoz igazodva kerül bemutatásra, részletesebben kifejtve az iskola életét érintő történelmi eseményeket, politikai változásokat, valamint kiegészítve az iskola saját történetével.

4.1. Az intézet története megalakulásától a trianoni békeszerződésig

A Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola felállításáról tehát az 1897. évi XXIII. törvénycikk rendelkezett az alábbiak szerint: „1. § *A magyar királyi honvédség tényleges állományú tiszti sarjadékának kiképzésére a következő honvédnevelő- és képző-intézetek rendszeresítetnek: (...) b) egy magyar királyi honvéd-főreáliskola három évfolyammal, minden évfolyamban 50 növendékkel (...) 2. § Mindezen honvédnevelő- és képző-intézetekbe a magyar korona országaiban honossággal bíró, önként jelentkező oly ifjak vétetnek fel, a kik védköteles korba még nem léptek és a kik a hadi szolgálatot életpályájuknak választják; és pedig felvétetnek: a) a honvéd-főreáliskola, illetőleg a honvéd-hadapród-iskolák első évfolyamaiba oly ifjak, kik valamely középiskolának (polgári iskolának) négy alsó osztályát kielégítő eredménnyel*

elvégezték, s a betöltött 14-ik és túl nem haladott 16-ik életévben vannak; [...] 3. § Czéljuknak megfelelően a honvédnevelő- és képző-intézetek a következő különleges rendeltetéssel bírnak: a) a honvéd-főreáliskolában a felvett növendékek a Ludovika-Akadémiába való belépésre készítettnek elő;”. Az intézmény tehát hároméves főreáliskolaként kezdte meg működését, ahova olyan 14-16 év közötti fiúk jelentkezhettek, akik elvégezték a polgári iskola négy osztályát.

A törvény a helyszínről még nem rendelkezett, arról később született meg a végleges döntés. Sopron városa örömmel fogadta az iskola létesítésének tervét, és 18 holdnyi területet ajándékoztak az iskola számára a Károly-magaslat alján, a város délnyugati részén. Ahogyan az már korábban említésre került, az épületegyüttest a kor neves építésze Alpár Ignác tervezte, és rekordidő alatt építtette meg. 1897. augusztus 1-jén indult meg az építkezés, és 1898 szeptemberére műszakilag is készen állt az épület, így szeptember 26-a és 30-a között meg is tartották az első felvételi vizsgákat. 1898. október 1-jén hivatalosan is megnyílt a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola, majd október 3-án már meg is kezdődhetett a tanítás. (Cseresnyés, 1995, 15.) Az első számú Iskolai napiparancs 1898. október 1-jén került bejegyzésre, amelyben az intézet első parancsnoka, Liszkay József őrnagy, üdvözli a tiszti és tanári kart, és feladatuk és hivatásuk szépségeiről és nehézségeiről ejt szót. „[...] Képviselői vagyunk a honvéd nevelés ügyének, mely kezünkbe tette le a tiszti sarjadék előkészítésének sorsát becsületünkre és belátásunkra bizta annak alapvető munkáját. Feladatunk fontos, állásunk nehéz, mert rendkívül nehéz a helyzet, midőn a kezdet nehézségeivel küzdünk; ezt szerencsésen megoldani elhatározott komoly szándékunk és megvagyok győződve, hogy válllvetve szorgalommal, jó akarattal, nemes ambícióval, czéltudatos összműködéssel biztos és szép sikereket fogunk elérni és ezzel egyszersmind beigazolni tudni, hogy ama várakozásnak, melyet az intéző körök kiknek kitűnő bizalma folytán eme állásra kiválasztattunk [...] megfelelni képesek leszünk. [...]”¹⁵

A növendékek tanulmányaikat, egy esztétikus, impozáns épületben kezdhették meg, amelynek főépülete 110 helyiségből állt, és az akkori kornak megfelelő legmodernebb, legkorszerűbb berendezéseket tartalmazta. A 110 helyiség magában foglalta a hálótermeket, tantermeket, szertárakat, üdülőtermeket, az éttermet és egy kápolnát. A főépület mellett kiegészítő épületei is voltak az intézménynek, mint például a nyári uszoda, a tornaterem, a vívó helyiségek, a céllövő helyiségek, a tiszti és

¹⁵ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Igazgatói rendelkezések, 1898. október 1.

legénységi lakóházak, a gazdasági épületek és a különböző gyakorló- és sportterek. Az iskola hatalmas parkkal rendelkezett, ahol díszkertek és gyümölcsösök is elfértek a sportpályák mellett. Az iskola befogadóképessége 200 fő volt. Az intézmény 17 fős parancsnoki, tanári és nevelői testülettel, valamint 70 fős házi személyzettel, és évfolyamonként 50 növendékkal kezdte meg működését. (Martinkó, 1998, 22-23.)

A tanév rendje az első tanévtől kezdve ugyanúgy alakult, ahogyan az már a 3.3.2. fejezetben ismertetésre került. A tanév júniusban a záróvizsgákkal ért véget egészen 1917-ig, onnantól kezdve a végzős évfolyam számára az érettségi vizsgák jelentették a tanév végét. 1917-ig azok a növendékek, akik mégis inkább civil pályán vagy egyetemen szerettek volna tovább tanulni, szeptemberben tehettek érettségi vizsgát a civil főreáliskolák pótérettségije alkalmával. A záróvizsgákat a torna- és vívóbemutatók követték, valamint egy nyilvános záróünnepség. A tanévet kulturális programokkal és a jeles napokhoz kötődő ünnepélyekkel színesítették. (Holló, 2009, 17-21.) A tanév során kisebb-nagyobb kirándulásokkal is szolgálták a gyakorlati kiképzést és az iskolai élet változatosságát. Természetesen elsősorban Sopront és környékét ismerhették meg a növendékek a kirándulások során. Az év végi nagyobb kirándulások alkalmával közkedvelt úti cél volt Semmering, Schneeberg, Bécs, Pozsony, Kismarton és Fraknó. A növendékek természetesen a nyári szüneteket otthon tölthették, vagy részt vehettek a különböző bel- és külföldi tanulmányutakon. A növendékek hétvége kimenőt kaptak a városba, de – ahogyan az később a fegyelmi ügyeknél is megjelenik majd – korlátozva volt, hogy a növendékek mely vendéglátóhelyekre térhetnek be. (Péterfy, 1934)

Az iskola első korszakában a tanterv a civil reáliskolák felső négy osztályának három évre összesűrített tananyagát tartalmazta, kiegészítve a katonai gyakorlati tárgyakkal. További különbség volt a reáliskolák általános tantervéhez képest, hogy a soproni katonaiskolában 1918-ig horvátul, továbbá az 1904/1905-ös tanévtől gyorsírást is tanulhattak a növendékek. Szintén ettől a tanévtől kezdve vezették be a katonai főreálba a Ludovika Akadémián már használatos tanulmánycsoportokat a HM 85.301. számú rendeletével. A tantárgyakat eleinte három, majd 1908-tól négy nagy tanulmánycsoportba osztották be, amelyek élén a tanulmányvezetők álltak, akik felügyelték a tárgyak oktatását és minősítették a tanárokat. A négy tanulmánycsoport a következő volt: műszaki ismeretek, idegen nyelvek, magyar-történelem-földrajz, katonai elméleti és gyakorlati tantárgyak. A műszaki előismeretek tanulmánycsoportba tartozott a mennyiségtan, az ábrázoló mértan, a vegytan, a természettan és a

természetrájz. Az iskolában három idegen nyelvet tanítottak a korszakban, németet, franciát és horvátot. A harmadik tanulmánycsoportba a magyar nyelv, a történelem és a földrajz tantárgyak tartoztak. Katonai elméleti és gyakorlati tantárgy volt a szolgálati szabályok, a gyakorlati kiképzés, a vívás és a torna, valamint az egészségtan című tantárgyak. (Cseresnyés, 1995, 18-21.; Holló, 2009, 16-17.; Péterfy, 1934)

A korszakban a tanárok az osztrák iskolarendszer gyakorlata szerint az alábbi ötfokozatú osztályzási rendszert alkalmazták: jeles (5), igen jó (4), jó (3), elégséges (2) és ki nem elégtő (1). A növendékek tanulmányi eredményeik fényében kaptak kitüntetések – hasonló jelzéseket használva, mint a honvédségben – amelyeket mindenkor az egyenruhájukon kellett viselniük. A jeles növendékek vállapjukon két sávot és egy gombot viseltek, az igen jó összeredményű növendékek két sávot viselhetek gomb nélkül. A jó eredményű növendékek egy sávot tehetek fel vállapjukra, míg az elégséges vagy ki nem elégtő osztályzattal rendelkező növendékek kitüntetés nélkül maradtak. (Cseresnyés, 1995, 19.)

1898-tól 1911-ig az évfolyamok egy osztályt alkottak. Az 1911/12-es tanévtől kezdve azonban a hatékonyabb nevelés, oktatás és kiképzés jegyében az évfolyamokat két-két párhuzamos osztályra osztották, egy évvel később pedig az osztályok megkapták a század katonai egység elnevezést. Egy évfolyam, azaz két osztály, vagyis két század alkotott egy zászlóaljzat. A századokat a még hatékonyabb gyakorlati kiképzés érdekében szakaszokra és rajokra bontották. A katonai szolgálatot eleinte iskolaügyi leti szolgálattal gyakorolták. Majd ezt kiegészítették a harmadéves növendékek úgynevezett pajtasossági vagy szobaparancsnoki szolgálatával. Minden hálóteremhez kirendeltek egy harmadéves növendéket, akinek inntől kezdve szobaparancsnokként feladata lett a rend és a tisztaság felügyelete és fenntartása. 1912-ben egy honvédelmi minisztériumi rendelet létrehozta a bajtársi bíróságot. A bajtársi bíróság osztályonként három tagból állt, és az ő feladatuk lett a növendékek egymás közötti nézeteltéréseit megoldani vagy megakadályozni. Munkájukat az évfolyamtisztek felügyelték. (Cseresnyés, 1995, 20.; Péterfy, 1934)

Az első évfolyamok létszáma 1914-ig változatlanul 50 fő volt, majd a világháború miatt megemelték a hallgatói létszámot, és az 1914/1915-ös tanévben már 60 főt, egy évvel később pedig 70 főt vettek fel a kezdő évfolyamba. A lemorzsolódás igen alacsony volt, mindössze 5-8%. Az okok között szerepelt haláleset, betegség, valamint ki nem elégtő osztályzat. 1901 és 1921 között összesen 887 növendék végzett a soproni katonai főreálban. A végzett növendékek nagy része a Ludovika Akadémián

folytatta tovább tanulmányait. 1904 után a jó összeredménnyel végzett és németül is jól beszélő növendékeknek lehetősége volt a császári és királyi akadémiákon is továbbtanulni, amely lehetőséggel évente 6-10 növendék élt. Azok pedig, akik egyetemen szerettek volna tovább tanulni, vagy mégis valamilyen polgári pálya mellett döntöttek, 1917-ig a civil főreáliskolák szeptemberi pótérettségi vizsgái alkalmával tehettek érettségit. 1917-től kezdve pedig a katonai főreáliskolákban is bevezették kötelező jelleggel az érettségi vizsgát a végzős évfolyamok számára, így már nem kellett idegen intézményben pótérettségizniük a növendékeknek, valamint a katonai iskola is teljes értékű főreáliskolává vált. (Cseresnyés, 1995, 16.; Martinkó, 1996b)

Az iskola az első világháború alatt is igyekezett zavartalanul tovább működni. Ezt ugyan több körülmény is gátolta, de az oktatás nem állt meg, amennyire csak tudták igyekeztek mindent biztosítani a növendékek számára, természetesen a lehetőségekhez képest. A háború alatt a tanárok és nevelők jelentős részét a frontokra vezényelték, így a tisztikar kicserélődött, sőt a háború ideje alatt folyamatosan rotálódtak a nevelők is, a tanárok is, a személyzet is, és az iskolaparancsnokok is. 1914 és 1921 között 10 iskolaparancsnok váltást éltek meg a növendékek. A tanári kar folyamatos cserélődésével az volt a fő baj, hogy a tényleges és jól képzett tiszteket tartalékos tisztekkel tudták csak helyettesíteni, akiknek nem volt sem megfelelő szaktudások, sem megfelelő tekintélyük. Tovább nehezítette az intézmény életét, hogy a háború alatt hosszabb ideig hadikórház is működött az iskola területén, aminek ellátását az iskola személyzete biztosította. Az intézetből bevonult tisztek és volt növendékek becsülettel helyt álltak a harctéren, többen életüket adták a hazáért, a világháború során összesen 72 hősi halottat gyászoltak. (Cseresnyés, 1995, 21-24.; Martinkó, 1998, 25-26.; Péterfy, 1934)

4.2. Az intézet története az 1920-as években

1919-ben az iskola négy évfolyamos lett (korábban három évfolyamos volt a képzés), és a közben kialakult határvita miatt elkezdték áttelepíteni az iskolát Győrbe (Cseresnyés, 1995, 25-26.; Miklós, 2004a, 59-62.).

A soproni intézmény életét több fronton is érintette és nehezítette a trianoni békeszerződés. Az iskolának főreáliskolából alreáliskolává kellett alakulnia az 1921. évi XLIV. törvény alapján. Innentől kezdve tehát már nem 12 éves, hanem 10 éves fiúk

jelentkezettek Sopronba. Emellett a terület vitatott elhelyezkedése miatt 1921 és 1922 között, míg a népszavazással el nem dönt Sopron sorsa, az intézmény ideiglenesen Jutason működött, és csak 1922 őszén térhettek vissza Sopronba. (*Cseresnyés*, 1995, 26-31.)

Az iskola életében igen nehéz tanév volt a Jutason töltött 1921/1922-es. Jutason 1921. szeptember 16-án kezdődött meg a tanítás, az arra egyáltalán nem alkalmas barakképületekben. Az ideiglenes intézményben ráadásul nem csak soproni, de kőszegi és nagykanizsai növendékek és tanárok is helyet kaptak. Bár a tanárok nem viselhették rendfokozatukat és nyíltan nem végezhettek katonai előképzést, továbbá elég mostoha körülmények között éltek mindennapjaikat, igyekeztek megtartani a korábbi rendet és tanmenetet. (*Holló*, 2009, 53-55.; *Farkas*, 2004, 40.)

Az intézet teljes tanári kara részt vett azon az 1921. december 14-i népszavazáson, amelynek köszönhetően Sopron és környéke Magyarország része maradt. A következő tanévet az iskola, ugyan kései tanévkezdéssel, de már Sopronban folytathatta. Sajnos az intézménynek, annak ellenére, hogy visszatérhettek Sopronba, az 1922/1923-as tanévben is komoly változásokkal kellett megküzdenie, mivel nem az eredeti alma materbe költöztek vissza, amelyet külön erre a célra építettek, hanem a Károly-laktanyát kellett iskolává átalakítani számukra. Ahogyan az már a 3.3.2. fejezetben is említésre került, 1919-ben Selmecbányáról Sopronba költözött a Bányászati és Erdészeti Főiskola, méghozzá a honvéd főreáliskola eredeti épületeibe. A Soproni Egyetem ma is az Alpár Ignác által tervezett épületegyüttesben működik. Továbbá az iskola ekkor vette fel a Rákóczi Ferenc magyar királyi reáliskolai nevelőintézet nevet. (*Cseresnyés*, 1995, 26-31.; *Holló*, 2009, 53-55.)

Az iskola új otthona, a Károly-laktanya, az I. világháború alatt épült a 76. gyalogezred részére. Mivel pavilonszerű épületekből állt, így komoly átalakításokra volt szükség ahhoz, hogy alkalmas legyen iskolának. Az épületeket ki kellett bővíteni, tantermeket és sportpályákat kellett kialakítani. A korábbi modern berendezések helyett szegényes berendezéssel kellett beérniük, hiszen csak a legszükségesebb bútorokat tudták számukra ilyen rövid idő alatt biztosítani. Ennek köszönhetően, bár a tanári kar már október 7-én visszatért Sopronba, a tanítás csak október 23-án kezdődött el, és a tanév során tovább folytak a laktanya átalakítási munkálatai. (*Cseresnyés*, 1995, 32-36.)

Bár már hivatalosan nem volt feladata az intézménynek a katonai életre való előkészítés, az iskola ezen funkcióját mégis megtartotta még a rejtés ideje alatt is, amit jól példáz, hogy megtartották a szoros katonai napirendet és hierarchiát. Az ébresztő

reggel hat órákor volt, amit mosdás és öltözködés követett. Háromnegyed héttől hét óráig reggeli testedzés következett, majd ezután reggeliztek a növendékek. Negyed nyolctól nyolc óráig volt alkalmuk a növendékeknek az aznapi tananyag átismétlésére, majd nyolc órákor kezdetét vette a tanítás. Délelőtt öt tanórájuk volt a növendékeknek, rövidebb szünetekkel megszakítva, kivéve a tíz órás szünetet, ami húsz perces volt, hogy elfogyaszthassák a tízórajukat. Délután egy órákor volt az ebéd, amelyet rövid pihenő követett, majd délután fél háromkor megkezdődtek a gyakorlati órák, – naponta három. A gyakorlati órák közé tartozott a torna, a vívás, a cserkészlet, a kézügyesség, az ének és a zene. A gyakorlati órák után újabb pihenő idő következett, majd a vacsoraig ismétléssel, tanulással töltötték idejüket a növendékek. Háromnegyed nyolckor következett a vacsora, majd este kilenc órákor volt takarodó. A katonai hierarchiát nemcsak a tanári karban lehetett tetten érni. Az iskola korábbi hagyományaihoz híven a felsőbb évfolyamos növendékek naposi szolgálatot láttak el, az alacsonyabb évfolyamokba járó növendékek, pedig ügyeletes vagy tanterem-ügyeletes teendőket láttak el. A szigorú napirendet a fiatal, 10 éves fiúknak, eleinte nehéz volt betartani, ráadásul a napirend megszegése büntetést vont maga után. (*Cseresnyés, 1995, 32-36.; Martinkó, 1998, 37-40.*)

A tananyag és a tanterv a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium előírásai szerinti módosult, akárcsak a civil reáliskolákban, de a volt katonaiskolákban a tanterv kiegészült az úgynevezett rendkívüli és internátusi tárgyakkal. Rendkívüli tárgy volt például a német és a zene, internátusi tárgy pedig az illetlen, az egészségügyi ismeretek, a gyorsírás, a vívás és a levelezés. Megtartották a korábbi tanulmánycsoportos működést és szervezést is, csak elhagyták a tanulmánycsoportok megnevezéseit és egyszerűen csak számokkal jelölték őket, valamint az új tantervnek köszönhetően egy-két tantárgy is megváltozott. Az I. tanulmánycsoportba tartozott a vallás, a magyar, a történelem, a földrajz és a természetrajz. A II. tanulmánycsoportba kerültek az idegen nyelvek, tehát a német, az angol, az olasz és a francia. A III. tanulmánycsoportba tartozott a mennyiségtan, a természettan, a rajzoló mértan, a szabadkézi rajz és a vegytani gyakorlatok. A IV. tanulmánycsoportba kerültek a rendkívüli és az intézeti tárgyak, mint a torna, a vívás, a cserkészlet, az egészségügyi ismeretek, a gyorsírás, az ének, a zene, a tánc, az illetlen és a kézügyesség. (*Cseresnyés, 1995, 34.; Miklós, 2004a, 63-65.*)

További hagyományokat is megtartottak a dualizmus korából. Az állami, nemzeti és egyházi ünnepek mellett a katonai és iskolai hagyományos ünnepeket is

megtartották, mint például a Mikulás ünnepséget és a Farsangi bált. Emellett sosem feledkeztek meg a Hősök napjáról, valamint a növendékek részt vállaltak a hősi sírok gondozásából. Minden évben megkoszorúzták a világháborúban elesett tanáraik és növendéktársaik emlékművét, és tiszteletükre intézeti múzeumot is létrehoztak. A dualizmus korából megtartották továbbá a német nyelv dominanciáját, olyannyira, hogy a felső két évfolyam németül jelentett, és az egyéb hivatalos érintkezésekkor is a német nyelvet használták. (Cseresnyés, 1995, 33.)

1925-től a konszolidációnak köszönhetően az iskola megindulhatott a fejlődés útján. Felújították a kertet, új pázsitot, virágágyásokat és facseteteket telepítettek és ültettek a kertbe. Valamint új tenispályákat és télire korcsolyapályát is létesítettek. Javultak a szolgáltatások és a melléképületek is, új gőzmosodát és raktárépületeket építettek. A régi tornatermet központi fűtéssel és színpaddal ellátott díszteremmé alakították át, amely filmelőadások vetítésére is alkalmas volt. Minden évfolyam saját üdülőtermet kapott, valamint bővítették a szertárak és könyvtárak felszereltségét is. A hagyományos szemléltetőeszközök mellett vetített- és mozgóképes filmeket, oktatófilmeket is előszeretettel használtak a tanárok. Mindezek mellett pedig nagyszabású kápolnaépítésbe kezdtek, a katolikus többségű növendékek részére. Egy nagyméretű, két szint magasságú, karzattal ellátott gyönyörű kápolnát kapott az iskola. (Cseresnyés, 1995, 38.)

A gyakorlati kiképzés a rejtés ideje alatt, ahogyan arról már korábban is szó volt, cserkészképzés keretében zajlott. 1925 februárjában az iskolában megalakult a Rákóczi-apródók cserkészmozgalom. Az elnevezésből is látszik, hogy a gyakorlati kiképzés mellett a Rákóczi-kultusz ápolására is szolgált a mozgalom. A növendékeket bizonyos próbatételek után avatták fel apródokká, és onnantól kezdve viselhették a Rákóczi-címert ábrázoló, pajzs alakú jelvényt a szívük fölött. Az év közbeni folyamatos ügyességi és erősségi kiképzés mellett, a tanév végén táborozni mentek az apródok, ahol a körülmények igencsak hasonlítottak a korábbi katonai jellegű táborozásokra. Önellátóak voltak a tábor során, és a növendékek különböző katonai jellegű szolgálatokat láttak el, mint például a táborőrség. (Cseresnyés, 1995, 45-47.)

Az iskola működésében a húszas évek végén újabb nagy változás történt. 1927-ben kivonult a Katonai Ellenőrző Bizottság az országból, így lazulni kezdhettek a trianoni békeszerződésben lefektetett szabályok és megszorítások a hadseregben is. Gömbös Gyula minisztersége, majd miniszterelnöksége alatt megindult a hadsereg fejlesztése. Ennek egyik lépése az volt, hogy 1928-ban megindult a soproni iskola

fokozatos főreállá váló visszafejlesztése, aminek köszönhetően ideiglenesen 1928 és 1932 között nyolc évfolyamos reáliskolává alakult át az intézmény. Majd 1932-től fokozatosan csak a felső négy évfolyam működött, tehát visszatért az intézmény a gyökereihez, és főreáliskolaként működött tovább a harmincas években. A főreállá fejlődést az intézet modernizálásával, berendezésének megújításával is igyekeztek elősegíteni. Ennek köszönhetően a kápolna új oltárt, festményeket és szobrokat kapott; bővült a növendéki és a tanári könyvtár és új helyiségeket is kaptak; gyarapodott az intézeti múzeum; modern fizika-kémia előadótermet alakítottak ki jól felszerelt szertárakkal és saját fogászati rendelőt is kapott az iskola. (Cseresnyés, 1995, 48-52.; Martinkó, 1996a, 26-28.)

4.3. Az intézet története az 1930-as években

A húszas évek végén megindult fellendülésnek és fejlesztéseknek folytatását a harmincas évek elején, Magyarországra is begyűrűző, világgazdasági válság megakadályozta. A soproni iskolában is takarékosági intézkedéseket vezettek be, érintve ezzel például a fűtést, a villany használatát, vagy az étkezések tartalmát.

1930-ban ismét névmódosításra került sor. A magyar királyi jelző az iskola nevének elejére került, így inentől kezdve Magyar Királyi Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet lett a hivatalos megnevezése.¹⁶ (Holló, 2009, 58-59.)

Miután megindult az intézet főreállá fejlesztése az első végzős évfolyam 1932-ben tett érettségit, és inentől kezdve ismét érettségit adó intézmény lett a nevelőintézet. A régi-új felső évfolyamoknak köszönhetően új tantárgyak is bevezetésre kerültek, mint az ábrázoló geometria, a fizika, az egészségtan és a filozófia. A négy tanulmányi csoport megmaradt, de az első csoportban a vallástan helyét a filozófia vette át, az idegen nyelvek megmaradtak a második tanulmánycsoportban. A harmadik tanulmánycsoportba bekerült a fizika, a kémia és az ábrázoló geometria, a természettan, a vegytani gyakorlatok és a rajzoló mértan helyére. A negyedik tanulmánycsoportból kikerül a kézügyesség és az illemtan, az egészségügyi ismeretek pedig egészségtan néven szerepel tovább. (Cseresnyés, 1995, 52., 59-61.)

¹⁶ Érdekes az iskola nevével kapcsolatban, hogy akkoriban nem tették hozzá a II. jelzőt Rákóczi neve elé, nem volt szükséges. Egyértelműnek gondolták, hogy a kuruc szabadságharc vezetője előtt tiszteleg az iskola a névválasztással. Ma már azonban szokás, a II. jelzővel kiegészíteni az iskola nevét, több helyen is olvasható így az intézmény neve, de a hivatalos kordokumentumokban nem szerepel.

A cserkészképzés mellett a katonai gyakorlati kiképzés másik alapja a sportolás volt. Nagy hagyományai voltak az intézetben az atlétikának és a csapatsportoknak is. Minden évben szerveztek iskolai bajnokságot is, de a volt katonai iskolák minden év végén egymás között is megmérkőztek, és nagy dicsőség volt elnyerni a legjobb nevelőintézetnek járó vándordíjat. A sportélet megerősítésére és még szervezettebb működésének érdekében pedig az 1930/1931-es tanévben létrehozták a Rákóczi Intézet Sport Egyesületét. (Cseresnyés, 1995, 56-59.)

Az iskola életében nagy változást jelentett a harmincas évek elejétől kezdve, hogy köszönhetően a Gömbös kormány győri programjának, megindult a hadseregfejlesztés és ezzel párhuzamosan, szép lassan, a katonai képzőintézmények is kiléphettek a rejtve működés árnyékából. 1933-tól visszakapta az iskola a katonai jellegét, legalábbis a külsőségekben. Visszatért a katonás egyenruha, és a tanárok újra viselhették egyenruhájuk mellett tiszti rendfokozatukat is. Majd 1937-ben az intézmény nevébe is visszavehette a honvéd jelzőt, és innentől kezdve a katonai nevelés és tisztképzés visszakapta eredeti szerepét. Innentől kezdve az intézmény teljes neve Magyar királyi Rákóczi Ferenc Honvéd Főreáliskola lett. A növendékeket ismét századokba, szakaszokba és rajokba osztották be, és ehhez kapcsolódóan a végzős évfolyam növendékei szakasz- és rajparancsnoki szolgálatokat láttak el, az alsóbb évfolyamok pedig hálótermi és szobaparancsnoki ügyeket láthattak el, gyakorolva ezzel is a katonai vezetést és irányítást. (Cseresnyés, 1995, 63-64.; Miklós, 2004a, 66-68.)

A harmincas években több megtisztelő rendezvény és utazás részesei is lehettek a soproni intézet növendékei. 1933-ban a magyar katonai reáliskolák a diplomáciai feladatokba is bevonást nyertek, ugyanis a kőszegi, a soproni és a pécsi intézetek 100-100 növendéke Itáliába látogathatott az olasz kormány meghívására. A növendékek Kőszegről indultak és vonattal utaztak. A fő úti cél Róma volt, de megálltak Udinében, egy napot eltöltöttek Velencében, meglátogatták Nápolyt, Pompejít és Capri-szigetét, valamint hazafelé Firenzét. Olaszországban nagy lelkesedéssel fogadták a növendékeket, akiknek rengeteg élményben és megtiszteltetésben lehetett részükhöz. Mussolini előbb szemlét tartott a küldöttségnél, majd a fiatalok részt vehettek Mussolini római díszmenetén. Ezen kívül pedig XI. Pius pápa, valamint Róma kormányzója is személyesen fogadta őket. 1935. május 4-én az intézmény parkjában hatalmas avatási ünnepség keretében avatták fel Attila király szobrát. Az ünnepségen részt vett a város vezetése is. 1938 novemberében, az első bécsi döntés értelmében, ismét

Magyarországhoz csatolták a Felvidéket, és az intézet 83 növendéke is részt vehetett a kassai bevonuláson, amelyen katonai erőkkel is demonstrálták a politikai döntést. (Cseresnyés, 1995, 81-86.)

Az 1938/39-es tanévtől kezdve már csak a felső négy évfolyam működött az iskolában, azaz befejeződött a főreállá fejlesztés. Évfolyamonként két osztály indult. Majd 1939-ben kitört a második világháború, ami nagymértékben befolyásolta az intézet életét a negyvenes évek elején. Egészen 1941-ig azonban az iskola lényegében változatlan szervezettel és tanítási-tanulási renddel működött, egyre fokozódó katonás keretek között. Erre mi sem jobb példa, mint hogy az intézet az 1939/1940-es tanév végén részt vett az Éneklő Ifjúság Mozgalom soproni eseményén, ahol Kodály Zoltán vezényletével énekelt a város összes diákja. A következő tanévben azonban világossá vált, hogy nagy változások jönnek. A Honvédelmi Minisztérium terve az volt, hogy megszüntetik a főreáliskolákat, és helyettük hadapródiskolákat hoznak majd létre. Az eredeti elképzelés szerint az utolsó három évfolyam még a reáliskolai tanterv szerint fejezheti be a tanulmányait, és csak az V. évfolyam tér át a hadapródiskolai tanmenetre. A fokozódó háborús helyzet miatt azonban az intézmény minden évfolyamát 1941-ben hadapródiskolává alakították át. (Cseresnyés, 1995, 97-101.; Holló, 2009, 62-63.)

4.4. Az intézet utolsó évei hadapródiskolaként

Az 1941/1942-es tanévben a háború már teljes mértékben elérte Magyarországot, az intézmény pedig hadapródiskolává alakult át, mivel hirtelen rengeteg csapattisztre lett szüksége a magyar honvédségnek. 1941. augusztus 1-jétől az intézmény hivatalos neve Magyar Királyi Rákóczi Ferenc Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola lett. (Martinkó, 1996a, 39.)

Hadapródiskolák Magyarországon a trianoni békeszerződés óta nem működtek. A tantervek és a tanmenet kialakításánál igyekeztek visszanyúlni a dualizmus kori gyökerekhez, természetesen adaptálva az azóta történt oktatásügyi változásokhoz. A hadapródiskolák öt évfolyammal működtek és teljes ellátást biztosítottak. Céljuk az azonnal a csapatokhoz kerülő katonatisztek képzése volt. Az első négy évfolyamon a gimnáziumi tárgyaké volt a főszerep, de természetesen katonai kiképzés is zajlott, majd a negyedik év végén érettségit tehettek. Az ötödik évben pedig kizárólag a katonai kiképzés folyt. (Miklós, 2004a, 68-71.)

A tantárgyak tanulmánycsoportosítását megtartották, továbbra is négy tanulmánycsoportra osztották szét a tantárgyakat. Az első tanulmánycsoportba kerültek a katonai kiképzést szolgáló tárgyak, mint a testnevelés, vívás, valamint az elméleti és gyakorlati tárgyak, mint például a lovaglás, a katonai írásmód és ügyvitel, a tereptan, a fegyvertan és a lőutasítás, a fegyvernemi szabályzat és a műszaki ismeretek. A második tanulmánycsoportba tartoztak a nemzeti tárgyak, úgymint magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz és néprajz. A harmadik tanulmánycsoportba kerültek az idegen nyelvek. A negyedik tanulmánycsoportba kerültek a természettudományi tárgyak. Ide tartozott a vegytan, a természetrajz, a természettan, a mennyiségtan és mértan, az ábrázolástan és az egészségtan. (Cseresnyés, 1995, 152.)

A soproniak nem fogadták túl nagy lelkesedéssel a hadapródiskolává való alakulást, hiszen korábban Sopronban még sohasem működött ilyen típusú képzőintézmény. Az iskola épületét is át kellett alakítani, hogy megfeleljen az újszerű feladatoknak, így uszodát és új istállókat is kapott. Továbbá a felsőbb évfolyamok számára iskolaváltást jelentett a hadapródiskolává alakulás, a tanári kar és a nevelőtestület számára, pedig a már kiforrott napi- és tanmenetek megváltoztatását jelentette. A honvédelmi miniszter az 1940/41-es tanévben az ötödik évfolyamot végzett soproni növendékeket szétosztotta a következő tanévben létrehozott hadapródiskolák között, ahol másodévesek lettek. A volt hatodik és hetedik évfolyamot pedig Pécsre helyezték, ahol az érintett két évfolyam kifutásáig még reáliskolai osztályok is működtek. Az 1941/42-es tanévben a soproni hadapródiskola két évfolyammal kezdte meg működését. Első évesek lettek a korábbi negyedévesek, akiknek nem kellett iskolát váltaniuk. Emellett a gimnázium negyedik osztályát végzett, testileg alkalmas és a felvételi vizsgán megfelelt új tanulók kerülhettek be az első évfolyam növendékei közé. A második évfolyamot a korábbi ötödik évfolyam alkotta kiegészülve néhány új tanulóval, akik a gimnázium ötödik osztályának elvégzése után felvételizhettek. (Cseresnyés, 1995, 147-160.; Martinkó, 1998, 87-91.; Miklós, 2004a, 68-71.)

A tanév rendje is megváltozott. A dualizmus kori hadapródiskolákhoz hasonlóan a nyári gyakorlati időszak miatt tovább tartott a tanítás, rövidebb volt a nyári szünet, ezért később kezdték a tanévet. Az első évfolyam számára az évnyitó ünnepség szeptember 21-én kezdődött, amit egy tíz napos újonckiképzés követett. A felsőbb évfolyamok számára a tanévnyitó ünnepség október elsején került megrendezésre. Az úgynevezett elméleti időszak május végéig tartott. Ekkor zárták le a növendékek osztályzatait a gimnáziumi tantárgyakból. Ezután augusztus 20-ig a gyakorlati időszak,

azaz a katonai kiképzés következett. A növendékek csak ezután mehettek nyári szünetre haza. (Cseresnyés, 1995, 155-156.)

A nyári gyakorlati kiképzések úgynevezett nagygyakorlatokon vagy kihelyezéseken történtek. Ilyenkor a különböző növendékszázadok elvonultak kihelyezésre, például Győrbe vagy Tapolcára, ahol alkalmas volt a terep az adott katonai gyakorlatok elvégzésére. Ezen nyári kihelyezések alkalmával a növendékek harcszerű gyakorlatokat hajtottak végre, gyakorolták az éleslövészetet, menetgyakorlatokat hajtottak végre, és a különböző speciális műszaki ismereteket is itt tanulták meg, mint például a rögtönzött hídépítés, a pontonhíd építés, a bunkerek építése, az aknatelepítés vagy az úgynevezett szoktató robbantások, ahol a növendékektől néhány méterre robbantottak, hogy megszokják, és éles helyzetben ne ijedjenek meg. (Cseresnyés, 1995, 170-174.; Holló, 2009, 101-104.)

A hadapródiskola napirendje hasonlóan szoros és katonás volt, mint korábban a reáliskoláé. Ébresztő reggel hat órakor volt, kivéve vasárnap, amikor hét órakor. Ébresztő után a növendékek tisztálkodással, öltözködéssel és rendrakással kezdték a napjukat, majd háromnegyed hétkor kezdetét vette a reggeli torna vagy csuklógyakorlat, illetve az úgynevezett pajtásossági vizsga, amelynek keretében a növendékek kifogástalan megjelenését ellenőrizték. Hét óra öt perctől hét óra húsz percig tartott a reggeli. A tanítás fél nyolc előtt öt perccel kezdődött és délután egy óra húsz percig tartott. A tanórák negyvenöt percesek voltak. Fél kettőkor kezdődött az ebéd, amit szabadfoglalkozás követett 14:50-ig. A szabad foglalkozások után kezdődtek a délutáni tanórák, egészen fél ötig. Délután öt órától fél hatig tartott az uzsonna, valamint a napi parancskihirdetés. Fél hattól nyolcig ismételhették a napi tananyagot a növendékek, majd nyolc órakor kezdődött a vacsora. Takarodó itt is este kilenc órakor volt. (Cseresnyés, 1995, 164-166.; Holló, 2009, 100-101.)

Az intézmény azonban nem sokáig működhetett zavartalanul, mindössze három tanévig működhetett békés, nyugodt körülmények között. 1944 nyarán azonban Kassa és környéke veszélybe került, és ekkor a hadapródiskola is végérvényesen bevonódott a második világháború eseményeibe, és megkezdődtek az intézmény, a tisztikar és a növendékek viszontagságai. 1944 augusztusában a Honvédelmi Minisztérium úgynevezett arcvonal mögötti védelmi munkára behívta a hadapródiskolák végzős évfolyamát. Majd gyorsított eljárásban szeptember elsején a negyedik évfolyamot is felavatták, és őket is Kassára vezényelték. A Kassára vezényelt növendékek a román átállást követően, október 28-án tértek vissza Sopronba. Mindezek alatt az első és a

második évfolyam szabadságát bizonytalan időre meghosszabbították és a harmadik évfolyamnak is csak október 15-én kellett bevonulnia. (*Cseresnyés*, 1995, 174., 181-183.)

1944. november 8-án a Honvédelmi Minisztérium rendelkezett arról, hogy összevonja a soproni és a pécsi hadapródiskolát, mivel Pécs harci területté vált. A két hadapródiskola 1944. november 10-én megszűnt önállóan működni, és Sopronban az összevont hadapródiskola Magyar Királyi Egyesített Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola néven működött tovább. (*Martinkó*, 1998, 86.)

Azonban egyesített hadapródiskolaként sem működhettek már sokáig. Az októberi szélsőjobboldali hatalomátvétel után nem sokkal megindultak a tárgyalások arról, hogy a magyar katonai erőket Németországba telepítik, és ott kerülnek kiképzésre és bevetésre. A kitelepítésre kerülő, addig be nem vetett magyar haderőnek pedig részét képezték a katonai képzőintézmények, így a hadapródiskolák és az akadémiák is.

Annak ellenére azonban, hogy az iskola parancsnoksága tudott a kitelepítés tervéről, 1944. november 28-án bevonultatták az első és a második évfolyamot is. December negyedikén pedig megindult az első szállítmány Németországba. December hatodikán bombatámadás érte Sopront és a hadapródiskolát. December 8-án a második szállítmány is útnak indult. A kitelepült iskola első állomása Grosskirchbaum volt, Frankfurtól keletre, már a mai Lengyelország területén. A növendékekből alakított négy század azonban nem maradhatott együtt. Történetüket főleg visszaemlékezésekből ismerhetjük. A növendékszázadok sorsa elég zavaros, így csak a legfontosabb és legbiztosabb pontokat, eseményeket kiemelve kerül ismertetésre a sorsuk. (*Cseresnyés*, 1995, 187-190.)

Grosskirchbaumból az első századot váratlanul december 14-én Nyugat-Csehországba vezényelték, Cheb városába. A növendékek itt német kiképzésben részesültek, gimnáziumi oktatásuk érdemben nem folytatódott tovább. 1945. március 25-én azonban Cheb városát bombatámadás érte. A mentésben és a romfeltárásban a növendékek is aktívan részt vettek. Majd április 1-jén gyalogmenetben keletre telepítették őket, Drezda irányába Ústi nad Labem-be. A továbbtelepítésük azonban nem bizonyult jó döntésnek, mivel így közelebb kerültek a szovjet fronthoz. Április közepén az első századot kiképző és őrző SS tiszték a közeledő szovjet csapatok elől elmenekültek, így a magyar növendéki század magára maradt. Kihasználva a lehetőséget, a század két csoportra bontva gyalogmenetben megindult Magyarország felé. Április 30-án azonban az egyik csoport Strakovice városánál amerikai

hadifogságba esett. Ezt a növendékcsoportot a Prosnice falu melletti hadifogolytáborba szállították. A másik csoport története kevésbé ismert, de végül ők is hadifogságba estek. Az egyik csoport 1945 nyarán hazatérhetett Magyarországra. A másik csoport sajnos nem volt ilyen szerencsés, őket az amerikaiak átadták a szovjeteknek, akiket Romániába szállítottak hadifogságba. (Cseresnyés, 1995, 190-192., Kun, 1987; Sályi, 1978)

A második századot Frankfurt környékére telepítették, pontosabban Büdingenbe, ahol egy laktanyában kerültek elszállásolásra és kiképzésük ott folytatódott. 1945. február végéig 21 növendék és egy tiszthelyettes sikeresen hazaszökött Magyarországra. A megmaradt növendékeket a közeledő front miatt március 28-án gyalogmenetben, majd vonattal, majd ismét gyalog menetben vonult tovább Döberschützbe, ahol egyesültek a negyedik századdal. Innen együtt mentek tovább gyalogmenetben a bajorországi Angerstorf, ahol ismét szétvált útjuk. A negyedik század tovább haladt, a második század pedig Angerstorfban maradt, ahol amerikai hadifogságba estek. A második növendéki század végül 1945. október 8-án tért haza. (Cseresnyés, 1995, 192-193., Kun, 1987; Sályi, 1978)

A harmadik századot is Frankfurt környékére telepítették, a második századtól kissé északnyugatra Butzbach-ba. A várost március 9-én bombatámadás érte, de a növendékszázad csak március 27-én kelt útra. Az ő céljuk is az volt, hogy hazatérjenek Magyarországra, illetve, hogy egyesüljenek a hadapródiskola többi századával. Pár nappal később Grünbergtől néhány kilométerre találkoztak is a negyedik századdal. Azonban nem haladtak tovább velük, mivel az egyik hozzájuk tartozó zászlós vívómestert baleset érte, így más utat választottak. Észak felé haladtak tovább, majd Windhausenben megadták magukat az amerikai csapatoknak. Az amerikai hadifogságba esett harmadik századot Franciaországba telepítették át különböző hadifogolytáborokba. A 18 éves aluliak már 1945 októberében hazatérhettek, a 18 éves felüliek és a tiszti kar azonban csak 1946 tavaszán tért vissza Magyarországra. (Cseresnyés, 1995, 194-197., Kun, 1987; Sályi, 1978)

A negyedik növendéki század története maradt fenn a legrészletesebben, köszönhetően annak, hogy tulajdonképpen ez a század volt a fő alakulat, ugyanis itt volt az iskola parancsnoksága, és itt voltak a legtapasztaltabb növendékek, a negyedik évfolyam. Ez a század is Frankfurttól északra kapott első körben elszállásolást Wetzlarban, egy német gyalogsági zászlósiskolában. A növendékek kiképzése egészen március 26-áig itt folyt. Ekkor azonban a várost szőnyegbombázás érte, és a század

másnap útra kelt, hogy biztonságba kerüljenek. Március 28-án találkoztak a harmadik századdal, majd tovább haladtak dél felé. Útjukat a frontvonal határozta meg, valamint az, hogy egyesülni tudjanak a második és az első századdal is. Az első századdal sajnos ekkor már nem tudtak egyesülni, hiszen őket már korábban áttelepítették eredeti kihelyezésükről. Április 8-9.-én találkoztak a második századdal, akikkel egészen Angerstorfig együtt meneteltek. A második század ott megállt, a negyedik század azonban tovább haladt, miközben április 30-án a Honvédelmi Minisztérium utasítására a negyedik évfolyamos növendékeket zászlóssá avatták. Másnap, május elsején az újdonsült zászlósok elindultak megkeresni a számukra kijelölt hadi alakulatokat, ezzel a negyedik század gyakorlatilag megszűnt. Egy volt hadapródnövendék visszaemlékezéséből azonban az derül ki, hogy a többség valószínűleg nem kereste meg a számukra kijelölt hadi egységet, hanem megpróbáltak egyedül, vagy kisebb csoportokban folytatni a hazafelé vezető utat¹⁷. Az iskola parancsnoksága a második századdal maradt Angerstorfban, ahol amerikai fogságba estek, majd 1945. október 8-án hazatértek Sopronba. (*Cseresnyés*, 1995, 197-203., *Kun*, 1987; *Sályi*, 1978)

A soproni Károly-laktanyából kialakított katonaiskola a második világháború alatt kétszer is bombatámadást kapott. Előbb 1944. december 6-án, majd 1945. március 25-én. A két bombázás következtében az intézmény megsemmisült. Helyén ma a József Attila lakótelep áll. Bár az intézmény fizikailag már 1945-ben megsemmisült, és a kitelepítések után 1945 tavaszán az intézmény századai is megszűntek, rendeletileg csak 1946-ban szüntették meg Magyarországon a hadapródiskolákat, így a soproni egyesített gyalogsági hadapródiskolát is. Sopron városában azóta sem működött honvéd előképző intézmény. (*Cseresnyés*, 1995, 203.)

¹⁷ A visszaemlékezés az alábbi honlapon olvasható: URL: <http://www.roncskutatas.hu/node/16006>. Utolsó letöltés dátuma: 2019. június 30.

5. Fegyelmező hatalom a soproni katonaiskolában

A fegyelem témaköre a kezdetektől fogva szerves részét képezi a pedagógiának és a katonaságnak is. Előbbi inkább érték- és normarendszerként tekint rá, utóbbi pedig a túlélés zálogaként. Az általános pedagógiában a fegyelem a társadalmi normákhoz, a rendszabályokhoz, az együttéléshez való alkalmazkodás eszköze. A katonapedagógiában – ahogyan az Foucault elméletében is megjelenik az „engedelmes test”-nél és a test megsemmisítésénél – a fegyelem a legfőbb nevelési eszköz a személyiség átalakításához. Az átalakítás célja a tökéletes, engedelmes és bajtársias katona létrehozása.

A kutatás során a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola fennmaradt dokumentumai képezték a vizsgálat legfontosabb forrását. A konkrét kutatás témáját tehát az elérhető dokumentumok, és azok feldolgozhatósága határozta meg. Ezen dokumentumok a fennmaradt szabálykönyvek, az úgynevezett iskolaparancsnoksági parancskönyvek és az iskolai értesítők. A szabálykönyvek közül a Szervi Határozványok, néhány Utasítás és egy Házi és szolgálati rend maradt fent. Az intézmény 1922 és 1939 között minden tanév végén kiadott egy úgynevezett iskolai értesítőt, amely egyfajta évkönyv, és amelyek számos tanulmányt, információt és statisztikai adatot tartalmaznak.

A soproni katonaiskolából fennmaradt dokumentumok legnagyobb részben az úgynevezett napiparancs könyvek. A napiparancs könyvekben azok a legfontosabb kihirdetni való információk, személyi és egyéb ügyek jelentek meg, amelyek az egész iskolát érintették vagy az intézeti parancsnok engedélyét, ítéletét igényelték. De itt olvashatóak a Honvédelmi Minisztérium rendeletei, a napi posta feljegyzések, vagy éppen a szabadságot kérő kérelmek is. Itt találhatóak azok a fenyítések és fegyelmi vétségek is, amelyek az iskolaparancsnok hatáskörébe tartoztak. Ezek általában a napi szinten előforduló fegyelmi kihágások közül csak a katonai rendszabályokat, a szervi határozványokat, vagy a házirendet egyértelműen megsértő, súlyosabbnak számító vétségek.

A dokumentumok feldolgozása manuálisan történt. A dokumentumok egy része kéziratos, többségük rossz minőségű papírra íródott, elmosódott. Emiatt a dokumentumok nem digitalizálhatóak.

Jelen fejezetben a fegyelmező hatalom katonaiskolákban megjelenő különböző rétegei kerülnek bemutatásra. Először bemutatásra kerül az a fegyelmi ügyekből

létrehozott strukturált adatbázis, amely a kutatás egyik alappillére lett. Ezután pedig a fegyelmező hatalom első rétege kerül elemzésre, a fegyelmezés szabálykönyvei. A fegyelmező hatalom második rétege, a mindennapok, hétköznapok szintje, amely a napirend vizsgálatán keresztül kerül elemzésre. A harmadik réteg vizsgálata a fegyelmi ügyek szintje, tehát az, amikor a fegyelmező hatalom szankciókhoz kénytelen folyamodni, hogy fenntartsa a rendet és a fegyelmet.

5.1. A kutatás alappillére: a strukturált adatbázis

A parancskönyvek feldolgozása során fordult a kutató figyelme az iskolában előforduló fegyelmi ügyek felé. Mivel a katonaiskolák élete nagyon aprólékos és szigorú szabályok szerint folyt, ezért a mindennapi életről sokat elárulhatnak maguk a szabályok, illetve a szabályok elleni vétségek, kihágások is. A szabálysértések megmutathatják számunkra, hogy melyek voltak azok a szabályok, amelyeket a növendékek a legnehezebben fogadtak el, vagy tartottak be. A szabályoknál azonban talán sokkal jobban bemutatják az intézmény belső világát maguk a kihágások, tehát a fegyelmi ügyek, hiszen konkrét cselekményeket ismerhetünk meg belőlük. A szabályzatból, csupán az derül ki, hogy mi minden volt tiltott a növendékek számára. A konkrét esetek pedig megmutathatják számunkra, hogy valójában hogyan élték meg az iskolát a növendékek, hogyan próbálták színesebbé tenni mindennapjaikat, milyen korlátozásokkal nem értettek egyet, mi ellen lázadtak, mire lett volna igényük. Emellett a fegyelmi ügyeken keresztül vizsgálható az is, hogy az intézmény belső életére milyen hatással voltak, ha egyáltalán hatással voltak a különböző történelmi, politikai hatások, változások. De ehhez hasonlóan az is érdekes kérdés, hogy vajon az iskola belső életében bekövetkező változások – például iskolaszervezeti váltás, iskolaparancsnok váltás – voltak-e akkora befolyással az iskola mindennapi életére, hogy megjelenjenek a fegyelmi ügyekben. Illetve, hogy a már említett fegyelmezési mikrotechnikák mennyire érhetőek tetten a katonaiskolákban, mennyire épültek bele az iskola életének mindennapjaiba. Jelen fejezet és az alfejezetek ezen kérdéseket járják körül.

A napiparancs könyvekben fellelhető fegyelmi ügyek vizsgálata során mindvégig szem előtt kell tartani, hogy ezek közül a napi szinten előforduló fegyelmi kihágások közül csak a katonai rendszabályokat, a szervei határozványokat, vagy a házirendet egyértelműen megsértő, súlyosabbnak számító eseteket tartalmazzák. Emiatt

csak egyfajta szelekción átesett ügyeket tartalmaznak, csak azokat lehet vizsgálni. Ezek azonban így is jól reprezentálják a vizsgált intézményben leggyakrabban előforduló fegyelmi vétségek és büntetések típusait. Az iskolaparancsnoksági parancskönyvekben a fegyelmi ügyek leírása minden esetben együtt tartalmazza magát a kihágást, annak esetleges következményeit, az enyhítő vagy súlyosbító körülményeket, és a kiszabott büntetést. A fegyelmi vétségek közül jelen kutatás nem foglalkozik az általános szorgalom vagy magatartáshiány miatti megintésekkel, csak az egyéb kihágásokkal. A feldolgozásnál a kihágások közül azok, amelyeket többen követtek el, a vétségek súlyossága szerint külön ügyként lettek kezelve, ahogyan ezt a mindenkori iskolaparancsnok is tette, hiszen a különböző mértékű részvétel és általános magaviselet különböző mértékű büntetést vont maga után.

A parancskönyvekből kijegyzetelt fegyelmi ügyekből, a tézisek vizsgálatára egy strukturált adatbázis lett létrehozva, ami az intézmény teljes működési ideje alatt, – 1898-tól 1944-ig – a fennmaradt iskolai napiparancskönyvekben megtalálható összes fegyelmi ügyet tartalmazza, kivéve – ahogyan az már előbb említésre került – azokat, amelyek kizárólag a magatartás- és szorgalomhiány miatti megintéseket foglalták magukba. Az így létrehozott adatbázisban összesen 777 fegyelmi ügy került regisztrálásra az iskola működésének 46 tanévből. Minden tanévből vannak adatok. Két csonka tanév van csupán, az 1902/1903-as és az 1903/1904-es mivel az 1903. évi napiparancskönyv nem lelhető fel a Hadtörténeti Levéltárban. A kihágások közül azok, amelyeket többen követtek el, a vétségek súlyossága szerint külön ügyként lettek az regisztrálva, mivel az egyes ügyek a bennük résztvevők számára gyakran eltérő típusú és különböző mértékű büntetést vontak maguk után.

Az adatbázis felépítését maga a forrás strukturálta. Ahogyan az már az általános kutatás-módszertani fejezetben említésre került, a fegyelmi ügyek egy nagyon szigorú, logikus, fogalmilag tisztázott és strukturált rendben kerültek feljegyzésre a parancskönyvekben, egy adott sémát követve. Ez a sablon a következő módon épül fel: növendék neve; évfolyama; az elkövetett kihágás rövid, tömör leírása; enyhítő vagy súlyosbító körülmények, amennyiben vannak; a kiszabott büntetés; a büntetés végrehajtásának kezdete. Ez alapján a séma alapján került kialakításra az adatbázis, amely összesen hét-féle adatot tartalmaz minden egyes fegyelmi ügygel kapcsolatban – igazodva tehát ahhoz, ahogyan a parancskönyvekben a fegyelmi ügyek rögzítésre kerültek. A hét adat mellett pedig a büntetések kódjait tartalmazza az adatbázis. Az adatbázis oszlopai a következő adatokat tartalmazzák: A: tanév – a fegyelmi ügy mely

tanévben került bejegyzésre; B: évfolyam – a kihágást elkövető vagy elkövetők mely évfolyam növendékei; C: elkövető/elkövetők – a kihágást elkövetők neve; D: a cselekmény rövid leírása; E: enyhítő vagy súlyosbító körülmények; F: büntetés típusa; G: konkrét büntetés; H: büntetés kódja. A büntetések – a levéltári dokumentumok alapján, ahogyan az később részletesebben is kifejtésre kerül – öt főle kategóriába kerültek besorolásra, azaz öt főle kódot tartalmaz az adatbázis H oszlopa. Ezek a kódok az alábbiak: 1. Megintés, 2. Rendi fenyítés, 3. Fogságfenyítés, 4. Kitüntetés elvétele, 5. Egyéb.

A	B	C	D	E	F	G	H
Tanév	Évfolyam	Elkövető(k)	Cselekmény kulcsszavai	Súlyosbító körülmény	Büntetés	Konkrét büntetés	Büntetés kódokká
1898/1899	I.	kollektív	énekóra, tanár kiment, illemsértő zaj		Rendi fenyítés	vasárnapi szabad kimenő elvonása; illemtan kül	2
1898/1899	I.	H. Richárd, B. Győző, D. Rezső, C. Gusztáv és B. Jenő	vívás alatt fegyelem ellenes viselkedés		Rendi fenyítés	szabad kimenő elvonás	2
1898/1899	I.	T. Gusztáv	köpeny megrongálása		Egyéb	kánterítés	4
1898/1899	I.	J. Ferenc	szolgálati út mellőzése, előjáró félrevezetése fogdában lévő társnak élelemiszert csempészett be, szándékában volt az étkezési bizottság pincéjéből gyümölcsöt eltulajdonítani		Fogságfenyítés	2 nap szigorított fogság	3
1899/1900	I.	B. József	bajtársának segédkezett, hogy az az étkezési bizottság pincéjéből gyümölcsöt tulajdonítson el		Fogságfenyítés	5 nap szigorított fogság	3
1899/1900	I.	... Béla	fogsággal fenytve tiltott módon élelmiszert fogyasztott		Fogságfenyítés	4 nap szigorított fogság	3
1899/1900	I.	B. Zoltán	tudomásul voltak bajtársuk büntetendő cselekményéről, nem akadályozták meg, nem jelentették		Fogságfenyítés	4 nap házfogság	3
1899/1900	I.	többen	a növendéki osztály könyvtárszékényét felnyitotta, tilalom ellenére könyveket vett el+ drótból kulcsot készített, hogy a villanyt tiltott időben felkapcsolhassa; erkölcsrontó képeket rajzolt, rossz befolyást gyakorol	ki nem elégitő magaviselet	Fogságfenyítés	6 nap szigorított fogság	3
1899/1900	I.	P. Imre	tudtak róla, hogy egy társuknak állkulcsa van, elkérték, bajtárs füzetét illetéktelenül használták	ki nem elégitő magaviselet	Fogságfenyítés	Mathis 4, Simonkovits 5 nap szigorított fogság	3
1900/1901	III.	M. Pál	1 óra késéssel vonult be		Rendi fenyítés	karácsonyi szünidő elvonása	2
1900/1901	II.	... Kálmán	1 óra késéssel vonult be		Rendi fenyítés	karácsonyi szünidő elvonása	2
1900/1901	III.	... István	9 óra késéssel vonult be		Fogságfenyítés	5 nap házi fog a karácsonyi szünetben	3
1900/1901	II.	B. György	9 óra késéssel vonult be		Fogságfenyítés	5 nap házi fog a karácsonyi szünetben	3
1900/1901	II.	K. Ernő	egy talált zsebkést nem adott vissza	kifogástalan	Fogságfenyítés	6 nap szigorított fogság	3

1. kép: Az adatbázis felépítése

A fegyelmi ügyek elemzéseinél, illetve a kutatási lehetőségek kísérleteinél ez az adatbázis került felhasználásra, illetve az ezekből az adatokból kiszámított egyszerű leíró statisztikai számítások és diagramok.

5.2. A korabeli honvéd nevelőintézetek fegyelmező dokumentumainak bemutatása és elemzése

A honvéd nevelőintézetekben a fegyelmezés szabálykönyveinek sajátos korabeli és katonai elnevezései voltak. Ezen elnevezések a Szervi Határozványok, az Utasítások és a Házi és szolgálati rend. Ezek a dokumentumok azok, amelyek tartalmazzák, bemutatják a katonaság speciális szakkifejezéseit, valamint megszabják az intézmény életének alapvető kereteit. Ezek a szabálykönyvek azok, amelyek a foucaulti értelemben

mikrofolyamataira bontják nem csak a fegyelmezést, de az intézmény egész működését, mindennapjait. Minden egyes mozzanatot pontosan, aprólékosan szabályoznak, matematikai pontossággal írva le a katonaelet minden aspektusát. Ezen dokumentumok teremtik meg a katonaság logikus rendjét és hierarchiáját, szinte egy gépezetet létrehozva a racionalizmus és a pozitivista szemlélet szellemiségében. A 20. század elején tehát folytatódik a katonai kiképzésben az a folyamat, amely során az egyszerű emberből gép-embereket hoznak létre. „A 18. század második felében a katonát gyártják; az alaktalan anyagból, az alkalmatlan testből olyan gépet csinálnak, mint amilyen igény van; apránként kiegyenesedik a test tartása; kiszámított kényszerűség járja át lassan a test minden porcikáját, uralja, meghajlítja az egészet, állandó készenlétbe állítja és szép csöndben átszövi a szokások autonomizmusa; [...]” (Foucault, 1990, 185-186.). Ennek a beidegződési folyamatnak a különböző mozzanatai érhetőek tetten a továbbiakban elemzésre kerülő szabályzatokban.

Az elemzésre kerülő dokumentumok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtárában fellelhető Szervi határozványok 1898-ból, 1906-ból és 1907-ből¹⁸; két Utasítás a fegyelmi eljárásokra nézve, egy 1903-ból, egy pedig évszám nélkül¹⁹; egy Utasítás a növendékek szabadságolására nézve²⁰ és egy olyan dokumentum, amely a Házi és szolgálati rend alapelveit és tartalomjegyzékét mutatja be²¹.

A honvéd nevelő intézet Szervi Határozványai közül tehát három is fennmaradt. Tekintettel arra, hogy a három dokumentum tartalma megegyezik, ezért egy dokumentumként kerülnek bemutatásra és elemzésre. A Szervi Határozvány három nagy fejezetből és két mellékletből áll. Az első fejezet valamennyi honvéd nevelő és képző intézet számára érvényes szabályokat tartalmaz, a második a Ludovika Akadémiára speciálisan érvényes határozványokat tartalmazza, a harmadik fejezet pedig a hadapródiskolák külön szabályait tartalmazza. A két melléklet pedig a következő: A

¹⁸ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Szervi határozványok a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1898; HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Szervi határozványok a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1906; HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Szervi határozványok a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1907.

¹⁹ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magy. kir. honvéd nevelő és képző intézetek növendékeivel (akadémikusaival) szemben követendő fegyelmi eljárásra, 1903; HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékei irányában követendő fegyelmi eljárásra nézve.

²⁰ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékeinek szabadságolására nézve.

²¹ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, A házi és a szolgálati rend alapelvei a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1898.

növendékek öltözete, felszerelése és fegyverzete és egy úgynevezett Minősítvényi beadvány minta.

Az első fejezet, az Általános határozványok című fejezete tartalmazza az intézmények céljait, az öltözetet és felszerelést, a gazdálkodást, a tantervet, a szolgálatkezelést és az intézményi kórházak működését. Továbbá itt található az ötödik paragrafus, a „Bírói illetékesség; fegyelmi fenyítő hatalom; előléptetési jog” című cikkely. Ez a paragrafus deklarálja, hogy a honvéd nevelő és képző intézetek teljes személyzete felett a bírói felsőbbbségi jogot a honvéd főparancsnokság gyakorolja. Bizonyos, pontosan megjelölt, eseteket leszámítva tehát a honvéd nevelő és képző intézetek minden dolgozója – legyen az tiszt, lelkész vagy szolga – a honvéd kerületi bíróság előtt felel, ha bizonyos típusú büntetést követ el. Az intézetek parancsnokainak is van hatalma a csapatparancsnokok és a személyzet többi tagja felett, de csupán „megállapított terjedelemben”, tehát korlátok között. Azt azonban ez a dokumentum nem részletezi, hogy pontosan milyen esetekben rendelkezik fenyítő hatalommal a személyzet tagjai fölött az intézet parancsnok. A honvéd nevelő és képző intézetekben az iskola parancsnokán kívül bizonyos esetekben és bizonyos jogkörben fegyelmi fenyítő hatalommal bírnak még a századparancsnokok és az évfolyamfőnökök. A növendékek büntető bírósági ügyei pedig a polgári bíróságok hatáskörébe tartoznak. Ez a szakasz deklarálja tehát a fegyelmezésben a hierarchiát, a fegyelmezés „gépezetét”. Pontosán szabályozva vannak tehát az egyes jogkörök.

Az első fejezet növendékekre vonatkozó alfejezete tartalmazza többek között az osztályozás elveit és rendjét, a növendékek áthelyezését egyik intézményből a másikba, a növendékek katonai nevelésből való kilépésének módjait és a növendékek besorozását. A személyzetre vonatkozó alfejezet olyan paragrafusokat tartalmaz, amelyek meghatározzák a személyzet beosztását, a személyzet nyilvántartásának módjait és felületeit, a parancsnok hatáskörét, vagy a tanárok kedvezményeit. Az első fejezet utolsó alfejezete pedig az intézetek lóállományainak szabályait és előírásait tartalmazza.

A második fejezet tartalmazza a Ludovika Akadémia különleges rendeltetését és célját, belső tagozódását, a kilépés módjait, valamint a személyzet alkalmazásának előírásait.

A harmadik fejezet pedig a hadapródiskolák szerepét és célját, belső hierarchiáját, a nevelésből való kilépés menetét és a személyzet alkalmazásának rendszabályát tartalmazza.

A Szervi Határozványok tehát részletes, aprólékos, objektív leírásai a honvéd nevelőintézetek működési kereteinek, megalapozva a foucaulti mindenre kiterjedő mikrotechnikákat részletesebben leíró dokumentumokat.

A részletesebb, minden mikrofolyamatot aprólékosan leíró és szabályozó dokumentumok, az úgynevezett Utasításokban találhatóak. A Szervi Határozványokban is utalnak ilyen dokumentumokra például az osztályozás kapcsán. Ezekből azonban csak kevés maradt kutatható. Az egyik fennmaradt dokumentum az Utasítás a magy. kir. honvéd nevelő és képző intézetek növendékeinek szabadságolására nézve. Ez az Utasítás kitűnő példája annak, hogy a katonaiskolákban működő fegyelmező hatalom mindenre kiterjedt, még a növendékek szabadságára is. Ebben az anyagban is megnyilvánul tehát a katonaiskolák panoptikussága, a mindent látó és mindenre kiterjedő hatalom. Az utasítás kiterjed arra, hogy a növendékek mikor mehetnek szabadságra és mennyi ideig, valamint hogy szabadságuk idején milyen okmányokkal kell rendelkezniük. Az Utasítás részletesen rendelkezik arról is, hogy hogyan kell viselkedniük a növendékeknek a szabadsági idejük alatt. Pontosán deklarálva van, hogy hol és mikor kell jelentkezniük szabadságuk ideje alatt, hogy mit kell viselniük, hogy milyen helyeket látogathatnak, és hogy mindezek megsértése szankciókat von maga után. Például „6.§ 19. A növendék mindenkor tisztán és csinosan öltözködjék és minden kijárásnál – a fürdőhasználat céljából a fürdőhelyen, illetőleg a vidéken való tartózkodást kivéve – oldalfegyverrel legyen ellátva; a csákó szolgálati jelentkezéseknél és minden oly alkalommal viselendő, a midőn azt a katonai illem megköveteli. [...] 21. A növendékek a szabadság tartama alatt is foglalkozzanak szellemileg. [...] 23. A honvéd állom (tér-) parancsnokság, illetőleg a szabadsághelyen levő cs. és kir. katonai helyi hatóság fel van jogosítva, hogy azon növendékeket, a kik szabadsághelyükön sulyosabb helytelenségeket követnek el, parancsolólag bevonulásra utasítsák; az ebből keletkező utiköltség a hozzátartozókat terheli. [...]”²². Igyekeztek tehát még a növendékek szabadidejével kapcsolatban is mindent a lehető legaprólékosabban felosztani, mikrofolyamatokra bontani és azokat pontosan szabályozni.

Az intézmények fegyelmi eljárásainak lefolytatásáról, annak konkrétumairól az „Utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékeivel (akadémikusaival) szemben követendő fegyelmi eljárásra” című dokumentum 1903-ból, valamint az évszám nélküli és csaknem teljesen azonos tartalmú „Utasítás a magyar

²² HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékeinek szabadságolására nézve

királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékei irányában követendő fegyelmi eljárásra nézve” című dokumentum rendelkezik. A két dokumentum között mindössze néhány fogalmazásbeli vagy tagolásbeli különbség található csupán, tartalmukat tekintve teljesen megegyeznek, így hasonlóan a Szervi Határozványokhoz egyként kerülnek bemutatásra és elemzésre.

Mindkét Utasítás hét paragrafust foglal magában, amelyek a következők: Általános határozványok; A fegyelmi fenyítések nemei; Illetékesség a fenyítések kiszabására; A fegyelmi fenyítések végrehajtása; Büntetési jegyzőkönyvek; A fenyítések közzététele; Panaszok fegyelmi fenyítések miatt és A fegyelmi hatalom gyakorlása és ellenőrzése.

Az első paragrafus tehát az Általános határozványokat tartalmazza. Ebben a paragrafusban kerül meghatározásra, hogy mi a fenyítés és a büntetés célja – a nevelés és oktatás, valamint a fegyelem és az iskolai rend fenntartása. Megfogalmazzák, hogy a fenyítés csak eszköz, és hogy az „*értelmes nevelő*”, ha kell szigorú. Itt olvasható az is, hogy a növendékeknél azt a hozzáállást kívánják elérni a büntetésekkel kapcsolatban, hogy az a „*leghatósabb intés a javulásra*” és hogy „*kötelességszerűleg és csak a vétkeseknek és az összességnek javára, nem pedig szeszély, ellenszenv vagy gyűlöletből szabatik ki*”²³. Emellett ez a paragrafus foglalja össze röviden, hogy miket kell figyelembe venni a fenyítések kiszabásánál – például az egészségügyi állapotot, a magaviseletet vagy a jellemtulajdonságokat –, itt kerül rövid kifejtésre, hogy milyen esetekben kell a növendékeket elbocsátani, és hogy milyen esetekben kell bírósági eljáráshoz folyamodni. Ez tehát valóban egy általános leírás, magában foglalva a büntetés alapelveit.

A fegyelmi fenyítések nemeit egy táblázatba foglalva tartalmazza a dokumentum. A fegyelmi fenyítés nemek táblázata azt mutatja be, hogy a különböző honvéd nevelő intézetekben milyen fegyelmi fenyítések szabhatóak ki. Ennek egy leegyszerűsített változata olvasható az 1. táblázatban. Ez a táblázat nagy segítség volt az adatbázis elkészítésében, és a büntetések hierarchiájának és jelentéseinek megértésében.

²³ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magy. kir. honvéd nevelő és képző intézetek növendékeivel (akadémikusaival) szemben követendő fegyelmi eljárásra, 1903; HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékei irányában követendő fegyelmi eljárásra nézve.

Fegyelmi fenyítésnemek		Honvéd főreáliskolák	Ludovika Akadémia	Hadapródiskolák
1. Megintés		a, egyszerű, a kihallgatásnál; b, szigorú, a sorban és rendben álló saját osztálybeli növendékek előtt.		
2. Rendi fenyítések		a, A házi és szolgálati rend értelmében megengedett egyes vagy valamennyi kedvezmény és multság elvonása		
		b, Az intézettől vagy a hozzátartozóktól kijáró zsebpénz feletti szabad rendelkezés jogának elvonása		b, Az intézettől vagy a hozzátartozóktól kijáró zsebpénz feletti szabad rendelkezés jogának elvonása
		c, Valamely rövid szünidei szabadság elvonása		
3. Fogságfenyítések	a, házi	12 napig		
	b, egyszerű	12 óráig (mindig iskolamentes időben)		
	c, szigorított	6 napig		
	d, szigorú	3 napig		6 napig
4. Kitüntetés elvétele				
5. Elbocsátás ki nem elégtő magaviselet miatt				
6. Büntetésből való eltávolítás				

1. táblázat: Fegyelmi fenyítésnemek

A táblázatból látható, hogy a büntetési típusok is logikusan épülnek egymásra, a büntetéseknek is van hierarchiája. Az első szint a Megintés, amely szóbeli figyelmeztetést, szóbeli meggyőzést jelent. A második szint a Rendi fenyítések, ami a szabadidő korlátozása, a zsebpénz megvonása és a kiváltságok, azaz kedvezmények elvétele. Ez tehát már időben és térben is korlátozza a növendékeket, de még csak egy enyhébb, megengedőbb formában. A harmadik szint a Fogságfenyítés, ami a térbeli és időbeli korlátozásnak már egy szigorú formája, ez már a test fizikai bezárása. A negyedik szint a Kitüntetés elvétele, azaz egyfajta szimbolikus megsemmisítés, hiszen a katonai pozíció és megjelenés fontos részét képezik a különböző jelvények és kitüntetések, ezek elvétele pedig egy megalázó folyamat. Az ötödik szint pedig az elbocsátás és eltávolítás, azaz a növendék már-már fizikai megsemmisítése katonai mivoltában, hiszen akit elbocsátanak vagy eltávolítanak bármely katonaiskolából, az többé nem léphet hivatásos tiszti pályára.

Az Illetékesség a fenyítések kiszabására című paragrafus olyan információkat foglal magában, mint hogy ki milyen büntetést és mekkora mértékben szabhat ki; az intézet parancsnokának milyen kivételes fenyítés jogai vannak – például egész

osztályokat vagy évfolyamokat csak ő fenýíthet – illetve átveheti a fenýító hatalmat az osztály- és alosztály parancsnokoktól. Ezen kívül ebben a paragrafusban olvasható az is, hogy az intézet katonatisztjein kívül még fenýító hatalma van az intézményben szemlét tartó „*katonaállományú személyeknek*”, a honvédség főparancsnokának, valamint a honvédelmi miniszternek.

A negyedik paragrafus, „A fegyelmi fenýítések végrehajtása” tartalmazza a Rendi és a Fogságfenýítések bővebb kifejtését, azaz, hogy például mit jelent és mi a különbség az egyszerű, a szigorított és a szigorú fogság között. Ebből a paragrafusból tehát még több információt tudhatunk meg ezekről a fenýítésekről. A parancskönyvekben leggyakrabban előforduló fenýítési nem a fogságfenýítés volt, amelynek három típusát különböztették meg: egyszerű fogság, szigorított fogság és szigorú fogság.

„22. Az egyszerű fogság abból áll, hogy a fenýített növendék külön elzárt foghelyiségben tartatik; ezen fenýítés déli böjttel, vagy a vacsora elvonásával is egybeköthető. Éjjeli fekhelyül egy szalmavánkos és két ágytakaró használható.

23. A szigorított fogság abban különbözik az egyszerű fogságtól, hogy valamennyi intézetben egyformán a fenýítés első, harmadik és ötödik napján a vacsora, második, negyedik és hatodik napon pedig a második reggeli és az oszonna elvonatik.

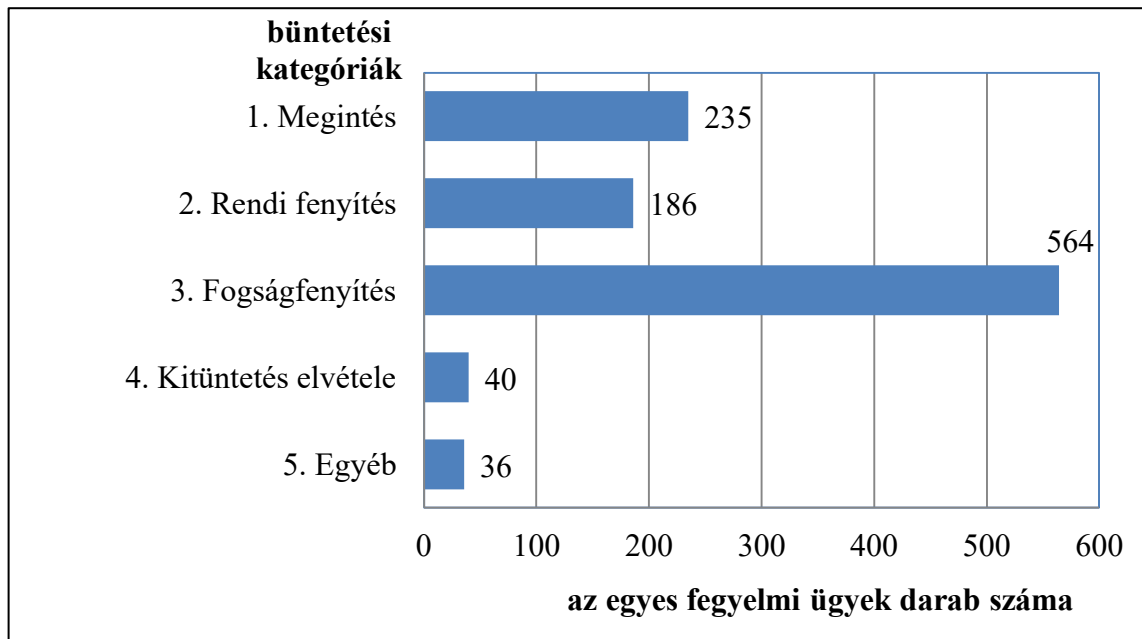
24. A szigorú fogság az első, harmadik és ötödik napon böjttel van összekötve, amikor a fenýítettnek csak víz, az illetékes napi kenyéradag és a déli leves szolgáltatható ki; a többi napokon a szigorú fogság úgy hajtandó végre, mint a szigorított fogság; éjjeli fekhely, mint az egyszerű fogságnál.”²⁴

Az ötödik paragrafus azt foglalja magában, hogy hogyan, milyen formában kell dokumentálni az úgynevezett büntetési jegyzőkönyvekben a fegyelmi eljárásokat, illetve, hogy ezeket mikor és hogyan kell közzétenni a parancskönyvekben, valamint a növendékek áthelyezésénél vagy följléblépésénél magasabb intézetbe. A hatodik paragrafus is igen szűkszavú, a panaszokkal kapcsolatban annyit tartalmaz csupán, hogy a panaszok útját és módját a Szolgálati szabályzat határozványai tartalmazzák részletesebben. Az utolsó, hetedik, paragrafus, az „A fegyelmi fenýító hatalom gyakorlása és ellenőrzése”, azt deklarálja, hogy az előjárók egyik legfontosabb kötelességének egyike a fenýító hatalom igazságos kezelése, amelyet elsősorban az

²⁴ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magy. kir. honvéd nevelő és képző intézetek növendékeivel (akadémikusaival) szemben követendő fegyelmi eljárásra, 1903.

intézetek parancsnokainak kell ellenőriznie, másodsorban pedig az intézetekbe kirendelt szemlét tartó személyeknek.

A fegyelmi eljárásokat tartalmazó Utasítások fontos forrásai a kutatásnak. Nagyon fontos információk derülnek ki belőle a fenyítések hierarchiájáról és arról, hogy az egyes fenyítési nemek mit is takartak pontosan. Ezek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megérthetőek legyenek a kiszabott büntetések, azok súlya a növendékek életében. Emellett pedig a fegyelmi fenyítések neveit összefoglaló táblázat segítségével, alapjául szolgált az adatbázis elkészítésében a büntetések osztályozásánál. Az utasításokban található fegyelmi fenyítő nemek alapján öt kategóriát hoztunk létre a büntetések besorolására – illetve ezek kombinációit. Az öt alap kategória: 1. Megintés, 2. Rendi fenyítés, 3. Fogságfenyítés, 4. Kítüntetés elvétele, 5. Egyéb. Az egyéb kategória azonban ebben a kategóriarendszerben nem az elbocsátást vagy eltávolítást takarja, hanem azokat a büntetéseket, amelyek egyik kategóriába sem tartoznak bele. Ilyen büntetés volt a kártérítés, hogy nem kaptak reggelit, hogy zárt rendben kellett mindenhol vonulniuk, hogy nem vehettek részt egyéb programokon vagy, hogy elvették tőlük az általuk végzett szolgálatot. Igen sokféle büntetés került tehát ebbe a kategóriába. Van közöttük olyan, ami a megintés és a rendi fenyítés szintje közé tartozik, például a kártérítés, mint szimbolikus jóvátétel; van olyan is, ami beillhetne rendi fenyítésnek, mint például az egyéb programokon való részvétel megtiltása; és van közöttük olyan is, ami már a szimbolikus megsemmisítés kategóriáját közelíti, mint például a szolgálat alól való felmentés. Mivel azonban, ahogyan az az 1. diagramból is kiderül, mindössze 36 büntetés tartozott ebbe a kategóriába, ezért ennek további alkategóriákra bontása szükségtelennek bizonyult. Ez alapján az egyszerű, és az intézmény kategóriáit is követő kódolás alapján könnyen kideríthető, hogy a parancskönyvekbe bekerült fegyelmi ügyek esetében mely büntetési forma, vagy formák voltak a leggyakoribbak. Ennek a számításnak az eredményét ábrázolja az 1. diagram.

1. diagram: Az egyes fegyelmi fenyítő nemek alakulása

Az első diagram azt ábrázolja, hogy a 777 regisztrált fegyelmi ügynél az egyes fegyelmi fenyítő nemek hány esetben fordultak elő. Egy fegyelmi ügy gyakran többféle büntetést is maga után vont, de ehhez a számításhoz minden fenyítést egyesével vettünk figyelembe, nem számolva a kombinációkkal, ezért összesen több mint 777 eset jelenik meg a diagramon. Egyértelműen kirajzolódik azonban, hogy a parancskönyvekbe bekerült fegyelmi ügyek leggyakoribb fenyítő eszköze a fogságfenyítés volt, 564 esetben találkozunk ezzel a büntetési formával, ami a 777-hez számítva az esetek csaknem 73 százalékát jelenti. A második leggyakoribb fenyítési forma a megintés és annak különböző formái voltak, a harmadik pedig a rendi fenyítések különböző formái.

A diagramból a fenyítések, büntetések hierarchiája is kirajzolódik. Jól látszik, hogy hogyan jutunk el a legenyhébb büntetéstől, a szóbeli meggyőzéstől – Megintés – a cselekvés korlátozásán át – a Rendi- és Fogságfenyítésen keresztül, a legszigorúbb büntetésig, a szimbolikus megsemmisítésig, a Kitüntetés elvételéig. A leggyakoribb büntetési forma egyértelműen a fogságfenyítés volt, tehát a test korlátozása, a test mozgásának szigorú rendbe való bezárása. Ennek oka lehet a parancskönyvekbe bekerülő fegyelmi ügyek azon sajátossága, hogy ide már csak a súlyosabb kihágások kerültek be. De mindenképpen izgalmas, hogy a növendékek „megjavításának” leghatásosabb eszközének a test kalodába zárást tartották. Itt visszaköszön a *Foucault*

által is leírt gép-ember (1990, 185-186). A katonaság abban hitt, hogy így hozható létre a tökéletes, engedelmes test.

Az utolsó elemzésre kerülő dokumentum a Házi és szolgálati rend alapelvei a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek számára, valamint az ezt kiegészítő A honvéd nevelő és képző intézetek számára szóló házi és szolgálati rendek tartalma.

A Házi és szolgálati rendet a mindenkori iskolaparancsnok szerkeszti, mégpedig „*csakis az okvetlenül szükséges határozványokat, még pedig áttekinthetően és lehetőleg röviden tartalmazza*”²⁵. A Házi és szolgálati rend is tehát abban a pozitivista és racionalista szellemiségben íródott, amely a rövid, pontos meghatározásokat részesíti előnyben, mentesen minden érzelemtől és retorikai elemtől. Maradva a Foucault által is használt gép-ember hasonlatnál, a Házi és szolgálati rend – és a többi elemzett dokumentum is – egyfajta szerkezet leírással, gépezetleírással hozható párhuzamba. Ezek a dokumentumok azt a célt szolgálják, hogy a katonaság gépezete minél hatékonyabban, minél pontosabban, minél fegyelmezettebben működjön. Ugyanazt a rövid, tömör, pontos, letisztult leírást találjuk például egy belső égésű motor leírásánál, mint amilyenek a jelen fejezetben elemzett előírások is. A Házi és Szolgálati rend az a dokumentum, ami valóban a legapróbb részletekig szabályozza a növendékek mindennapját. Itt érhető tetten leginkább az a rideg fegyelmező gépezet, amely a mindennapi élet legapróbb részleteire is kiterjed. Csak hogy néhány példát említsünk, ebben a dokumentumban szabályozva van a tantermeknek és a hálótermeknek nem csak a berendezése és elrendezése, hanem annak hőmérséklete, szellőztetési rendje, világítása és fűtése is. Ez a szabályzat valóban a legapróbb mikrofolyamatra is kiterjed. Ilyen részletességgel tárgyalja a tanterem-rend és a hálóterem-rend mellett az étterem-rendet, a kórház-rendet, és a könyvtár rendjét. Emellett találhatunk előírásokat a zsebpénzre, a kijáráásra, és az öltözködésre vonatkozóan. Ez a dokumentum szabályozza továbbá a növendékek által teljesítendő szolgálatokat, a fölé- és alárendeltségi viszonyokat, a tanrendet és a napirendet – ez utóbbiról részletesebben is szó esik a következő alfejezetben. Mindezek alapján a Házi és szolgálati rendeknek az alábbi tartalmi felépítés szerint kellett kinézniük:

- I. rész
 - 1. Fejezet: Szolgálatkezelés az intézetben
 - 2. Fejezet: Napirend

²⁵ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, A házi és a szolgálati rend alapelvei a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1898

- 3. Fejezet: Terem- és szobarend
- 4. Fejezet: A növendékek tiszteletadásai és kölcsönös üdvözlése
- 5. Fejezet: Magatartás különös esetekben
- 6. Fejezet: Gazdászati határozványok
- 7. Fejezet: Különleges határozványok
- II. rész
 - 1. Fejezet: Különleges szolgálatok
 - 2. Fejezet: Terem- és szobarend
 - 3. Fejezet: Helyiség kimutatás

A Házi és szolgálati rend tökéletes mintapéldája a fegyelmező hatalom panoptikus, mindenre kiterjedő működésének.

A bemutatásra és elemzésre került dokumentumok jól érzékeltetik a honvéd nevelőintézetek fegyelmező gépezet jellegét. A szabálykönyvek azzal a céllal jöttek létre, hogy összerendezzék az intézmények működését, a legapróbb mozzanatokra is kitérve, az élet minden aspektusát szabályozva. A szabályzatok közös jellemzője továbbá, hogy matematikai pontossággal és tisztasággal fogalmaznak, a lehető legtömörebben fogalmazzák meg mondanivalóikat, a racionalizmus és a pozitivisták szemlélet jegyében. Ezek a dokumentumok a foucault-i fegyelmező hatalom tökéletes lenyomatai.

5.3. A katonaiskolák napirendje

A katonaiskolák napirendjét, ahogyan az az előző fejezetből kiderült a Házi és szolgálati rend tartalmazta. Azonban mivel egyik intézménynek sem maradt fent a részletes házirendje, ezért ennél a fejezetnél más forrásokhoz kellett fordulni. Az egyik ilyen forrás *Cseresnyés Géza* (1995) és *Martinkó József* (1998) korábban már idézett iskolatörténeti művei. A másik forrás, pedig az 1941/42-es tanév Intézeti parancskönyve²⁶. Ez a levéltári forrás ugyanis tartalmazza a hadapródiskolává átalakuló intézmény új napirendjét.

A soproni katonaiskola szakirodalomban fellelhető napirendje már részletes ismertetésre került a 4.2. és a 4.4. fejezetben, így ez most nem kerül megismétlésre. Az

²⁶ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsok, 42. könyv, 1941/1942

1941/42-es hadapródiskolai napirend a következőképpen nézett ki. Hétköznap az ébresztő hat órakor volt, amit egy 20 perces reggeli gyakorlat, azaz torna követett. Hat óra húsz perc és hat óra ötven perc között volt idejük a növendékeknek a mosakodásra, öltözködésre és a szobarenddel való elkészülésre. Ezután a növendékeknek negyed órájuk volt reggelizni. Majd huszonöt percük volt felkészülni az aznapi tanításra. Fél nyolckor kezdődött a tanítás, amit tizenegy óráig csupán rövid szünetekkel szakítottak meg. Fél tizenkettőtől délig volt az úgynevezett kihallgatási szünet, amelyet fél egykor követett az ebéd. Ebéd után egészen három óráig szabadfoglalkozás volt a növendékek számára. Délután három órától négy óra negyven percig újabb tanórák következtek. Öt és hét óra között zajlott le a parancskiadás, amit újabb szabadfoglalkozás követett. Hét és nyolc óra között ismételhettek a növendékek, azaz tanulhattak, készülhettek a másnapra. Nyolc órakor volt a vacsora, majd fél kilenctől „hálótermi foglalkozás”, majd kilenckor takarodó volt. Az ünnep és vasárnapokon a napirend pedig a következők szerint alakult. Hét órakor volt az ébresztő, majd nyolc órakor reggeli. Kilenc órakor kezdődtek az istentiszteletek. Fél egykor volt ebéd, majd utána szabadfoglalkozás. Délután kettőtől nyolcig kaptak a növendékek kimenőt a városba, illetve kettőtől hét óráig volt lehetőség látogatók fogadására.

Vannak eltérések a két napirend között, de elemeik nagyjából megegyeznek. A szakirodalomban található napirendben bár ugyanakkor van az ébresztő, mint a hadapródiskola napirendjében, mégis később kezdődött a tanítás, tehát nem voltak olyan feszesek a reggeli órák, több idejük volt a növendékeknek elkészülni. A délelőtti nagy szünet is más időpontban volt, míg a szakirodalomban tíz órakor, addig a hadapródiskolában tizenegy órakor. A délután pontos menetrendje is eltért, bár az egységei nagyjából megegyeztek, de mivel a szakirodalomban bemutatott napirendben egy órakor volt az ebéd, a hadapródiskolában pedig már fél egykor, ezért itt a két időbeosztás elcsúszik, de tartalmi elemeik megegyeznek: szabadfoglalkozás, délutáni tanórák, vacsora, takarodó. A hadapródiskolák napirendjében még egy plusz ismétlés, parancskiadás, szabadfoglalkozás és hálótermi foglalkozás szerepel a délutáni napirendben.

A napirendben az időnek szinte az összes fegyvelmező mikrotechnikája fellelhető – időbeosztás, tevékenység megszervezése az időben, test és mozdulat összekapcsolása, test és tárgy összekapcsolása, kimerítő felhasználás. Maga a napirend eleve az idő beosztását, az idő parcellákra osztását szolgálja, úgy, hogy az egyes időparcellák biztosítsák a nap ritmusát, a foglalkozások pontos idejét és mindezek ciklikus

ismétlődését. A tevékenység időben történő megszervezése azt a célt szolgálja, hogy minden mozdulat és mozzanat precízen legyen végrehajtva, amely lehetővé teszi, hogy akár több százan is egyszerre, egy ritmusra végezzék ugyanazt a mozdulatot. Ez a napirendben az ismétlésekben és a különböző foglalkozásokban jelenik meg leginkább, de a mindennapi reggeli tornagyakorlatok is ezt a célt szolgálják. Hasonlóan a test és mozdulat, valamint a test és a tárgy összekapcsolása is a tanórákban, az ismétlésekben, a gyakorlatokban jelenik meg, valamint abban, hogy bizonyos tevékenységekre nagyon kevés ideje volt a növendékeknek, például a mosdásra vagy a felöltözésre. Az idő kimerítő felhasználása szintén a napirend egészét áthatja. Jól látható, hogy a növendékek nagyon szigorú napirend szerint éltek mindennapjaikat, szinte minden percük be volt osztva. Bár a növendékeknek volt szabadideje, de az is a napirendben meghatározott idejű volt csupán, és a házirend által szabályozott helyeken és módokon tölthették el. (Foucault, 1990, 203-211.)

A katonaiskolák napirendje is tehát a fegyelmező hatalom minél hatékonyabb működését szolgálta. A napirend feladata a fegyelmező rendszerekben, gépezetekben, hogy összerendezze az emberek ritmusát, mozzanatait, hétköznapijait és ez által a lehető legeredményesebb működést érje el.

5.4. A fegyelmező tér és idő megjelenése a Soproni Katonaiskola fegyelmi ügyeiben²⁷

Ahogy az már jelen fejezet bevezető részében is megjelent, a nemzetközi pedagógiai szakirodalom körében a fegyelem, fegyelmezés témaköre kapcsán, egyre többen fordulnak Michel Foucault elméletei felé. Ezért a kutatás jelen szakaszában a kutatót az a kérdés vezérelte, hogy a Foucault elméletében megjelenő fegyelmezési mikrotechnikák milyen mértékben jelennek meg a fegyelmi ügyekben, mennyire épültek be az iskola életének mindennapjaiba. Továbbá, hogy a Foucault elmélete alapján létrehozható osztályozási rendszer alkalmazható-e a kutatási dokumentumok, a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola fegyelmi ügyeinek rendszerezésére. Teljesen átjárják a katonai nevelést, vagy más technikákat alkalmazva kívánták maximalizálni az oktatás hatékonyságát és minél inkább engedelmes testekké átalakítani

²⁷ A fejezet jelentős része – különös képen az 5.4.2.-5.4.5. alfejezetek – megjelent a szerző egy korábbi tanulmányában: Nagy (2016)

a növendékeket, hogy minél inkább megfeleljenek a tökéletes katona normájának, eszméjének.

Az elemzett dokumentumok alapján már bebizonyosodott, hogy a katonaiskolák mindennapjait és szabályozó dokumentumait áthatja a fegyelmező hatalom. A fő kutatási problémafelvetés ebben a fázisban az volt, hogy a fegyelmező gépezet hogyan reagált azokra a helyzetekre, amikor a növendékek megsértették a szabályzatokat. Ennek vizsgálatára a kutató Foucault elmélete alapján kísérelt meg létrehozni egy újabb kategóriarendszert, amellyel kapcsolatban, elsősorban azt vizsgálta, hogy az így létrehozható osztályozási rendszer alkalmazható-e a kutatási dokumentumok, a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola fegyelmi ügyeinek rendszerezésére, értelmezésére. A dokumentumelemzés elsődleges forrásai a már említett soproni katonaiskola napiparancs könyvei voltak.

A kutatás ezen szakaszában nem a teljes iratanyag került feldolgozásra, hanem csupán az iskola életének első szakaszából származó fegyelmi ügyek, azaz a megalakulásától az első világháborúig terjedő időszak anyagai, 1898-tól 1914-ig.

A kutatási elméleti bázisát Foucault hatalom elmélete adta, mivel az magában foglalja a fegyelmező hatalom és a fegyelmezés módszereinek, technikáinak elemzését is, amik szorosan összefüggenek a katonasággal is. A francia filozófus gyakran él katonai példákkal teóriája bemutatása során, hiszen véleménye szerint a katonaság a fegyelmező hatalom egyik megtestesítője. Mivel a katonai nevelés egyik elvárása az engedelmesség, a feljebbvalói parancsok tökéletes végrehajtása, illetve, Foucault terminológiájával élve az „engedelmes katona testek” létrehozása. A fegyelmező hatalom technikai – mint a tér és az idő megfelelő felhasználása – jelen vannak a katonai képzésben, annak szabályrendszerében és mindennapjaiban. (Foucault, 1990)

Jelen alfejezet tehát arra a kutatói kérdésre keresi a választ, hogy önmagában a foucaulti hatalomelmélet kulcsfogalmaiból alkotott kategóriarendszerbe besorolhatóak-e a feltárt fegyelmi ügyek. Foucault elmélete tehát a kutatás ezen szakaszában inkább egyfajta rendező elv, nem pedig értelmezési keret. Jelen fejezet röviden bemutatja az elemzett intézmény fegyelmi ügyeinek Foucault elmélete alapján történő kategorizálásának módszerét. Majd az egyes kategóriák egy-egy konkrét példával szemléltetve részletesebben is bemutatásra kerülnek. A teória logikáját követve három nagy területre fókuszál a kategóriarendszer: a fegyelmező térre, a fegyelmező időre és a panoptikusságra. A dokumentumelemzés és a kategóriarendszer szemléltetése során

pedig már némi betekintést is nyerhetünk az iskola életébe, annak mindennapjaiba is, azaz a gépezet konkrét működésébe és hibaelhárító mechanizmusaiba.

5.4.1. A parancskönyvekben megjelenő fegyelmi ügyek vizsgálatának kutatómódszertani sajátosságai

Az eredetileg 1975-ben megjelent *Felügyelet és büntetés*ben Foucault többek között a fegyelmező hatalom, a fegyelmező módszerek alapttechnikáit és azok kialakulását elemzi. Elméletében a fegyelmi hatalom legfontosabb technikái a tér és az idő felosztása, valamint a norma és a normaállítás.

Foucault a fegyelmező térnek négy típusát különbözteti meg: az elzárást, a kvadrálást, a funkcionális elhelyezést, és a felcserélhetőséget. A térhez hasonlóan az időt is különböző módokon lehet felhasználni. Foucault ezek közül ötöt különböztet meg: az időbeosztást, a tevékenység időbeli megszervezését, a test és a mozdulat összekapcsolását, a tárgy és a test kapcsolódását, és a kimerítő felhasználást (*Foucault, 1990, 193-211.*). A kutatás során a térnek ez a négy, és az időnek ez az öt technikája képezi a kategóriarendszert – kiegészítve a panoptikussággal. Összesen tehát 3 fő kategória került kialakításra: tér, idő, panoptikusság. A kutatásban mind a tér, mind az idő kategóriáján belül 4 alkategória található – az időn belül két kategória összevonásra került –, amelyek megegyeznek a Foucault által létrehozott fegyelmező típusokkal. Tehát a tér főkategóriáján belül a kutatásban használt négy kategória a következő: elzárás, kvadrálás, funkcionális elhelyezés, felcserélhetőség. Az idő főkategóriáján belül pedig az alábbi négy kategória került elemzésre: az időbeosztás, a tevékenység időbeli megszervezése, a test és a mozdulat – a tárgy és a test kapcsolódása, és a kimerítő felhasználás.

A kutatás során a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola iskolaparancsnoksági parancskönyvei képezték a vizsgálat tárgyát az iskola életének első szakaszából, tehát megalakulásától az első világháborúig, vagyis az 1898–1914 közötti időszakban. A vizsgált időszakban összesen 16 iskolaparancsnoksági parancskönyv került megvizsgálásra. Átlagosan, könyvenként 350 nap bejegyzései olvashatóak, naponta 3-12 bejegyzéssel. Így hozzávetőlegesen harmincezer beírás került átnézésre, amelyből 279 fegyelmi ügy lett regisztrálva, plusz egy nagyobb politikai jellegű botrány 1906-ból, amit összetettsége miatt ebben kutatási szakaszban figyelmen kívül hagytunk. Csekélynek tűnhet a fegyelmi ügyek száma az átnézett bejegyzések

számához képest, de ismét hangsúlyozandó, hogy ezekbe az iratokba csak a szabályzatokat egyértelműen megsértő esetek kerültek bele, vagyis azok, amelyekben kizárólag az iskolaparancsnoknak volt büntetési jogköre. Figyelman kívül lettek hagyva a magatartás- és szorgalomhiány miatti megintések. A fegyelmi ügyek, ahogyan az a későbbiekben részletes bemutatásra kerül, két szempontból is megvizsgálásra kerültek. Egyrészt vizsgálat tárgyát képezte, hogy maga az elkövetett vétség besorolható-e a Foucault nyomán létrehozott kategóriarendszerbe – és ha igen, akkor hova –, illetve, hogy a kiszabott büntetésekre is alkalmazható-e a létrehozott osztályozási rendszer.

A továbbiakban részletesen bemutatásra kerülnek mind a tér, mind az idő, végül pedig a panoptikusság fegyelmező technikái, egy-egy példával szemléltetve a vizsgált fegyelmi ügyeket. Valamint ezek előfordulásának, gyakoriságának, egyszerű, leíró statisztikai adatai, összegzései kerülnek bemutatásra.

5.4.2. A fegyelmező tér

A vizsgált fegyelmi vétségek tehát mind az elkövetett kihágás, mind a kiszabott büntetés szempontjából megvizsgálásra és besorolásra kerültek. Abban az esetben kerültek a fegyelmező tér kategóriájába – külön a kihágások és külön a büntetések – hogyha az alább kifejtésre kerülő térbeli fegyelmezési technikák közé besorolhatóak voltak.

Foucault (1990, 193-194.) a fegyelmező térnek négy típusát különbözteti meg. A térben való fegyelmezés egyik formája (1) az *elzárás*, azaz egy önmagában zárt hely kijelölése a térben. Ez jelentheti magának az intézménynek az elzártságát, ahogyan az nem csak a kaszárnyáknál, de a katonaiskoláknál is megjelent, hiszen fallal, kerítéssel voltak körülveve, jól láthatóan elkülönültek a város vagy település többi részétől, nem volt szabad ki- és bejárás. Ennek a típusú elzárásnak az a célja és a funkciója, hogy semlegesítse, meggátolja azokat a külső tényezőket, amelyek felborítanák az intézmény belső rendjét, egyensúlyát, morálját.

Az alábbi fegyelmi intézkedésekből kitűnik a szigorú ki- és bejárési szabályozás a soproni katonaiskolában. Nem hagyhatták el az iskolát akármikor a növendékek, csak az arra kijelölt időben, és nem is mehettek akárhova, csak az arra kijelölt vagy engedélyezett helyekre:

„C. K., M. L., L. I., F. A., S. E., A. L. és T. J. növendékek, mert az intézetből a kerítésen át eltávoztak és tilalom ellenére a szomszédbeli fűszerüzletbe mentek bevásárlás végett, ezt az üdülő órákban tették, mikor az intézetből való eltávozás tiltva van, 3-3 nap szigorított fogság, valamint C. K. és M. L. akik kitervelték és indítványozták a kihágást a húsvéti szabadság elvonásával fenyítem meg.”²⁸

„L. G. és S. Gy. 2. évfolyamos növendékeket, azért mert korukhoz nem illő helyeket kerestek fel minek folytán megbetegedvén hosszabb időre szolgálatképtelenek voltak és tanulmányaikban hátráltattak, azon felül, hogy magaviseleti osztályzatukat jóra lejjebbítem, a húsvéti szünidő elvonásával fenyítem meg.”²⁹

Ezekben az intézményekben, a globális elzáráson kívül létezett még az elkülönítés azon formája, amely egyéni, kifejezetten büntető jellegű intézkedés volt, és amelyet a katonaságban, és így a katonaiskolákban is, fogságnak neveznek. Ez volt a leggyakoribb büntetési forma a soproni katonaiskolában azokkal a kihágásokkal szemben, amelyek eljutottak a parancsnokhoz, tehát súlyosabbnak számítottak. A vétség súlyosságától függött ennek időtartama, valamint módja, ugyanis megkülönböztettek egyszerű és szigorított fogságot. Arról, hogy milyen kihágások esetén jár egyszerű, illetve szigorított fogság, valamint hogy ezek mit jelentenek és konkrétan hogyan hajthatók végre arról a már bemutatásra került szabálykönyvek rendelkeztek.

Az elzárásnál észrevétlenebbül, de mégis érzékelhetően használja fegyelmezésre a teret (2) a **kvadrálás**, vagy más néven az elemi helyhez kötöttség. Ennél a fegyelmezési módszernél parcellákra oszlik a tér, amelyben minden egyénnek megvan a maga helye, és minden kijelölt helyen egy egyén tartózkodik, azaz a tér parcellákra oszlik. Ezek a parcellák lehetnek valóságok, tehát például fallal, vagy paravánnal kijelölt területek, de lehetnek eszmeiek is, azaz nem feltétlenül kell hozzá szemmel látható térelválasztás. Az eszmei kvadrálásra példa a tornasorban elfoglalt és kijelölt hely, vagy az étkezőben, osztályteremben az ültetési rend. Ennek a típusú fegyelmezési eszköznek az a célja, hogy a tér átlátható legyen, és ezáltal mindig tudni lehessen, hogy ki hol tartózkodik, továbbá, hogy könnyen észrevehető legyen, ha valaki hiányzik, nem tartózkodik a helyén. Ennek a módszernek köszönhetően minden percben valamennyi egyén viselkedése ellenőrizhető (*Foucault*, 1990, 194-195.).

Néhány példa a kvadrálásra a fegyelmi ügyek közül:

²⁸ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 9. könyv, 1906. április 7.

²⁹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 10. könyv, 1907. február 28.

„T. Á. II. osztályos növendéket, azért mert engedély nélkül a sorból kilépett és az üdülő terembe ment szivarozás végett, továbbá mert az ismétlés alatt bajtársainak tanulását zavarta, az osztályelső rendre utasítását figyelembe nem vette, vele gorombáskodott és sértegette, tekintettel arra, hogy a tanulásban is feltűnő hanyagságot tanúsít, szabály ellenes és rendetlen magatartásért már többször fenyítve volt és fegyelem ellenes magatartásával bajtársaira rossz befolyást gyakorolt, 4 napi szigorított fogsággal fenyítem meg, és ezenfelül tőle a szabad kimenés kedvezményét a félévi zárlatig elvonom.”³⁰

„H. Gy., 2. évfolyamos növendék, parancskiadás után a szuronyát nem vitte a helyére a 2. emeletre, hanem az első emelet folyosóján eldobta és a kávéházba távozott, felelősségre vonásakor valótlan állításokat tett, tekintettel az utóbbi időben ismételten fegyelem és rendellenes magaviseletére 3 nap szigorított fogsággal fenyítem meg.”³¹

Az idézett fegyelmi ügyekből jól kitűnik, hogy a kvadrálásnak köszönhetően mennyire könnyen és pontosan tudták azonosítani, nem csak azt, hogy melyik növendék mikor és hol tartózkodik, vagy éppen mikor nincs jelen a számára kijelölt helyen, hanem azt is hogy az egyes növendékek számára kiosztott használati eszközök a helyükön vannak-e.

A (3) **funkcionális elhelyezés**nek köszönhetően olyan fegyelmező tér hozható létre, ahol minden helynek kijelölt funkciója van és csak arra használható, és ezáltal válik ellenőrizhetővé és egyben szabályozó eszközzé. Emellett a funkciók pontos kijelölésével a tér hasznos kihasználása is fokozódik (Foucault, 1990, 196-198.).

A kijelölt terek megfelelő használatának megszegésére példák az alábbi fegyelmi ügyek:

„Sz. Á., más foglalkozásra előírt időben a zeneszobába ment zenélni, amikor felelősségre vonták mind a helyszínen mind másnap a kihallgatáson valótlanosságokat állított, tekintettel általában rendetlen magaviseletére 3 nap szigorított fogsággal fenyítem meg.”³²

³⁰ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 5. könyv, 1902. január 11.

³¹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905. február 17.

³² HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905. február 10.

„P. A., 3. évf., tilalom ellenére és dacára, hogy csak néhány nap előtt iskola parancsilag is megtiltatott, oly időben járt a zeneteremben, amikor neki ott keresni valója nem volt, 2 nap szigorított fogsággal fenyítem meg.”³³

Végül, de nem utolsósorban, a fegyelmező térben (4) **az elemek felcserélhetőek**, ugyanis a fegyelmező térben minden elemet a sorozatban elfoglalt helye határoz meg, ezáltal az egységet és a rendet a rangsor teremti meg. A rangsorban viszont a helymegjelölés nem jelent helyhez kötést, így elmozdíthatóvá válnak az elemek a rangsorban (Foucault, 1990, 198-203.). Vagyis maga a rangsor megléte a lényeg, és nem az, hogy az egyén éppen hol helyezkedik el benne. Erre példa az alábbi fegyelmi ügy, amelynek következtében a korábbi évfolyamelsőt megfosztják kitüntetésétől és új évfolyamelsőt tüntetnek ki, amivel a rangsor megmarad, csak az egyének szerepe és helye változik benne, de a hierarchia fennmarad.

„D. B., 2. évf., mint évfolyamelső, mielőtt az évfolyam szabályszerűen sorakozott volna, a katonai rend és fegyelem mellőzésével az évfolyamnál alkalmazott őrmester felszólítása és figyelmeztetése dacára az évfolyamot tüntetően elvezette, eddig még fenyítve nem volt, 1 nap szigorított fogsággal fenyítem meg. Továbbá mivel fegyelemellenes tetteivel bajtársainak rossz példát mutatott, sőt rossz irányba befolyásolta őket, magaviseleti osztályzatát jóra lejjebbítem, jeles kitüntetését elveszíti, az évfolyamelsőséget T. B. veszi át.”³⁴

A fegyelmező tér komplex tereket hoz létre, amelyben egyszerre van jelen az építészeti funkció, a hierarchia és a hasznosság elve. Emellett jól látható, hogy a tér helyes felosztása segíti az analizálást és az átláthatóságot, amelyek a pedagógiában elengedhetetlenek a minél hatékonyabb nevelési és oktatási módszerek alkalmazásához.

A kategorizálás százalékos eredményeit a 2. táblázat foglalja össze. A kategorizálás eredményeként a kihágások 27,2 százaléka tartozik a fegyelmező tér kategóriájába. Ezen belül pedig 46 százalék az elzárás kategóriájába sorolható, ez általában, ahogyan az a példákban is látszott, az iskola területének illegális elhagyását jelentette. A kvadrálás kategóriájába 20 százalék sorolható, tehát amikor az elemi helyhez kötöttségüket szegték meg a növendékek, például elhagyták a helyüket a sorban. A funkcionális elhelyezés szabályait 33 százalékban szegték meg, tehát nem engedélyezett helyen tartózkodtak. Mindössze 1 százalék sorolható a felcserélhetőség

³³ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905. március 17.

³⁴ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905. január 7.

kategóriájába, itt egy növendék engedély nélkül viselt egy jelvényt. A büntetéseknek számottevő, 85,3 százaléka tartozik a fegyelmező tér kategóriájába. Az ide sorolható leggyakoribb büntetési formák a fogság, a szabad kimenő elvonása, és a szünidő elvonása (ez azt jelentette, hogy nem hagyhatták el az intézmény épületét az iskolaszünet ideje alatt). Az elzárás kategóriájába sorolható a fogság, és ide tartozik a térbeli büntetések 97 százaléka. 3 százaléku pedig a felcserélhetőség kategóriájába is besorolható volt, amikor is a növendékek a kihágás következtében elvesztették kitüntetésüket vagy osztályelsőségüket.

	Elzárás	Kvadrálás	Funkcionális elhelyezés	Felcserélhetőség
Vétség	46	20	33	1
Büntetés	97	0	0	3

2. táblázat: A térbeli fegyelmi vétségek százalékos megoszlása Foucault kategóriarendszere alapján

5.4.3. A fegyelmező idő

A térhez hasonlóan az időt is különböző módokon lehet felhasználni a fegyelmezés eszközeként, *Foucault* (1990, 203-211.) ezek közül ötöt különböztet meg. A fegyelmező térhez hasonlóan a fegyelmező idő esetében is mind az elkövetett kihágás, mind a kiszabott büntetés szempontjából külön-külön megvizsgálásra és bekategorizálásra kerültek az elemzett fegyelmi ügyek.

Az egyik legalapvetőbb fegyelmező felhasználási módja az időnek az (1) *időbeosztás*. Az időbeosztás három fő eleme a ritmus, a meghatározott foglalatosság és a ciklikusság. Az időt tehát ütemezni kell, amely egyszersmind finomítja az időt, hiszen minél kisebb egységekre kell bontani mind az időt, mind a tevékenységet a minél pontosabb szabályozhatóság érdekében. Az időbeosztáshoz hozzátartozik a pontosság is, és ezáltal szigorú büntetés jár a késésért (*Foucault*, 1990, 203-205.). Erre rengeteg példát találni a katonaiskolákban, főként a szünidőkről vagy a szabad kimenőkről való késve visszaérkezést büntették szigorúan.

„S. I. II. osztályos növendéket azért mivel szabadságáról 24 óra késéssel vonult be, holott forgalmi akadályok folytán alkalma lett volna már 10 órai késéssel az intézetbe

visszatérni azzal fenyttem meg, hogy a húsvéti szünidő tartalmára szabadságot nem nyer.”³⁵

„O. K. II. évfolyambeli növendék szabadságáról elkésve vonult be, és késését elfogadható indokkal nem igazolta, miért is tőle a húsvéti szabadságot elvonom.”³⁶

A rend és fegyelem fenntartása érdekében elengedhetetlen, hogy a (2) **tevékenységek megszervezése az időben** minél pontosabban és aprólékosabban legyenek meghatározva. Ennek köszönhetően valamennyi tevékenység általános keretet kap. A pontosság érdekében a mozdulatokat elemeire bontják, minden egyes mozzanatot pontosan kijelölnek, meghatározzák a test minden egyes mozdulatának az irányát, kiterjedését, időtartamát (Foucault, 1990, 205-206.). A kívánt precízen kivitelezett mozdulatsorokat pedig gyakorlás útján lehet elérni, amelyre példa az alábbi parancsnoki bejegyzés:

„A tegnapi kirándulás alkalmával a növendékek közül többen botrányt keltő magaviseletet tanúsítottak, s az összes növendékek általános magatartása is laza s nem katonai növendékekhez illő volt. Hasonló esetek elkerülése céljából elrendelem, hogy a séták alkalmával jövőben a növendékek zárt rendben tiszti felügyelete alatt országutakon egy kijelölt menetcélig és vissza vezetendők.”³⁷

A már elsajátított precíz mozdulatsorok hibátlan végrehajtását pedig jutalmazták, amelyre az alábbi parancsnoki bejegyzés a példa:

„Miután az I. osztály növendékeinek katonai kiképzése annyira előrehaladott, hogy a katonai magatartást elsajátították, s a szabályszerű tisztelgést teljesíteni tudják, megengedem, hogy nekik október hó 4-től az osztály parancsnokság által vasár és ünnepnapokon a kimenésre engedély adassék megjegyzvén, hogy ezen kedvezményben csakis azon növendékek részesítendők, akik a katonai követelményeknek minden tekintetben jól megfelelnek.”³⁸

A mozdulatsorok hatékonyságának és precizitásának maximalizálása érdekében elengedhetetlen a (3) **test és a mozdulat összekapcsolása**, valamint a (4) **test és a tárgy összekapcsolása**. A fegyelmezés ugyanis nem csak tanítja vagy előírja a meghatározott

³⁵ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 4. könyv, 1901. január 5.

³⁶ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 7. könyv, 1904. január 5.

³⁷ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 5. könyv, 1902. május 20.

³⁸ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 3. könyv, 1900. szeptember 30.

mozdulatok sorát, hanem előírja a legjobb viszonyt egy mozdulat és a test viselkedése között, valamint a test és a tárgy között. Ennek köszönhetően semmi nem marad tétlen vagy haszontalan, minden másodperc a lehető leghatékonyabban van kihasználva (Foucault, 1990, 206-208.). Ennek elérésére is a leghatékonyabb módszer a gyakorlás, az egyik legszemléletesebb példa pedig, az írás. A szépírás helyes mozdulatsora ugyanis egy olyan összetett mozdulatsor, amelyben mind a test és a mozdulat, mind a test és a tárgy kapcsolatának precíz összehangolása szükséges. A szépírás fontosságát jelzi az is, hogy a katonaiskolában is kiemelten odafigyeltek rá.

„Miután tapasztaltam, hogy a növendékek írásbeli dolgozatai külalakra nem eléggé gondozottak, a legtöbb növendék írása feltűnően rossz és ismételt figyelmeztetések dacára semmiféle haladás e tekintetben nem érzékelhető. Elrendelem, hogy mindazon növendékek, akik az írásból elégséges osztályzattal bírnak, ezentúl vásár- és ünnepnapokon délelőtt 10-15-ig a szépírás tanárának vezetése alatt írásoktatásban részesüljenek és mindaddig folytatandó, míg a növendékek a szépírásban oly haladást tanúsítanak, hogy a szaktanár úr által hozott javaslat alapján ezen oktatás alól felmenthetőek lesznek. [...]”³⁹

Az idő felhasználásában a fegyelem fenntartása érdekében elengedhetetlen az (5) **idő kimerítő felhasználása**. Az időt nem szabad elpazarolni, a semmittevés káros a fegyelemre. Ezzel ellentétesen itt az idő növekvő hatékonyságú felhasználásának elvéről van szó, azaz az idő legkisebb pillanatának is produktívan kell eltelnie. Az időből minél több felhasználható pillanatot kell kihasználni (Foucault, 1990, 208-211.). Erre példa, hogy gyakran figyelmeztették vagy megintették a növendékeket azért, mert az egyes tanórákon vagy gyakorlatokon nem tanúsítottak kellő figyelmet, ahogyan az alábbi fegyelmi ügyekből is látszik:

„Sz. Á., növendék, ismételten hiába való firkálással töltötte az időt ismétlés és tanórák alatt is, a múlt hónapban ezért már fenyítve volt, lefekvés és az ügyeleti tiszt úr szemléje után növendéktársainak alvását állati hangok utánzásával zavarta, 4 napi szigorított fogsággal fenyítem meg.”⁴⁰

„F. P. 1. évf., mennyiségtan órán előadás alatt ismételt figyelmeztetés ellenére németdolgozattal foglalkozott – noha előtte lévő nap ki nem elégítőt kapott mennyiségtanból a feleletére – mikor a szaktanár kérdőre vonta dacosan viselkedett

³⁹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 2. könyv, 1899. január 17.

⁴⁰ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 7. könyv, 1904. március 11.

továbbá a növendéki fogdába cigarettát csempészett be, az iskola ügyeleti altiszt előtt ezt tagadta és vele szemben tiszteletellenesen viselkedett, állandóan kifogás alá eső magaviselete miatt figyelmeztetem és ezen felül 3 nap szigorított fogság’’⁴¹

Jól látható, hogy az idő minden pillanatában lehetőség van a pontos ellenőrzésre, így az kiváló eszköze a fegyelmezésnek. Emellett az időben történő szabályozás biztosítja a minél hasznosabb és hatékonyabb időeltöltést, amely a fejlődés kulcsa, így nélkülözhetetlen eleme a pedagógiának és a katonai nevelésnek.

Az idő kategorizálásának százalékos eredményeit a 3. táblázat foglalja össze. A kategorizálás eredményeként a kihágások csupán 12,9 százaléka tartozik a fegyelmező idő kategóriájába. A fegyelmező idő kisebb mértékű megjelenését a vétségek esetében az magyarázza, hogy a kutatásban a szorgalomhiány miatti figyelmeztetéseket és megintéseket, amelyek az idő kimerítő felhasználásának kategóriájába esnének, nem kerültek figyelembe vételre. Az időbeli vétségek 51,2 százaléka sorolható az időbeosztás megszegésébe, ami általában kései bevonulást jelentett. 48,8 százalékuk pedig az idő kimerítő felhasználásának kategóriájába tartozik – ezek azok az esetek, amikor nem a legjobb tudásuk szerint teljesítettek a növendékek. A büntetések esetében nagyon ritkán fordul elő a fegyelmező idő, a szankciók csupán 0,7 százaléka tartozik a fegyelmező idő kategóriájába. Az ide sorolható büntetési forma a szünidőről való korábbi bevonulás, vagy a szünidő elvonása (hiszen nem rendelkezettek a szabadidejükkel) – ide az esetek 95 százaléka volt sorolható. A kimerítő felhasználás kategóriájába pedig 5 százalék volt sorolható. Ezekben az esetekben gyakorlást írtak elő. Ez esetben is oka lehet az alacsony reprezentáltságnak, hogy a vizsgálat során nem kerültek figyelembe vételre az általános szorgalomhiány és magatartásproblémák miatti megintéseket, és általában ezek a kihágások vonták maguk után a szünidőről való korábbi bevonulást.

	Időbeosztás	Tevékenység megszervezése	Test és mozdulat, test és tárgy	Kimerítő felhasználás
Vétség	51,2	0	0	48,8
Büntetés	95	0	0	5

3. táblázat: Az időbeli fegyelmi vétségek százalékos megoszlása Foucault kategóriarendszere alapján

⁴¹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 9. könyv, 1906. március 6.

5.4.4. A panoptikusság megjelenése és a kivételek a fegyelmi ügyekben

A Panopticon egy olyan gyűrűs szerkezetű épület, ahol a megfigyelték a körépület celláiban soha nem tudhatják, hogy adott pillanatban éppen figyelik-e őket, csak azt, hogy megfigyelik őket. Foucault szerint ez az épület nem más, mint a tökéletes megfigyelő és fegyelmező tér. (Foucault, 1990, 278-280.) Jeremy Bentham börtönterve valósággá is vált, például Hollandiában Anaheimben. De a Panopticon modelljét felfoghatjuk metaforaként is – amire maga Foucault is utal. Hogyha metaforaként, egyfajta virtuális Panopticonként értelmezzük a modellt, akkor arra a típusú hatalomra kell gondolnunk, amely teljesen rejtve marad az ember szeme előtt, mégis mindent lát, mindig mindenhol jelen van. Ez az elképzelés gyakran utópiákban, vagy disztópiákban is megjelenik, mint például *George Orwell* 1984 című regényében. De valós történelmi példákat is könnyen találunk rá, mint például a diktatúrák alatt működő besúgóhálózatok. De valójában a katonaság és a katonaiskolák is panopticonként működtek, hiszen az irányító hatalom mindent látott. Ebben az értelemben az összes fegyelmi ügy a panoptikusság megtestesüléseként értelmezhető, de akadnak olyan különleges esetek is, amelyek erre a mindenre és mindenhova kiterjedő felügyeletre, a katonai vezetés láthatatlanul és mindenhol jelenlétére külön ráirányítják a figyelmet. Ezek azok az esetek, amelyekben a növendékek szünidei tartózkodásuk alatt történt viselkedésük vagy tettük miatt feleltek. Arról, hogy a növendékek szabadságolására és annak szabályaira vonatkozóan milyen különleges utasítások és rendelkezések vonatkoztak, az részletesebben bemutatásra került az 5.2. fejezetben. Néhány példa a fegyelmi ügyek közül.

„B. Z. II. osztályos növendéket mivel a karácsonyi szünidei szabadságon, Budapesten feltűnően szabályellenes sapkát viselt és emiatt a budapesti honvéd állomás parancsnokság részéről feljelentésre okot szolgáltatott 2 napi szigorított fogsággal fenyítem meg és ezen kívül tőle a húsvéti szünidei szabadságot elvonom. [...]”⁴²

„B. S. II. osztálybeli növendéket azért mivel hazug állításokkal elöljáró osztályfőnökét félrevezetni akarta amennyiben a karácsonyi szünidők alkalmával szabályellenes atlétát viselvének ennek beszolgáltatására utasított, de ehelyett ő egy teljesen szabályszerű atlétát mutatott be, melyet avégből készítettett, hogy ezzel szabály ellenes eljárását

⁴² HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 4. könyv, 1901. január 7.

mentse két napi szigorított fogsággal fenyítem, ezen felül tőle a húsvéti szabadság engedélyét elvonom”⁴³

„Sz. E. növendéket azért mivel a szünidő folyamán egy fiút az utcán szuronyával tetteleg bántalmazott, dacára annak, hogy eme magatartását az előadott enyhítő körülmények által némileg indokolta, a durva és helytelen eljárása miatt 5 napi szigorított fogsággal, s a karácsonyi szünidők elvonásával fenyítem meg.”⁴⁴

Jól látszik tehát a fenti idézetekből is, hogy bizony a kihágások tekintetében gyakran előfordultak olyan esetek, amik a katonaság panoptikusságáról adnak tanúbizonyságot. Összességében a kihágások 6,5 százaléka sorolható be ebbe a kategóriába. A büntetések esetében ez a kategória nem volt értelmezhető.

Voltak olyan kihágások és büntetések, amelyek a Foucault elmélete által létrehozott kategóriarendszerbe nem voltak besorolhatók. A büntetések közül ide tartoznak a parancsnoki figyelmeztetések és megintések, amelyek az iskolákban használatos intőnek feleltethetők meg. Ezen kívül rongálások esetében előfordult az okozott kár megtérítése. Valamint a büntetés egyik formája volt az összes kedvezmények elvonása, amely például magába foglalta az üdülőtermek használatának tilalmát.

Ezekre néhány példa:

„Az osztályfőnökségtől vett jelentés szerint T. G. növendék a rendes használatra kiadott köpenyét rosszakaratúlag annyira megrongálta, hogy az hasznavehetetlen állapotban van. Meghagyom ennél fogva, hogy a kár kezelőbizottságilag megbecsültesse és az így megállapított kártérítési összeg T. G. növendék által megfizettesse.”⁴⁵

„K. Ö. 3. évfolyamos növendék, hazugság, valótlan állítások és bizonyított tények önkényű elferdítése miatt több ízben fenyítve volt és legutóbbi fenyítése is hasonló okból szabott ki, komoly figyelmeztetésben részesítem.”⁴⁶

A vétségek esetében be nem sorolható fegyelmi ügyek például a rongálások; a nem engedélyezett tárgyak és élelmiszerek birtoklása; a tiszteletlenségek; a

⁴³ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 4. könyv, 1901. január 25.

⁴⁴ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 5. könyv, 1902. szeptember 18.

⁴⁵ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 2. könyv, 1899. február 16.

⁴⁶ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 9. könyv, 1906. január 16.

parancsmegtagadások; az adósságfelhalmozások; a tiltott szerencsejátékok; egymás bántalmazása; és a rágalmazások.

Ezekre is néhány példa:

„M. F. II. osztályos növendéket azért, mivel egy polgári tanuló közvetítésével tiltott tárgyakat és olvasmányokat az intézetbe becsempészni akart, továbbá mert tilalom dacára szüleitől valótlán ürügy alatt pénzt küldetett magának és ennek birtokában szintén közvetítés után jutott, végül mivel szüleinek tudta és beleegyezése nélkül a katonai igazgatósághoz folyamodott a gimnáziumba való felvétele végett, tekintettel eddig tanusított a többi növendékre rossz befolyást gyakorló magaviseletére, 4 napi szigorított fogsággal fenyítem meg.”⁴⁷

„K. A. növendék, aki az elrendelt vasárnapi séta alkalmával a ... fennsík gyakorlóterén midőn egy római katolikus lelkész a növendékek felé közeledett egy a vallást és a papi állást becsmérő dallamot tüntetőleg énekelt, s ez által botrányt idézett elő - az iskola parancsnoksági figyelmeztetésen felül tőle a folyó évi karácsonyi szünidő kedvezményt elvonom.”⁴⁸

„P. A. 3. évf., egy alsóbb évfolyambeli növendéktől pénzt kölcsönzött és ezt huzamosabb ideig nem fizette vissza, pedig megtehetette volna, tekintettel arra, hogy az utóbbi időben fenyítve nem volt, 4 nap szigorított fogsággal fenyítem meg.”⁴⁹

„R. R., M. L., L. I., I. évfolyambeli növendékeket, mert társaikkal tiltott szerencsejátékot folytattak, - továbbá mert a városból meg nem engedett módon csokoládét hoztak be s azt bajtársaiknak jóval a beszerzési áron felül árusították, 1-1 napi szigorított fogsággal fenyítem meg, és 3 havi időtartamra figyelmeztetem.”⁵⁰

5.4.5. Összegzés

Ebben a kutatási részben az a kérdés került megvizsgálásra, hogy Foucault hatalomelmélete alapján létrehozható-e egy olyan kategóriarendszer, amely alkalmas a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola fegyelmi ügyeinek rendszerezésére.

⁴⁷ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 4. könyv, 1901. február 11.

⁴⁸ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 4. könyv, 1901. november 19.

⁴⁹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 9. könyv, 1906. február 10.

⁵⁰ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 16. könyv, 1913. február 6.

Illetve, hogy megvizsgáljuk, hogy mennyire jelennek meg a fegyelmi ügyekben a fegyelmező nevelés mikrotechnikái.

A kérdés megválaszolásához először röviden áttekintésre kerültek Michel Foucault hatalomelméletének legfőbb elemei, amely magában foglalja a fegyelmező tér és idő technikáit. Ezen technikák alapján létrehozható volt egy osztályozási rendszer. Az ez után következő dokumentumelemzés elsődleges forrása a soproni katonaiskola napiparancs könyvei voltak, az iskola életének első szakaszából, megalakulásától az első világháborúig, 1898-1914. Ezen időszak alatt összesen 279 fegyelmi ügy került regisztrálásra, nem számítva az általános szorgalomhiány és magatartásproblémák miatti megintéseket. A fegyelmi kihágások két szempontból is megvizsgálásra kerültek. Egyrészt, hogy maga az elkövetett kihágás besorolható-e a Foucault nyomán létrehozott kategóriarendszerbe – és ha igen, akkor hova –, illetve, hogy a kiszabott büntetésekre is alkalmazható-e a létrehozott osztályozási rendszer. Az összesített eredményeket a 4. táblázat foglalja össze.

	Fegyelmező tér	Fegyelmező idő	Panoptikusság	Egyéb
Vétség	27,2	12,9	6,5	53,4
Büntetés	85,3	0,7	0,0	14,0

4. táblázat: Az összes fegyelmi vétség százalékos megoszlása a Foucault alapján létrehozható kategóriarendszerben

A táblázatból első ránézésre az olvasható ki, hogy önmagában a fegyelmi ügyek kategorizáláshoz kevés Foucault elmélete, hiszen mind a vétségek, mind a büntetések esetében szükség volt az „egyéb” kategória létrehozására. A kihágások tekintetében az esetek több mint fele, 53,4 százaléka tartozik ide. Ebbe a kategóriába olyan ügyek kerültek, mint például a tiszteletlenségek, a tiltott kártyajátékok játszása, a rongálások és a parancsmegtagadások, hogy csak a leggyakoribbakat említsük. Az egyéb kategória alapvetően normaszegést jelent. Az ide sorolható kihágások tehát nagyon sokszínűek, mindenképpen a kategória további árnyalása szükséges. A Foucault által létrehozott rendszerbe besorolható kihágások közül a vizsgált fegyelmi ügyek 27,2 százaléka tartozik a fegyelmező tér kategóriájába; 12,9 százalék a fegyelmező időhöz; 6,5 százalék pedig a panoptikusságba.

Azonban, a kategorizáció során sok esetben problémát jelentett, hogy a mikrotechnikák annyira mélyen beágyazódtak az intézmény életének mindennapjaiba,

rutinjaiba, hogy sok esetben nehéz volt egy kihágást csupán egy kategóriába besorolni. Gyakran a vétségek nagyon komplex esetek voltak, például egy növendék azért kapott büntetést, mert két társát rangban idősebbként nem beszélte le a kiszökésről, hanem velük együtt kiszökött és egy nővel találkozott.⁵¹ Ebben a büntetésben nem csak a térbeli kihágás van benne, a kiszökés, hanem időbeli kihágás is, hiszen tiltott időben távoztak az intézményből, ráadásul a katonai hierarchia és a példamutatás megsértése is megjelenik benne. Valamint a tiltott személyjel való találkozás is megjelenik az idézett ügyben, amely se nem térbeli, se nem időbeli kihágásnak nem tekinthető. Több esetben az is előfordult, hogy az elkövetők több kihágásért kaptak büntetést egyszerre. Például egy növendék az 1904/1905-ös tanévben egy bejegyzésben kapott büntetést négy kihágásért: a tantermet engedély nélkül elhagyta, az évfolyamelső parancsát nem teljesítette, egy rajzot nem készített el időre, és a zsebpénzéből előleget követelt.⁵² Vagy egy másik példa az 1938/1939-es tanévből, ahol a növendékek nem csak önkényesen meghosszabbították a kimenőjüket, de ez idő alatt tiltott helyen tartózkodtak.⁵³ De sok esetben nehéz volt eldönteni, hogy például a fegyelmező tér, vagy a fegyelmező idő elleni-e a kihágás. A kései bevonulás például elsődlegesen időbeli kihágás, hiszen a megadott időre nem érkeztek meg, de mélyebb értelemben térbeli is, hiszen a megadott időre nem értek vissza a kijelölt helyükre. Hasonlóképpen a kiszökések. Térbeli kihágások, hiszen engedély nélkül hagyták el az iskola területét, de időbeli kihágás is, hiszen abban az időben mással kellett volna foglalkozniuk, például pihenéssel, vagy gyakorlással – tehát fegyelemsértésükkel megszegték az időbeosztást vagy az idő kimerítő felhasználását. Így tehát – megcáfolva az elsődleges következtetést, miszerint a kihágások kategorizáláshoz kevés Foucault elmélete – módosíthatjuk következtetésünket arra, hogy a kategorizáció azért nem volt látszólag sikeres, mert a kihágások rendkívül összetettek és nagyon mélyen beágyazódva tartalmazzák a fegyelem mikrotechnikáit. Ezzel pedig egyúttal megbizonyosodhattunk arról, hogy a katonaiskolák világát valóban mélyen átszövik a fegyelmezés mikrotechnikái.

A büntetések tekintetében már más a helyzet, mivel ott a büntetések 85,3 százaléka a fegyelmező tér osztályába sorolható be. Az ide tartozó szankciók főleg a fogság, a szabad kimenő elvonása és a szünidő elvonása. A büntetések csupán 0,7

⁵¹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905. március 22.

⁵² HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905. március 11.

⁵³ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 39. könyv, 1939. január 28.

százaléka tartozik a fegyelmező idő kategóriájába. Az ide sorolható büntetési forma a szünidőről való korábbi bevonulás. A panoptikusság csak a vétségek esetében jelent meg, azok 6,5 százaléka volt besorolható ebbe a főkategóriába. A büntetések esetében is szükség volt az egyéb kategóriára. Ide az alábbi szankciók kerültek: figyelmeztetés, megintés, kártérítés, valamint az összes kedvezmények elvonása. Ide a szankciók 14 százaléka tartozik.

A Foucault nyomán létrehozható kategóriarendszerbe sorolási kísérlet bebizonyította, hogy a merev kategorizáció nagyon nehéz feladat, mivel a katonaiskolák világát olyan mélyen átszövik a fegyelmezés mikrotechnikái, hogy az ellenük való vétségek egyszerre több elvárással szembeni kihágást „követeltek meg” az elkövetőktől. Ez a tény megnehezítette a fegyelmi ügyek kategorizációját, ugyanakkor rámutatott a fegyelmező tér és idő használatának komplexitására is. Sok esetben, elsősorban a kihágások esetében, nehéz volt csupán egy kategóriába besorolni az adott ügyet, hiszen gyakran összetett, több komponensű kihágások lettek elkövetve. Értelemszerűen ezek is bekerültek a kutatásba, de – ahogyan az néhány példán keresztül bemutatásra is került – még a látszólag egyszerűbb fegyelmi ügyek esetében is nehézségekbe ütközött az egyértelmű kategorizáció. Ezek azok a nehézségek, amik miatt kijelenthető, hogy arra nem alkalmas a kategóriarendszer, hogy a fegyelmi ügyek mélyebb megértését, vagy a fegyelmi ügyek által az intézmény mindennapjainak politikai, történelmi vagy az iskola belső változásaira adott reakcióit vizsgáljuk – legalábbis ebben a formában nem, és úgy sem, hogy egy kihágás csak egy kategóriába kerülhet. Ezért az ilyen komplex tettek és következményeik (büntetéseik) vizsgálatára más, összetettebb szempontsört, vagy összefüggésrendszert kell kidolgozni. Érdekes kísérlet volt azonban Foucault hatalom elméletének, azon belül is a fegyelmező hatalom mikrotechnikáinak a pedagógiatörténeti kutatásokban való felhasználhatóságára – hiszen egyszerre bizonyosodott be Foucault hatalomelméletének helytállósága, és vetődött fel ennek az elméletnek a továbbfejlesztési igénye. A kutatás alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az ilyen típusú megközelítés jó kiinduló alapja lehet a fegyelmező tér és idő megjelenését alátámasztó kutatásoknak – de a kétdimenziós megközelítés (tér és idő) nem elégséges. Felvetődött lehetőségként a vétségek és a büntetések súlyossági minősítése – mint ahogy a jelenkor büntető gyakorlatában ez meg is jelenik – de a kutatás ebbe az irányba nem volt továbbvihető, mert a vétségek és a szankciók között nem lehetett egyértelmű relációkat felállítani.

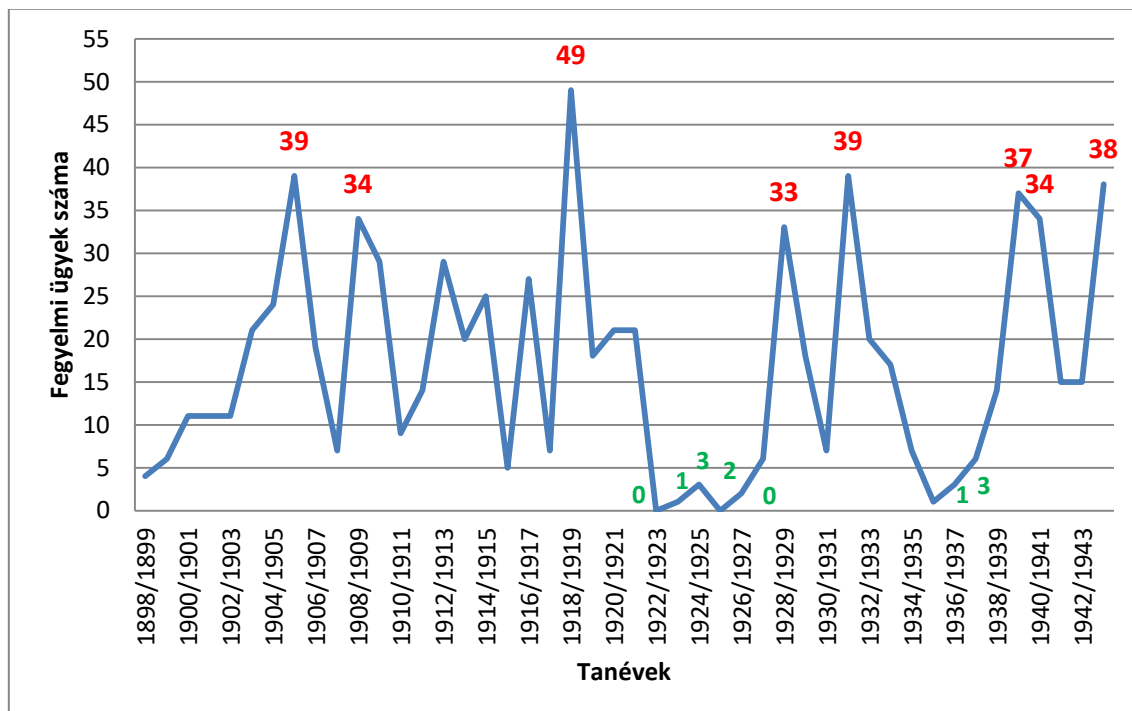
6. A soproni katonaiskola fegyelmi ügyeinek hosszmetzeti vizsgálata

Részben elszakadva a fegyelmező hatalomtól és annak mikrotechnikáinak vizsgálatától, de továbbra is a soproni honvéd nevelőintézetben előforduló fegyelmi kihágásoknál maradva, azok hosszmetzeti elemzésére, vizsgálatára tettünk kísérletet az alábbi fejezetben. Jelen kutatási szakaszban nem a katonaiskola fegyelmi ügyeinek mélységeit igyekeztünk feltárni, hanem hogy az intézmény – és ezáltal a fegyelmező hatalom – alapstruktúráját hogyan befolyásolták a mikrotörténeti események, lehetséges-e mozgás a fegyelmező hatalom szigorú szabályrendszerében, és ha igen, azt mi váltja ki. A kutatás következő szakaszában tehát arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az intézmény belső életére voltak-e hatással, illetve milyen hatással voltak a különböző történelmi, politikai változások, továbbá az iskolaszervezeti és iskolaparancsnoki változások. Ezen változások, történelmi fordulópontok, hatásai tetten érhetőek-e a fegyelmi ügyekben. A tézisünk az, hogy a nagyobb változások, fordulatok hatással voltak az iskola belső életére, amely tetten érhető a fegyelmi ügyekben is. Jelen kutatási szakaszban elsősorban a már említett adatbázisból a tanév és az elkövetett kihágások darabszáma került megvizsgálásra, valamint az elemzés során a cselekmény rövid leírása, és az enyhítő vagy súlyosbító körülmények lettek még figyelembe véve a kutatás során.

Összesen 46 tanévre vonatkozó adat állt tehát rendelkezésünkre. A tanévenkénti fegyelmi ügyek átlaga közel 17 fegyelmi ügy tanévenként, de a fegyelmi ügyek tanévenkénti száma igen nagy szórást mutat, a szórás értéke 12,66. Tehát igen nagy az eltérés az egyes tanévek fegyelmi ügyeinek száma között. A minimum érték 0, a maximum érték pedig 49. Azaz volt olyan tanév is – kettő is –, amikor egy fegyelmi ügy sem került be a napiparancskönyvbe, és volt egy olyan tanév is, amikor összesen 49 kihágás került be a napiparancskönyvbe. A fegyelmi ügyek számának alakulását tanévenként egy vonaldiagramon ábrázoltuk. (2. diagram)

A kutatáshoz a parancskönyveken kívül felhasználtuk még az intézmény iskolai értesítőit, amelyek az 1922/1923-as tanévtől egészen az 1938/1939-es tanévig minden évben megjelentek és fontos forrásként szolgálnak az iskola belső világának megismeréséhez. Az értesítők adatgazdagságuk miatt számos módon felhasználhatóak a neveléstörténeti kutatásokban, hiszen tartalmaznak különböző statisztikai adatokat, esszéket az intézmény eseményeiről, tanulói dolgozatokat, pedagógiai újításokat, hogy

csak néhány példát említsünk (Szabolcs, 2002). Kutatásunk során az érintett tanévek esetében elsősorban az értesítők azon részét elemeztük, amelyek konkrétan és közvetlenül foglalkoznak az iskola fegyelmi ügyeivel. Minden iskolai értesítőben található ugyanis egy hosszabb összefoglaló az adott tanévről, „Adatok a xy tanév történetéhez” címmel, amelyben – többek között – bemutatásra kerül a tanév rendje, a tanári kar és az abban történt változások, a különböző szakkörök munkássága, a szertárak és a könyvtárak állománya, a növendékek egészségügyi állapota, valamint a „Fegyelmi állapot”. Emellett pedig a fellelhető iskolai értesítőket is megvizsgáltuk olyan tartalmak után kutatva, amelyek segíthetik a kérdés vizsgálatát. Ilyen információ lehet például az egészségügyi állapottal foglalkozó részben az, hogyha nagyobb járvány dült az intézményben – a II. világháború előtt ezek még gyakoriak voltak, mivel nem voltak megfelelő gyógyszerek és oltóanyagok –, vagy hogy kik tartottak szemlét az iskolában, milyen nevelési elveket tartottak fontosnak, milyen nagyobb események – ünnepek, versenyek – zajlottak az adott tanévben, mennyit változott a tanévben a tanári testület. Az iskolai értesítők fontos kiegészítését adják kutatásunknak, segítik tézisünk megerősítését vagy cáfolását.

2. diagram: A fegyelmi ügyek számának alakulása tanévenként

A diagramot elemezve és megfordítva a kiinduló kérdést, és azt vizsgáltuk, hogy azok a tanévek, amelyeknél kiugróan magas volt a fegyelmi ügyek száma – vagy kiugróan alacsony – összefüggésbe hozható-e valamilyen politikai, történelmi, iskolaszervezeti vagy iskolaparancsnoki változással.

A diagramot elemezve már első ránézésre megállapítható, hogy a fegyelmi ügyek számának alakulása az intézmény 46 tanéve alatt igen hullámzó volt – ahogyan azt már a szórás igen magas értéke is jelezte. Az intézmény élete tehát fegyelmi ügyek tekintetében igen hektikus volt. Vannak azonban kiugróan alacsony és kiugróan magas értékek. A kutatásu ezen szakaszában ezek a tanévek kerültek elemzésre a tézis szellemében. A fegyelmi ügyek éves átlaga tehát 17 volt, a szórás pedig 12,66. Ezért a fegyelmi ügyek számát kiemelkedően magasnak tekintettük, ha az legalább harminc az adott tanévben. Hogyha összeadjuk az átlag fegyelmi ügyek számát és a szórást egész értékre kerekítve – tehát $17+13=30$ – akkor éppen harmincat kapunk. Kiemelkedően alacsonynak pedig abban az esetben tekintettük, ha az adott tanévben legfeljebb négy fegyelmi ügy került be a parancskönyvekbe. Mégpedig azért, mert ha az átlag fegyelmi ügyek számából kivonjuk a szórás egészre kerekített értékét – $17-13=4$ – akkor éppen négy lesz az eredmény.

Először azoknak a tanéveknek a vizsgálatára került sor, ahol kiugróan magas volt a fegyelmi ügyek száma (2. diagram). Ez alapján részletesebben megvizsgálásra került az 1905/1906-os, az 1908/1909-es, az 1918/1919-es, az 1928/1929-es, az 1939/1940-es, az 1940/1941-es és az 1943/1944-es tanéveket. A részletesebben vizsgált tanévek esetében elemzésre került, hogy milyen nagyobb kül- és belpolitikai változások történtek az adott korban, történt-e iskolaszervezeti, vagy oktatáspolitikai változás az adott tanévben, illetve, hogy történt-e parancsnoki változás az adott tanévben. Ezek mellett pedig természetesen maguk a fegyelmi ügyek is elemzésre kerültek olyan tekintetben, hogy mutatnak-e egyértelmű összefüggést bármilyen fentebb említett változással, melyek voltak a leggyakoribb kihágások és mely évfolyam követte el a legtöbb kihágást. Másodszor pedig megvizsgálásra kerültek azokat a tanéveket, ahol kiugróan alacsony volt a fegyelmi ügyek száma. Ez alapján megvizsgáltuk az 1922/1923-as tanévtől az 1926/1927-es tanévig terjedő időszakot, valamint az 1935/1936-os és az 1936/1937-es tanévet. Ezekben esetekben is az volt a vizsgálat tárgya, hogy az adott tanévben milyen nagyobb kül- és belpolitikai változások történtek, illetve történt-e iskolaszervezeti, vagy oktatáspolitikai változás az adott tanévben, illetve hogy történt-e parancsnoki változás a tanév során. Hiszen nem csak a kiemelkedően

magas, de a kiemelkedően alacsony fegyelmi ügyszám is összefüggésben lehet a történelmi vagy iskolaszervezeti változásokkal.

Az elemzés és az eredmények leírása során időrendi sorrendben haladva kerülnek bemutatásra az elemzett tanévek.

Bár az intézmény első tanévében is kiemelkedően alacsony a fegyelmi ügyek száma, mindössze négy, de ezt a kutatás során figyelmen kívül hagytuk, mivel egyértelmű, hogy ebben az esetben a fegyelmi ügyek alacsony száma annak köszönhető, hogy abban a tanévben nyitotta meg az intézmény a kapuit.

A kutatás során az első részletesen vizsgált tanév tehát az 1905/1906-os tanév. Ebben a tanévben összesen 39 fegyelmi ügy került be az iskolai napiparancskönyvbe, közöttük egy olyan nagyobb botrányal, amiről külön jegyzőkönyv is született, sajtóvisszhangot is keltett, és végül öt növendéket bocsátottak el miatta a harmadik évfolyamból.

Ebben a tanévben nem történt sem parancsnokváltás, sem iskolaszervezeti váltás, sem pedig semmilyen komolyabb oktatásügyi változás. Így a tézis azon része, hogy a fegyelmi ügyekben is tetten érhetőek az iskolát érintő nagyobb belső változások, nem igazolódott. Az országban azonban ebben az időszakban bontakozott ki egy belpolitikai válság, az 1905-ös választások után. Az ország egy része az alkotmányos rendszer visszaállításáért küzdött, amelyet tüntetések és sztrájkok is kísérték.

Hogy jobban látható és megérthető legyen, hogy mi jellemezte ebben az időszakban a magyar közhangulatot, belpolitikát, egy nagyon rövid áttekintését szeretnénk adni az 1904-től kibontakozó belpolitikai válságról, amely pont az érintett tanévben, 1905 vége és 1906 eleje között csúcspontot ért el. Az alapvető belpolitikai ellentétet az úgynevezett 67-esek és 48-asok vitája határozta meg. 1904. november 18-án Tisza István miniszterelnök a puccsszerű úgynevezett „zsebrendőszavazáson” módosította a házszabályokat. 1905 januárjában feloszlatták a parlamentet, majd 1905 júniusában Ferenc József báró Fejérváry Géza volt honvédelmi minisztert nevezte ki miniszterelnökké. Mindezekkel párhuzamosan pedig, a munkásság jobb munkafeltételekért és politikai jogokért küzdött a tárgyalt időszakban, az 1905. szeptember 15-ei tömegtüntetésen, csaknem százezer munkás vonult a Parlament elé. (Romsics, 2005, 70-74.)

Az ország tehát az érintett 1905/1906-os tanév ideje alatt forradalmi hangulatban volt. Mindezek fényében részletesebb elemzésre kerültek az 1905/1906-os tanév fegyelmi ügyei.

Az 1905/1906-os tanévben a 39 fegyelmi ügyből 5-öt az első évfolyam, 12-öt a második évfolyam, és 22-t harmadik évfolyamos növendékek követtek el. Ez azért lényeges, mert a már említett botrányt is a harmadik évfolyam növendékei követték el. A botrány összesen 7 fegyelmi ügyet ölel fel, így feltételezhető, hogy ettől eltekintve is egy rendbontó évfolyam állhat a magas fegyelmi ügyek száma mögött. A harmadik évfolyam volt a végzős évfolyam. Hogy jobban lássuk mennyire volt ez egy renitens évfolyam, akik egyébként is hajlamosak voltak a szabályszegésre és a lázadásra, megvizsgáltuk az előző év adatait is. Az 1904/1905-ös tanévben összesen 24 fegyelmi ügy került be a parancskönyvbe, amiből 14 a második évfolyam növendékeinek kihágását tartalmazza. Ez utal arra, hogy az 1906-os botrányban érintett évfolyam, már korábban is problémás évfolyam lehetett.

Az 1906-os botrányról a napi parancskönyv igen szűkszavúan nyilatkozik. Mindössze ennyit tudunk meg az esetről: „*A Honvédelmi Miniszter Úr Ő Nagyméltósága folyó hó 5-én kelt 3253/el. számú rendeletével a III. évfolyam növendékei által a budapesti egyetemi ifjak Kossuth-szövetségéhez intézett üdvözlőirat miatt az alábbi fenytéseket szabta ki.*”⁵⁴ Ezután pedig az kerül felsorolásra, hogy mely növendékek miért és milyen súlyú büntetést kaptak. Az öt eltanácsolt növendék indítványozta, szövegezte és adta postára a sürgönyt. Az elbocsátás után a legsúlyosabb büntetést azok kapták, akik önként csatlakoztak az indítványhoz, és jelen is voltak a sürgöny szövegezésénél. De ők csupán „szigorú megfeddést” kaptak, és az összes kedvezmények két hónapra való elvonásával lettek büntetve. A többiek vagy nem voltak jelen a szövegezésnél, vagy azt nem támogatták, hogy a sürgönyt az újságokkal is közöljék, de akadtak olyan fenytített növendékek is, akik jelen sem voltak, nem vettek benne részt, de tudomásuk volt róla. Végeredményben összesen 40 növendéket fenytettek meg az ügy miatt, tehát vélhetően a teljes végzős évfolyamot.

A Hadtörténeti Levéltár dokumentumai között található egy külön dokumentum is, amely ezzel a botrányal foglalkozik. Ez a dokumentum magában foglalja a Honvéd főparancsnokság véleményét, valamint az intézmény véleményét is az esetről. Arról, hogy konkrétan mit tartalmazott az üdvözlőirat sajnos ez a dokumentum sem árul el többet, mint a napi parancskönyv. Az üdvözlőirat megszületésének körülményeiről annyi derül ki, hogy a növendékek ismétlő óra alatt határozták el magukat. Továbbá, hogy azon a napon, mikor az üdvözlőiratot postára adták, az egész intézményben

⁵⁴ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 9. könyv, 1906. április 17.

kimenő elvonása volt érvényben, mivel a városban diáktüntetésekre számítottak. A harmadik évfolyamból egy növendéknek csupán azért sikerült kimenőt kapnia és feladnia az iratot, mert fogászati problémákra hivatkozva kért és kapott kimenőt a városba. További érdekessége az ügynek, hogy az iskolaparancsnokság minderről csak a sajtó útján értesült. Azonban sajnos erről sem derül ki több, nem említik, hogy pontosan mely újságban és miképpen jelent meg a soproni katonanövendékek üdvözlőirata. Annyi azonban bizonyos, hogy az eset nagy port kavart, hiszen a Honvédelmi Miniszter személyesen fejtette ki véleményét az eset kapcsán, és úgy fogalmazott, hogy *„jelen eset elintézési módja nemcsak a honvédség jövődőtisztikarának fegyelmi állapotára és katonai szellemére, hanem a létező tisztikar szellemére és erényeire nézve is nevezetes befolyást gyakorolhat”*⁵⁵. A honvéd főparancsnokság esettel kapcsolatos véleménykifejtésében több érdekes információ is található. Egyrészt a konkrét esetről és annak politikai jellegéről, másrészt a lehetséges okokról, a fegyelmi ügyek szülői befolyásolásáról.

Az eset politikai jellegére a Honvéd főparancsnokság ugyan csak utal véleményében, de ez is elég ahhoz, hogy tézisünk igazolást nyerjen. Először is elismerik, hogy az eset *„különös viszonyok között”* történt, és tulajdonképpen számítani is lehetett rá, de azt nem gondolták, hogy végül ekkora botrány lesz belőle. *„A jelenlegi különös viszonyok között, ámbár előbb utóbb tartani lehetett a még nem egészen érett katonai fiatalságnak valamely, a demagógiától befolyásolt téves cselekvéstől, ennek azonban sem formáját sem mértékét előre látni nem lehetett.”*⁵⁶. A „különös viszonyok”, ismervén a történelmi hátteret, egyértelműen az ország belpolitikai válságára utal. Egy másik izgalmas politikai jellegű utalás: *„Tekintetbe véve azon körülményt, hogy a honvéd főreáliskola növendékei csaknem kivétel nélkül olyan körökből származnak, melyek a most folyó propaganda vezetőinek közvetlen befolyása alatt állnak [...]”*⁵⁷. Ez már egyértelmű utalás az országban folyó belpolitikai viszályra, és az azt övező politikai csatározásokra, politikai propagandára. A harmadik utalás az eset politikai hátterére vonatkozóan, hogy *„Jogosan feltételezhető továbbá, hogy a növendékek túlnyomó része, elkövetett cselekvésében egészen más, vagy legalább is sokkal csekélyebb vétséget látott, mint ahogy azt előjárói ítélik meg, mert nekik megfogható okokból nem tarthattak politikai*

⁵⁵ HM HIM HL, I. 75 Magyar királyi Honvéd Főparancsnokság, Rendbontás a soproni főreáliskolában, 478. ö.e., 1906

⁵⁶ HM HIM HL, I. 75 Magyar királyi Honvéd Főparancsnokság, Rendbontás a soproni főreáliskolában, 478. ö.e., 1906

⁵⁷ HM HIM HL, I. 75 Magyar királyi Honvéd Főparancsnokság, Rendbontás a soproni főreáliskolában, 478. ö.e., 1906

természetű előadást.” [...]”⁵⁸. Ez a részlet is szintén egyértelmű utalás, és egyben egyfajta felmentés a növendékek részére, akik talán nem tudták, hogy tettüknek mekkora a politikai súlya. Ezen részletei a Honvéd főparancsnokság véleményének egyértelműen alátámasztják a tézis azon részét, hogy jelen esetben a fegyelmi ügynek egyértelműen köze van az ország belpolitikai helyzetéhez.

A Honvéd főparancsnokság az eset megtörténtének legvalószínűbb kiinduló okát a szülői háttérben, a családi nevelés nem megfelelő voltában látja. Ahogyan az már az eset politikai érintettségénél is megjelent a főparancsnokság véleményében, kiváltó oknak tartják, hogy a szülők maguk is politikai propaganda befolyása alatt állnak. Továbbá azt is sérelmezik a szülők részéről, hogy nem készítik fel kellőképpen gyermekeiket a katonai iskola megkezdése előtt, holott az ő kötelességük, hogy megismertessék gyermeküket a katonai fegyelmekekkel és kötelességekkel, hogy felkészítsék őket tanulmányaikra. Sőt úgy vélik, hogy sok esetben a családok teljesen más értékrendet képviselnek és közvetítenek a növendékeknek, mint az intézmény, ami nehezíti az iskola céljainak elérését, a hatékony intézeti nevelést. Emellett pedig az intézet nevelőtestületét felmenti, véleménye szerint nem láthatták előre, hogy ilyen jellegű cselekmény megtörténhet, illetve nagyon megakadályozni sem tudhatták volna, hiszen „[...] a növendékek abszolút felügyelete nemcsak hogy nem lehetséges, de ennek túlfeszítése a nevelés érdekében, mely belőlük idővel öntudatos, önállóan cselekvő férfiakat kíván alakítani, pedagógiailag helytelen is volna [...]”⁵⁹. Ezzel egyértelműen elsősorban a szülőket teszik felelőssé a történetekért.

A harmadik érdekesség, ami kiderül a Honvéd főparancsnokság véleményéből, ugyan szorosan nem kapcsolódik a tézis vizsgálatához, de érdekes adalék az intézet mindennapjaival kapcsolatban, valamint a fegyelmi kihágások büntetésével kapcsolatban. A vélemény egy pontján arra céloznak, hogy a honvéd nevelő intézetekben bizonyos szülők nyomást tudnak gyakorolni az intézmény vezetőségére, hogy gyermekük enyhébb büntetést kapjon, vagy ne kerüljön eltávolításra az intézményből. A szöveg egészen pontosan így fogalmaz: „Nem újság továbbá a honvéd nevelő intézetekben, hogy a növendékek befolyásosabb társadalmi állású szülői, számos esetben támadó, sőt fenyegető állást fogalmaztak a parancsnokkal szemben, és ha az gyermekeik durvább kihágásaival szemben erősebb rendszabályokhoz nyúlt, felsőbb

⁵⁸ HM HIM HL, I. 75 Magyar királyi Honvéd Főparancsnokság, Rendbontás a soproni főreáliskolában, 478. ö.e., 1906

⁵⁹ HM HIM HL, I. 75 Magyar királyi Honvéd Főparancsnokság, Rendbontás a soproni főreáliskolában, 478. ö.e., 1906

*helyen igazat találtak. [...] a befolyásosabb szülők gyermekeiben megérett azon nézet, hogy erősebb támaszt nyerne kívülről, mint ameddig a parancsnok hatalma tart.*⁶⁰. Bár ez a jelenség ma sem ismeretlen, érdekes, hogy ilyen konkrétan és nyíltan megjelenik ebben a dokumentumban. Felmerül tehát, hogy néhány szülő, elsősorban azok közül, kiknek gyermekét ezen ügy miatt eltanácsolták a katonai nevelésből, ebben az esetben is megpróbált felsőbb körökhöz fordulni, hogy fiúkat ne távolítsák el Sopronból. Ez azonban ebben az esetben nem sikerült, a Honvédelmi Minisztérium igen határozottan kiállt a komoly és súlyos büntetés mellett.

A botrányon kívül olyan fegyelmi ügyek találhatók ebben a tanévben, mint hogy a növendékek tiltott fűszerüzletbe mentek, engedély nélkül távoztak az intézményből, megrongálták valamelyik ruhadarabjukat vagy az intézet valamely tárgyát, vagy tiszteletlenül viselkedtek feljebbvalójukkal szemben. Az ilyen jellegű fegyelmi ügyek, szinte minden tanévben előfordultak, így ezek általánosnak mondhatóak, nem állnak összefüggésben semmilyen külső vagy belső változással.

Az 1905/1906-os tanévben a kiugróan magas számú fegyelmi ügyek – köszönhetően az 1906. márciusi botrányának – egyértelműen összefüggésbe hozhatóak az ország belpolitikai történéseivel, hiszen erre több helyen történik utalás, többek között az ügyről írt Honvéd főparancsnoksági véleményében is. Azt sajnos nem sikerült kideríteni a kutatás során, hogy pontosan mi is volt ez a Kossuth-szövetség, de az bizonyos, hogy valamilyen politikai, vagy politikai jellegű szervezet lehetett – valószínűleg Kossuth Ferencz-hez, a Függetlenségi párt elnökéhez kötődött. Mindazonáltal az érintett évfolyam már korábban is problémás osztálynak bizonyult, az előző tanévben is a fegyelmi ügyek több mint fele hozzájuk volt köthető. Így ebben az esetben részben beigazolódni látszik a tézisün azon része, amely szerint a nagyobb politikai változások hatással voltak az intézmény belső életére is, és ez a fegyelmi ügyekben is tetten érhető. De azért csak részben, mert a 39 fegyelmi ügyből csupán hét tartozik a politikai botrányhoz. A fegyelmi ügyek nagy része egy fegyelmetlen évfolyamhoz köthető.

A következő vizsgált tanév az 1908/1909-es tanév. Ebben a tanévben összesen 34 fegyelmi ügy került be az iskolai napiparancskönyvbe. Ebben a tanévben sem történt sem parancsnokváltás, sem iskolaszervezeti váltás, sem pedig semmilyen komolyabb

⁶⁰ HM HIM HL, I. 75 Magyar királyi Honvéd Főparancsnokság, Rendbontás a soproni főreáliskolában, 478. ö.e., 1906

oktatásügyi változás. Így a tézis azon része, amely a fegyelmi ügyek, és az iskola belső életének változása közötti összefüggésre vonatkozik nem értelmezhető.

Ami az érintett tanévben történő kül- és belpolitikai változásokat illeti, az országban némiképp lecsendesedett a belpolitikai válság, de a munkások továbbra is küzdöttek és tüntettek az általános választójogokért, 1908 őszén pedig Ferenc József annektálta Bosznia-Hercegovinát. (*Romsics, 2005, 587.*)

Az 1908/1909-es tanévben összesen 34 fegyelmi ügy került be tehát a napiparancskönyvbe. Ebből 3 az első évfolyamosokkal, 17 a második évfolyamosokkal, 7 a harmadik évfolyamosokkal szemben zajlott, hét fegyelmi ügy leírása esetében pedig az évfolyam nem került feltüntetésre. Ebben a tanévben a leggyakoribb kihágások közé tartozott a tiltott helyiségben való tartózkodás, a tiszteletlenség, az adósság felhalmozása, az iskola engedély nélküli elhagyása és egymás bántalmazása. Ebben a tanévben tehát nem jelenik meg egy olyan fegyelmi ügy sem, amely kapcsolatban hozható a kül- és belpolitikai változásokkal.

Azonban mivel a második évfolyamhoz köthető a fegyelmi ügyek több mint fele, felmerül, hogy ebben az esetben is egy rendbontó évfolyamnak köszönhető a fegyelmi ügyek magas száma. Ennek vizsgálatához és igazolásához a következő tanév fegyelmi ügyei is elemezésre kerültek az évfolyam szerinti megoszlás szempontjából. Az 1909/1910-es tanévben is igen magas volt a napiparancskönyvben regisztrált fegyelmi ügyek száma, összesen 29. Ebből 7 az első évfolyamosokkal, 8 a második évfolyamosokkal és 15 a harmadik évfolyamosokkal, tehát az előző évi második évfolyamosokkal szemben történt fegyelmi intézkedés volt. Így az látszik valószínűnek, hogy ebben az esetben egy renitens évfolyamhoz köthető a kiemelkedően magas fegyelmi ügyek száma, nem pedig az ország belpolitikai helyzetéhez.

Az 1908/1909-es tanévben tehát nem igazolható a tézis, miszerint a nagyobb politikai vagy iskolaszervezeti változások hatással voltak az intézmény belső életére is, amely a fegyelmi ügyekben is tetten érhető. Ebben a tanévben ugyanis a fegyelmi ügyek magas száma a vizsgálat alapján kizárólag egy rendetlen évfolyamnak köszönhető. Egy esetben sem találtunk semmilyen politikai összefüggést, az iskola életében pedig ebben a tanévben semmilyen szerkezeti, oktatási vagy parancsnokbeli váltás nem történt, így a tézis ezen része eleve értelmezhetetlen volt.

Az első világháború ideje alatt, ahogyan az már az intézmény történeténél említésre került, igyekeztek megőrizni az intézmény zártságát, és zavartalan körülményeket teremteni az oktatáshoz. Ezt több tényező is gátolta, de az oktatás nem

állt meg, amennyire csak tudták igyekeztek mindent biztosítani a növendékek számára. A háború alatt a tanárok és nevelők jelentős részét a frontokra vezényelték, így a tisztikar kicserélődött, illetve a háború ideje alatt folyamatosan rotálódtak a nevelők, a tanárok, a személyzet és az iskolaparancsnokok is. 1914 és 1918 között négy iskolaparancsnok váltást éltek meg a növendékek.

A háborús helyzet következtében természetesen a soproni katonaiskolában is igyekeztek takarékoskodni az erőforrásokkal és az élelemmel. A fűtést és a világítást illetően szigorú szabályzatot vezettek be, pontosan meghatározott ideig világíthattak csupán az épületekben, és pontosan szabályozva volt az egy napra jutó tüzelőanyag is. A növendékek étrendje és ételmezése is megváltozott, ahogyan a hadviselés következtében az ország termelését a hadsereg igényeinek rendelték alá. Mindezen változások és szigorítások a háború ideje alatt számos fegyelmi ügyben is tetten érhetőek, amely két konkrét példával is szemléltethető. „[...] II. évf-beli növendéket, mert a több ízben kiadott szigorú tilalmak, parancsok és fenytések ellenére két növendéktársával összebeszélve a sövénykerítésen át a gyümölcsös kertbe osont, egy cseresznyefa lelógó ágairól sapkájába cseresznyét szedett [...]”⁶¹, „[...] III. évf.-beli növendéket a tegnapi napon megtartott tanári értekezlet alapján azért, mert a század tisztító kamrájának ajtaját, -melyben fűtőanyagot sejtett- fessegette, erre több fiatalabb növendéktársát rávenni igyekezett [...]”⁶².

A háborús körülmények, és az iskola hektikus élete tükröződni látszik a fegyelmi ügyek hullámzó számában. Míg az 1914/1915-ös tanévben 25 fegyelmi ügy került be a napi parancskönyvekben, addig a rákövetkező – 1915/1916-os – tanévben csupán 5 fegyelmi ügyet regisztráltak. Az 1919/1917-es tanévben ismét magasabb volt a fegyelmi kihágások száma, 27, majd a következő tanévben ismét lecsökkent, az 1917/1918-as tanévben mindössze 7 fegyelmi ügy található az iskolaparancsnoksági parancsok között. A világháború ideje alatti négy tanév leggyakoribb fegyelmi kihágásai a következők voltak: a gyümölcsöskertből vagy az iskola veteményeskertjéből gyümölcs és zöldség lopása; engedély nélküli távolmaradás; késve történt bevonulás; tiszteletlenség; egymással szembeni durvaság; engedetlenség és tiltott dohányzás. Ezek közül a gyümölcsöskertből vagy az iskola veteményeskertjéből gyümölcs és zöldség lopása egyértelműen a háborúnak köszönhető kihágások, hiszen a háború következtében nem

⁶¹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 18. könyv, 1915. június 17.

⁶² HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 21. könyv, 1918. december 6.

tudták azt az élelmiszer színvonalat és mennyiséget biztosítani a növendékeknek, amit korábban megszokhattak, ahogyan arról már korábban szó volt. Valamint az engedély nélküli távolmaradások esetében is több esetben szökésről van szó, volt olyan eset, ahol az egyik növendék 20 napig maradt távol az intézménytől és bolyongott az országban.

Az első világháború ideje alatt tehát a korábban is jellemző fegyelmi vétségek mellett olyan új fegyelmi kihágások is megjelentek, amelyek egyértelműen a háborúval hozhatóak kapcsolatba, így tehát itt is érzékelhető, hogy a politikai, pontosabban a háborús helyzet kihatott az iskola belső életére olyannyira, hogy az a fegyelmi ügyekben is megragadható.

Az első világháború idejéből az 1915/1916-os tanévet részletesebben is vizsgálásra került, mert ez az első olyan tanév, amelyet a kiemelkedően alacsony számú fegyelmi ügyek miatt vizsgálunk. Ebben a tanévben összesen 5 fegyelmi ügy került be az Iskolaparancsnoksági parancsok közé. A vizsgált tanévben még zajlott az első világháború. Bár igyekeztek az iskola zavartalan működését biztosítani, de ebben a tanévben valószínűleg még mindig működött a hadikórház az iskola épületében, továbbá arra utaló bejegyzések is találhatóak a parancskönyvben, hogy ebben a tanévben az iskola egy része a népfelkelők számára hadifogolytáborként is működött. Bár parancsnokváltás nem történt ebben a tanévben, de feltételezhető, hogy a háborús körülmények és az intézetben működő hadikórház és/vagy hadifogolytábor elterelhetette az iskolaparancsnok figyelmét a növendékek kihágásairól. Azt is meg kell jegyezni, ami szintén hozzájárulhatott az alacsony fegyelmi ügyek számához, hogy ebben a tanévben két nagy járvány is volt az intézményben, tífusz és himlő. Bár ennél konkrétabb adatok sajnos nincsenek a vizsgált tanévről, de úgy vélhető, ennyi alapján is megállapítható, hogy ebben a tanévben mind a történelmi események – első világháború –, mind az iskola belső életében lezajló események – hadifogolytábor, hadikórház, járványok – nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ebben a tanévben kevesebb fegyelmi ügy került regisztrálásra. Ez tovább erősíti az előbbi megállapítást az intézmény háború alatti életével és a fegyelmi ügyekkel kapcsolatban – alátámasztva ezzel tézisünket, miszerint a nagyobb változások, fordulatok hatással voltak az iskola belső életére, amely tetten érhető a fegyelmi ügyekben is, csak ezúttal nem magas, hanem alacsony fegyelmi ügyszámot eredményeztek.

A következő vizsgált tanév az 1918/1919-es tanév. Ebben a tanévben összesen 49 fegyelmi ügy került be az iskolai napiparancskönyvbe, ezzel ebben a tanévben került be a napiparancskönyvekbe a legtöbb fegyelmi ügy az iskola működési ideje alatt.

Ebben a tanévben elég sok minden történt az iskola belső életében is, és az országban is. Ebben a tanévben összesen öt parancsnoka volt az intézménynek, így az iskola belső élete is igen zaklatott lehetett. Mindeközben pedig az országban a háború romjain polgári demokratikus forradalom zajlott, ideiglenesen megalakult a Tanácsköztársaság, majd lezajlott az új ellenforradalmi hatalom kialakulása is. (Romsics, 2005, 123-141.)

Az 1918/1919-es tanévben összesen 49 fegyelmi ügy került be tehát a napiparancskönyvbe. Ebből 17 az első évfolyamosokkal, 22 a második évfolyamosokkal, és 14 a harmadik évfolyamosokkal szemben zajlott. A fegyelmi ügyek között ebben a tanévben is a leggyakoribb kihágások közé tartozott a tiltott dohányzás, a tiszteletlenség, a késés, a tiltott helyiségben való tartózkodás és a hanyag szolgálatteljesítés. Ezek azok a fegyelmi vétségek, amelyek más tanévekben is előfordultak.

Ezekon kívül azonban előfordult több ízben az, hogy a növendékek elhagyták az intézetet. 1919. január 12-ei napiparancs alapján például 12 növendék hagyta el önként, engedély nélkül az intézetet, és csak az utánuk küldött járőr felszólítására tértek vissza az iskolába. Érdekessége ennek a fegyelmi ügynek, hogy korábban nagyon szigorúan büntették az iskola engedély nélküli elhagyását, általában több nap szigorított fogság volt a büntetés. De ebben az esetben „*tekintettel arra, hogy tettüket rendkívüli viszonyok között követték el*”⁶³, mindössze egy hónap figyelmeztetés volt a büntetésük. Egy másik esetben is olvasható, hogy mikor a növendékek az intézetet önként és engedély nélkül elhagyták enyhébb büntetést kaptak, mivel „*tettüket rendkívüli viszonyok között, talán buzdulásból követték el*”⁶⁴. Tehát az iskolaparancsnok ezekben az esetekben elismerte, hogy az országban uralkodó forradalmi állapot kihat az intézmény belső életére is, és ezért enyhébben büntette ezen esetekben a növendékeket. Megértették ugyanis, hogy a növendékekben is feszültséget kelt a körülöttük zajló lázadás és belharc, ők is cselekedni szeretnének, tenni szeretnének az országért. Különösen jól példázza ezt az 1918. októberében elkövetett csoportos engedély nélküli szökés, amelyet az iskola történetét összefoglaló könyvben – Katonaiskolák a hűség városában – megemlítenek, mint a „*hazafias nevelés tanújelét*” (Cseresnyés, 1995, 18. oldal). Cseresnyés Géza (1995) összefoglalója alapján a növendékek egy része azért szökött ki az intézményből, hogy a határvédelem segítségére legyenek. A nagykanizsai parancsnokság pedig be is

⁶³ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 22. könyv, 1919. január 14.

⁶⁴ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 21. könyv, 1918. november 15.

fogta katonai feladatok ellátására az elszökött növendékeket, akik a Mura-híd védelmét látták el. Egészen november 11-ig teljesítettek itt szolgálatot, ám ekkor a hadügyminiszter parancsára vissza kellett térniük intézetükbe. Érdekesség azonban, hogy ennek a csoportos szökésnek és engedély nélküli szolgálattelvésnek semmilyen nyoma nem lelhető fel a parancskönyvekben. Előfordulhat, hogy ezt az esetet is egy felsőbb utasítás, rendelet tartalmazza, ahogyan az 1906-os botrány konkrét részletei is egy különálló, minisztériumi dokumentumban találhatóak meg. Azonban, míg az az eset külön nevesítve van a Hadtörténeti Levéltár fond jegyzékében, addig ezen eset nincs, így ezt a dokumentumot sajnos nem lehetett megvizsgálni.

Összességében azonban jól mutatják ezek a szökések, engedély nélküli távozások, hogy a növendékek életére hatással voltak a történelmi események, és bizonyos időszakokban ezeket az intézmény vezetői is elismerték, és belátták, hogy a növendékek bizonyos cselekedetei hazafias tettvágyból táplálkoztak, így nem büntették őket annyira szigorúan, mint más körülmények között ugyanazon kihágásokért.

Az elemzett tanévben még egy olyan nagyobb rendbontás történt az intézmény életében, amely egyértelműen összefüggésbe hozható a történelmi, belpolitikai változásokkal. 1919. április 14-én kelt napiparancsban hét növendéket fenyítenek meg „*tömeges engedelmesség megtagadása*”⁶⁵ miatt. Ez a fegyelemellenes tömeges magatartás a Tanácsköztársaság ideje alatt történt, nem sokkal az után, hogy április 9-én régi-új Iskolaparancsnokot kaptak a növendékek. Kiss Béla őrnagy volt az iskola parancsnoka 1919. március 12. és március 24-e között, majd 1919. április 9.-étől 1920. április 3.-áig ismét az intézmény parancsnoka lett.

Az iskolaparancsnoksági parancsokból nem derül ki sok minden a „tömeges engedelmesség megtagadással” kapcsolatban. Néhány harmadik évfolyamos növendék, köztük olyanok is, akik éppen iskolaügyi szolgálatot láttak el, az iskolaügyi tiszt nevében hamis parancsokat adtak ki, például az ébresztőt egy órával későbbre hirdették ki. Annyi derül ki még ezen kívül a feljegyzésekből, hogy a kezdeményezők között egyaránt voltak másod- és harmadéves növendékek. De hogy kezdeményezésük mögött milyen – esetleg politikai – felhang húzódott meg, az sajnos a rendelkezésre álló dokumentumokból nem derül ki. Feltételezhető csupán, hogy a tömeges engedelmesség, vagy valamilyen országos szintű katonai ellenállással, amely ebben az időszakban jellemző volt a honvédségre, nem mindenki értett ugyanis egyet a hatalomátvételekkel.

⁶⁵ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 22. könyv, 1919. április 14.

Az 1918/1919-es tanévben a kiugróan magas számú fegyelmi ügyek nagy része, köszönhetően az engedély nélküli kiszökéseknek és a tömeges engedelmség megtagadásának, egyértelműen összefüggésbe hozhatók az országban zajló belpolitikai eseményekkel. A korábban is jellemző fegyelmi vétségek mellett tehát itt is megjelentek olyan új fegyelmi kihágások, amelyek egyértelműen a világháború végjátékával, a forradalmi helyzettel, és a belpolitikai csatákkal hozhatók kapcsolatba. Így tehát ebben az esetben is érzékelhető, hogy a politikai helyzet kihatott az iskola belső életére olyannyira, hogy az a fegyelmi ügyekben is megragadható.

Az elkövetkező tanévekben látványosan visszaesett, az 1924-től már Igazgatói rendelkezések névvel ellátott könyvekben fellelhető, fegyelmi ügyek száma. Az 1922/1923-as tanévtől egészen az 1926/1927-es tanévig tartóan kiugróan alacsony volt a fegyelmi ügyek száma. Az 1922/1923-as tanévben 0, az 1923/1924-es tanévben 1, az 1924/1925-ös tanévben 3, az 1925/1926-os tanévben 0, az 1926/1927-es tanévben pedig mindössze 2 fegyelmi ügy került be az Igazgatói rendelkezések közé. Az Igazgatói rendelkezések funkcióját, formáját és tartalmát tekintve megegyezett az Iskolaparancsnoksági parancsokéval, de mivel az első világháború után polgári jelleget öltött magára az intézmény – ahogyan arról már korábban részletesen szó volt – így ezen iskolai dokumentumnak is új, polgári nevet kellett adni. A fegyelmi ügyek alacsony számához minden bizonnyal hozzájárult az iskola ideiglenes áttelepülése Jutasra, továbbá, hogy miután visszatérhettek Sopronba, egy teljesen új környezetben kellett egy teljesen új szervezeti struktúrában újraindulnia az oktatásnak – hivatalosan polgári keretek között.

A Jutason töltött tan évekről sokkal kevesebb feljegyzés található, mint a többi tanévről. A korábbi tanévenkénti közel 340-350 bejegyzés helyett 1923-ban mindössze 78 bejegyzés található a napiparancskönyvben. 1924 és 1926 között pedig tanévenként 220-230 bejegyzés született mindössze. Minden bizonnyal az iskola vezetőinek is meg kellett szoknia az új helyzetet, miszerint úgy kellett katonai nevelést folytatniuk, hogy az ne legyen túl feltűnő az Antant Katonai Ellenőrző Bizottsága számára. Feltételezhető, hogy emiatt lazultak a szabályok az intézményben, illetve megváltozhatott a büntetési rend is. Sajnos ebből az időszakból nem maradtak fent az utasítások és szabályzatok, amelyekből jobban kiderülne, hogy valójában a szabályokat illetően mennyire változott meg az intézmény élete. Bár a szakirodalom szerint megmaradt a szigorú katonai rend, de feltételezhető, hogy azért némiképp lazultak a rejtés ideje alatt a szabályok, hogy ne legyen annyira feltűnő a katonai utánpótlásképzés. Nem véletlen talán, hogy az Antant

Ellenőrző Bizottságának magyarországi távozása után ugrik meg újra a fegyelmi kihágások száma.

Az, hogy az intézménynek civil reáliskolaként kellett hivatalosan tovább működnie 1922-től, a kutatás szempontjából azzal a változással is együtt járt, hogy innentől kezdve egészen az 1938/1939-es tanévig minden évben megjelent az iskola Értesítője, ami plusz információkkal szolgált a kutatáshoz, ahogyan arról már a kutatás bevezetésében szó esett. Az 1922/1923-as tanévtől az 1926/1927-es tanévig terjedő időszakban is megvizsgálásra kerültek az iskola értesítői. Egyrészt megvizsgáltam a kifejezetten az intézmény „fegyelmi állapot”-ával foglalkozó részt, másrészt az értesítő egészét is, olyan tartalmak után kutatva, amelyek beigazolhatják, vagy megcáfolhatják a kutatást.

A vizsgált időszakban az iskolai értesítőkben a fegyelmi állapot kapcsán rendszerint azt a rövidebb összefoglalást találjuk, hogy *„A fegyelmi állapot ez iskolai évben általában kielégítő volt. Egy-két súlyosabb erkölcsi hibától eltekintve, erősebb rendszabályokhoz nyúlni nem kellett, aminek oka egyfelől az, hogy a növendékeink állandó ellenőrzés és felügyelet alatt vannak”*⁶⁶ – kiegészítve még néhány gondolattal a nevelésről és az iskola értékrendjéről. Az iskolai értesítők alapján az elemzett években az intézmény élete nyugodtan telt, a növendékek nem követtek el nagyobb vétségeket, burkoltan sem céloznak semmilyen tömeges vagy súlyos kihágásra. Az, hogy az intézmény valójában katonai nevelést folytatott, természetesen nem jelenik meg az értesítőkben, még a cserkészképzést is csak elvétve említik meg. Nagyobb mértékben az „apródképzés” csak az 1925/1926-os tanév értesítőjében jelenik meg, amikor már vélhetően lazult az intézmény ellenőrzése. Az elemzett iskolai értesítők alátámasztják azt a feltételezést, hogy a rejtés időszakában az intézmény nagyon odafigyelt arra, hogy ne lepleződjön le az, hogy valójában katonai utánpótlásképzés folyik az intézet falai között, hiszen a cserkészképzésről is alig esik szó bennük. Ezt az is alátámasztja, hogy az 1932/1933-as tanévtől, amikortól a Honvédelmi Minisztérium visszavette az intézmény irányítását egyre gyakrabban esik szó a kiképzésről, például a kirándulások, látogatások és szemlék kapcsán.

Az elkövetett néhány fegyelmi ügyet vizsgálva is tetten érhető, hogy megpróbálták elrejteni a katonai jelleget. Bár a büntetési formák megmaradtak, például olvashatunk „büntetési sétáról”, ami jellegzetes kollektív büntetési forma a

⁶⁶ OPKM, A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1924/1925. évi értesítője, 60. oldal

katonaságban, de abban is megjelenik a rejtés időszaka, hogy az 1924/1925-ös tanévtől már nem fogság, hanem elzárás névvel illetik az egyik legszigorúbb büntetési formát. (A fogság megnevezés csak az 1929/1930-as tanévtől tér vissza.)

Mindezek alapján az érintett tanévek esetében a tézis oly módon látszik igazolódni, hogy a fegyelmi ügyekben úgy érhető tetten egyrészt a politikai, másrészt a szerkezeti változás ebben az esetben, hogy ezekben a tanévekben kiugróan alacsony a fegyelmi ügyek száma. Ez egyértelműen összefüggésben van azzal, hogy az intézménynek ebben az időszakban hivatalosan polgári iskolaként kellett működnie és a katonai nevelést és annak eszközeit – így annak adminisztrációját és büntetéseit – nyíltan nem alkalmazhatták.

A következő vizsgált tanév az 1928/1929-es tanév. Ebben a tanévben összesen 33 fegyelmi ügy került be az Igazgatói rendelkezések közé. 1927-ben távozott az Antant Katonai Ellenőrző Bizottsága, amelynek köszönhetően lazult a katonaiskolák ellenőrzése is, és szép lassan visszatérhetett az eredeti katonai rend és fegyelem az intézménybe. Bár hivatalosan még mindig polgári iskolaként működött a soproni katonaiskola, de minden bizonnyal érzékelhető volt az Ellenőrző Bizottság távozása. 1928-ban pedig a Kellog-Briand paktum keretében a nagyhatalmak lemondtak a háború lehetőségéről, mint a nemzetközi konfliktusok megoldási módszeréről. Az iskola belső életét tekintve jelentős változások történtek. Megkezdődött az intézmény főreáliskolává fejlesztése. Ennek szellemében nem indítottak az 1928/1929-es tanévben új első osztályt, viszont megnyitották az ötödik évfolyamot. Az ötödik évfolyam nagy része a soproni katonaiskola volt negyedéves növendékeiből állt, de 16 növendéket átvettek a kőszegi Magyar Királyi Hunyadi Mátyás Reáliskolai Nevelőintézetből, valamint 11 új növendék is csatlakozott az újonnan megnyitott ötödik évfolyamhoz. Így tehát ebben a tanévben teljes létszámmal a második, harmadik, negyedik és az ötödik évfolyam működött csak az intézményben. Emellett pedig néhány nyolcadik évfolyamos növendék a budapesti Magyar Királyi Bocskai István Reáliskolai Nevelőintézetből, valamint a pécsi Magyar Királyi Zrínyi Miklós Reáliskolai Nevelőintézetből teljesített szolgálatot az intézményben.

Az 1928/1929-es tanévben összesen 33 fegyelmi ügy került be tehát az Igazgatói rendelkezések közé. Ebből 1 a második évfolyamosokkal, 4 a harmadik évfolyamosokkal, 2 a negyedik évfolyamosokkal, 23 az ötödik évfolyamosokkal és 3 a nyolcadik évfolyamosokkal szemben zajlott. A fegyelmi ügyeknek a kétharmada az újonnan megnyitott és új növendékekkel feltöltött ötödik évfolyamhoz köthető. A

leggyakoribb kihágások között szerepel a kihívó viselkedés, a tiszteletlenség, a rongálás és – először ilyen mértékben – az egymás bántalmazása, az egymással való durva bánásmód. Az egymás bántalmazása elsősorban az ötödik évfolyamosok körében fordult elő, mégpedig az alsóbb évfolyamosokkal szemben. A felsőbb évesek hatalommal való visszaélésének ilyen arányú megnövekedését az iskolaparancsnok kollektív büntetéssel is igyekezett visszaszorítani, „az V. évfolyamtól kedvezmény megvonása a húsvéti szünetig, és ha nem javul a helyzet, akkor a húsvéti szünetet is elvesztik, mivel alsóbb évfolyambeli növendéktársaikat szolgálati tevékenységük közben gyakran durván bántalmazzák”⁶⁷. Valamint szintén az ötödik évfolyamhoz köthető egy tanárukkal szembeni bosszúból elkövetett kihágás, amelyben betörték lakásának ablakát és tanóráján rendetlenkedtek. Az iskola történetéről szóló mű, ezt az ügyet tévesen az „alsóbb éves növendékek” kihágásának tartja. Azonban az Igazgatói rendelkezések között egyértelműen megjelenik, hogy ez az eset az ötödévesekhez köthető. „Néhány növendék a legfelsőbb évfolyamból - kiktől minden tekintetben példaadó magaviseletet vártam volna, magáról megféledezten, előkelő és nemes gondolkodású növendékekhez nem illően egyik tanárunk ellen súlyos vétséget követtek el azáltal, hogy vélt szigora miatt utcai gyerekekhez méltó csínytevéssel lakásának ablakait parittyával bezúzták. Néhányan pedig említett tanárunknak szeretetteljes fáradozása viszonzásaképpen előretervezett rendetlenkedésükkel bosszúságot akartak szerezni.”⁶⁸.

Az ötödik évfolyam feltűnő rendellenes, fegyelemellenes viselkedése az intézet történetéről szóló összefoglaló műben is megjelenik. Ezen mű szerint az intézet jó légköre és fegyelmi színvonala az 1928/1929-es tanévben a kőszegi növendékek miatt romlott meg, mivel ők „más szellemben” és „eltérő felfogásban” nevelkedtek (Cseresnyés, 1995, 57. oldal). Annyiban igazat lehet adni az idézett szakirodalomnak, hogy az első olyan eset, ahol egy felsőbb évfolyamos növendék durván bántalmazott egy alsóbb éves növendéket egy kőszegi növendékhez köthető. De ha a kollektív büntetést nem számítjuk, akkor összesen kilenc ehhez hasonló fegyelmi ügyből, csak négyet követtek el volt kőszegi vagy újonc növendékek. A többi esetben régi soproni növendékek éltek vissza hatalmukkal és erejükkel. Természetesen elképzelhető, hogy az alsóbb évesek ilyen mértékű bántalmazását a régi soproni növendékek a kőszegiektől „tanulták el”, de ezt ilyen kevés információ birtokában nehéz lenne bebizonyítani, vagy

⁶⁷ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 29. könyv, 1929. január 29.

⁶⁸ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 29. könyv, 1929. május 16.

megcáfolni. Annál is inkább, mert a növendékek közötti tettlegesség mindig is jelen volt az intézet életében, igaz nem olyan mértékben, mint a vizsgált tanévben.

Mivel ebből a tanévből már rendelkezésünkre áll az intézmény Értesítője, ezért érdemes azt is megvizsgálni. Az érintett tanév iskolai értesítőjének ezen alfejezete igen hosszú, ám a fentebb tárgyalt ügyekről konkrétan nem esik benne szó. Sőt azzal kezdődik a beszámoló, hogy „*az apró botlások és vétségek eseteit, melyeken túlmenően súlyos tettek intézetünkben csak ritkán fordulnak elő*”⁶⁹. Majd pár bekezdéssel később „egy-két súlyosabb” esetre hivatkoznak csupán⁷⁰. A beszámoló pedig – ellentétben a kutatás adataival – arra hivatkozik, hogy a fiatalabb növendékek körében tapasztalták, hogy ők „megmételvezve” kerültek az intézménybe, amit ki kellett belőlük nevelni. A kutatás során vizsgált Igazgatói rendelkezések között azonban nem található olyan fegyelmi ügy, amely erre a megjegyzésre utalna, vagy amely ezt támasztaná alá, hiszen első évesek ekkor nem is voltak az intézményben, a másod-, harmad-, és negyedévesek pedig összesen a 33 fegyelmi ügyből hetet követtek el. Majd – mindezekkel némiképp ellentmondva – a beszámoló utolsó harmadában azt tárgyalja a szerző, hogy milyen okai lehetnek a felsőbb évesek fegyelem- és tiszteletellenes viselkedésének. Azzal magyarázzák, hogy a felsőbb éves növendékek nehezebben viselik az intézeti szabályokat és korlátozásokat, hogy a kamaszkor velejárója a túlzott önérzet, a túlzott önbizalom és az erősödő vágy a függetlenség után. A kamaszkorral magyarázták a szellemi és fizikai önállóság utáni vágy megnyilvánulásait. Konkrétan tehát nem említik meg az ötödik évfolyam alsóbb évesekkel szemben elkövetett bántalmazásait, és a beszámoló nagy részében nem is esik róluk szó, de ily módon utalnak rá, ahogyan a tanárral szembeni fegyelemsértésre is csak „tömegcsínytevés”-ként említették, és adtak magyarázatot.⁷¹

Az iskola értesítőjében tehát első ránézésre nem szerepelnek a kutatás során kiemelt fegyelmi ügyek, ha azonban alaposan végigolvassuk a beszámolót, akkor észrevehetőek az ezekre való utalásokat. Érdekessége még ennek a beszámolónak, hogy több helyen ellentmond saját magának, illetve a parancskönyvben leírtaknak. Ennek nyilván az az oka, hogy ez a kiadvány a nyilvánosságnak szólt, és mint ilyen, igyekszik

⁶⁹ OPKM, A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1928/1929. évi értesítője, 81. oldal

⁷⁰ OPKM, A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1928/1929. évi értesítője, 82. oldal

⁷¹ OPKM, A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1928/1929. évi értesítője, 83-84. oldal

az intézményt a lehető legjobb színben feltüntetni. Éppen a dokumentum ezen funkciója miatt az apró utalások nagyon is alátámasztó bizonyítékokként szolgálnak. Alátámasztják azon állítást, hogy ebben a tanévben az ötödik évfolyam komoly gondokat okozott az intézményben.

Az intézetről szóló kiegészítő dokumentumokban is megjelent tehát az ötödik évfolyam problémássága. Míg az Értesítőbe csupán burkoltan, addig a *Cseresnyés Géza* (1995) által szerkesztett iskolatörténeti műben konkrétan is megjelennek az Igazgatói rendelkezésekben fellelt fegyelmi ügyek.

Az 1928/1929-es tanévben a magas számú fegyelmi ügyek leginkább az iskola új szerkezeti felépítésével, az újonnan érkezett növendékekkel áll leginkább összefüggésben, hiszen a fegyelmi ügyek kétharmadát az újonnan megnyitott ötödik évfolyamosok követték el. Abban a tekintetben némiképp eltérőek a fellelhető információk, hogy ez mennyiben függ ténylegesen össze az évfolyamra felvett új növendékekkel. Az intézmény értesítője szerint a felsőbb évfolyamosok engedetlensége életkori sajátosság, míg az iskola történetét összefoglaló szakirodalom a volt kőszegi növendékeket teszi meg bűnbaknak. Valószínűleg a két nézőpont között van az igazság, hiszen valóban okozhatja a nagyobb fokú fegyelmezetlenséget a kamaszkor lázadása, és az is igaz, hogy a kezdeményező növendékek elsősorban újonnan felvettek, főleg volt kőszegi növendékek, de a régi soproni növendékek is nagy számban csatlakoztak ezekhez a kihágásokhoz. Így ebben az esetben is egy renitens, különösen problémás évfolyamhoz kapcsolódnak a fegyelmi ügyek, ami történetesen az újonnan megnyitott, és új növendékekkel feltöltött ötödik évfolyam volt. Ebben a tanévben ugyan jelentős kül- és belpolitikai változás vagy történés nem zajlott, ellenben az iskola szerkezeti változáson esett át, és a fegyelmi ügyek jó része ehhez köthető, ezért ez esetben a tézis azon része látszódnik csupán igazolódni, hogy a nagyobb iskolaszervezeti változások olyannyira hatással voltak az iskola belső világára, hogy az tetten érhető a fegyelmi ügyekben is.

A következő vizsgált tanév az 1931/1932-es tanév. Ebben a tanévben összesen 39 fegyelmi ügy került be az Igazgatói rendelkezések közé. Az egyetlen jelentős világtörténelmi esemény, mely hatással lehetett a tanévre az a lausannei egyezmény, amelynek értelmében eltörlik Németország háborús jóvátételét, amely így ismét fegyverkezésbe foghat. Az iskola életét tekintve annyi változás történt, hogy ebben az évben végzett az első olyan évfolyam az első világháború után, amelyik érettségi vizsgát tett, azaz végzett az első nyolcadik évfolyam Sopronban. Ezen kívül csupán

kisebbségi változások történtek, például kísérleti jelleggel az első két tanórát 70 percre módosították, a korábbi 50 percről, de mivel nem hozott érdemi változást a hosszabb tanóra, ezért ezt a kezdeményezést gyorsan megszüntették. Ezzel szemben nagyon sikeres lett az az újítás, hogy bizonyos tantárgyakat, például a németet és a mennyiségtant csoportbontásban tanították. Azonban ezek a változások nem valószínű, hogy az intézmény fegyelmi életét befolyásolták volna. Lényegében tehát ebben a tanévben sem belpolitikai, sem iskolaszervezeti szempontból nem történt olyan változás, ami nagyobb hatással lehetett volna az intézmény fegyelmi állapotára.

Ebben a tanévben is megvizsgálásra került a fegyelmi ügyek évfolyamonkénti megoszlása. Nincs az elkövető évfolyamáról adat egy fegyelmi ügy esetében, 2 fegyelmi ügy a második évfolyamosokhoz, 3 az ötödik évfolyamosokhoz, 1 a hatodik évfolyamosokhoz, 10 a hetedik évfolyamosokhoz és 22 a nyolcadik évfolyamosokhoz köthető. Csupán ezen körülmények alapján könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy ebben az esetben is egy problémás évfolyam állhat a kimagasló számú fegyelmi ügyek hátterében. Ezen adatok alapján ugyanis egyértelmű, hogy a nagyszámú fegyelmi ügy a nyolcadik évfolyamosoknak köszönhető. Az érintett nyolcadik évfolyam, pedig ugyanaz az évfolyam, akik az 1928/29-es tanévben az ötödik évfolyamot alkották. A köztes két tanévben összességében igen alacsonyra csökkent a fegyelmi ügyek száma (az 1929/1930-as tanévben összesen 18, az 1930/1931-es tanévben pedig összesen 7), és így az érintett évfolyam fegyelmi ügyeinek a száma is drasztikusan csökkent ebben a két tanévben. Ennek ellenére az 1929/1930-as tanév Értesítőjében utalnak arra, hogy a súlyosabb fegyelmi ügyek főleg a legfelsőbb évfolyamhoz köthetőek. Részletesebben is tárgyalnak a Fegyelmi állapot című alfejezetben egy olyan esetet, amelyben egy növendék az érintett évfolyamból destruktív könyveket olvasott, amely *„a nevelőintézetek szellemével és erkölcsi irányzatával homlokegyenest ellentétben áll”*⁷². De a korábbihoz hasonló súlyos tettelegességekről nem található feljegyzés az értesítőben, és az Igazgatói rendelkezések között is csupán egy ilyen eset szerepel. Az 1930/1931-es tanévről szóló iskolai értesítőben, az alacsony fegyelmi ügyszám ellenére is megemlítik, hogy a legfelső évfolyam esetében továbbra is előfordult, hogy az alsóbb évfolyamos növendékekkel *„az intézeti szabályoknak nem megfelelő módon bántak”*⁷³. Emellett pedig az 1930/1931-es tanév Igazgatói rendelkezéseiben található egy

⁷² HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 30. könyv, 1929. november 15.

⁷³ OPKM, A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1930/1931. évi értesítője, 61. oldal

bejegyzés a növendékek fenytő hatalmával és az azzal való visszaélésel kapcsolatban. A bejegyzés azért született, mert egy felsőbb évfolyamos növendék egy alsóbb éves növendéket fenytéskepven futtatott, ami ellentétben áll az intézet szabályaival. Éppen ezért az igazgató így oktatja a növendékeket: „*A parancsnoki vagy elöljárói szerepet betöltő növendékek nem a hatalmaskodás és a hatalommal való visszaélés adja meg a tekintélyt, hanem a biztos, nyugodt fellépés, következetes, szigorú, de mindamellet szeretetteljes bánásmód. Ha pedig fiatalabb növendéktársaik ennek dacára sem engedelmeskednek, közbelépésre adnak okot, a növendékeknek tanárelöljárókhöz kell fordulniuk, akik a parancs végrehajtását és az engedelmességet kikényszerítik és a hozzája forduló növendéknek az elégtételt megadják.*”⁷⁴. Önbíráskodásnak tehát nincs helye, sem pedig annak, hogy ha az alsóbb évesek nem engedelmeskednek a felsőbb éveseknek, akkor a felsőbb évesek durva eszközökhöz forduljanak. Ezen bejegyzések arról is tanúskodnak, hogy bár lehet, hogy kevesebb fegyelmi ügy került be az Igazgatói rendelkezések közé, de az érintett évfolyamnál a hatalommal való visszaélés nem szűnt meg, mindvégig jelen volt, csak lehet, hogy enyhébb formában, vagy úgy, hogy az nem jutott el minden esetben a vezetőséghez.

Az elemzett tanévben tehát a legtöbb fegyelmi ügy ahhoz a végzős évfolyamhoz köthető, akikkel már korábban is sok probléma volt. Korábban elsősorban a hatalommal való visszaélés, az alsóbb évesekkel szembeni durvaság, és a tanárokkal szembeni fegyelmetlen, durva viselkedés miatt lettek a legtöbbet fenytítve. Az elemzett 1931/1932-es tanévben a fegyelmi ügyek közül kiemelkedik egy tömeges fegyelmetlenség, amely egy tanárral szemben zajlott. Ezúttal nem rongáltak, „csupán” az ismétlés ideje alatt zavarták a rendet és fegyelmet, semmibe véve tanáruk rendreutasításait. Elhagyták helyüket, szemtelenkedtek, majd végül rázárták az ajtót az érintett tanárra. Ráadásul ez nem egy hirtelen ötletből született csínytevés volt, hanem előre kitervelték, derül ki a fegyelmi ügy leírásából. Ennél több információ sajnos az Igazgatói rendelkezésekből nem derül ki, és ebből a tanévből sajnos az iskolai értesítő sem volt fellelhető az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtárban, így az elemzésben nem tudott segítségünkre lenni. Az azonban így is megállapítható, hogy a végzős évfolyam továbbra is szembement az iskola szabályaival, és nem csak az alsóbb éves növendékekkel szemben önbíráskodtak, hanem olykor saját tanáraikkal szemben is. Kihágásaikat pedig több esetben is előre kitervelték.

⁷⁴ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 31. könyv, 1931. május 26.

A vizsgált tanévben a leggyakoribb kihágások között szerepel a már említett tanárral szembeni tömeges fegyelmetlenség mellett a részegség, az egyéni fegyelmezetlenség, a durvaság és a mulasztás.

Az elemzett 1931/1932-es tanév esetében egyértelműen megállapítható, hogy a kiemelkedő számú fegyelmi ügy egy problémás, fegyelemellenes évfolyamnak köszönhető, akik már korábban számos kihágást követtek el. Ebben a tanévben, habár jelentős kül- és belpolitikai változás vagy történés nem zajlott, valamint nagyobb iskolaszervezeti vagy egyéb belső változás sem történt, de a 4 évvel ezelőtti iskolaszervezeti váltás most teljesebben ki, hiszen ebben az évben végzett az első nyolcadikos évfolyam. Ha figyelembe vesszük a korábbi változásokat és az érintett évfolyam kezdeti összetételét és nehézségeit, akkor részben ebben az esetben is igazolható, hogy az iskola belső változásai tetten érhetőek a fegyelmi ügyekben is.

A következő vizsgált tanév az 1935/1936-os tanév. Ez a tanév azért lett vizsgálat tárgya, mert kiugróan alacsony volt a fegyelmi ügyek száma. Egész tanévben összesen egy fegyelmi ügy került be az Intézeti parancsok közé. Ez az egy ügy pedig azzal volt kapcsolatos, hogy egy első éves növendék nem jelent meg a számára az egyik szaktanár által elrendelt korrepetálási órán, parancs ellenére sem jelent meg, hanem helyette a kertben játszott. Ebben a tanévben új parancsnok került az intézmény élére, Róder Jenő személyében. Ezen kívül azonban semmilyen más az iskola életét érintő belső változás nem történt. Ebben a tanévben pedig semmilyen olyan politikai vagy történelmi esemény sem történt, ami hatással lehetett volna az iskola életére. A tanév iskola értesítője is mindössze annyit tartalmaz a tanév fegyelmi állapotával kapcsolatban, hogy „*Fegyelem tekintetében a növendékek ellen semmi súlyos kifogás nem volt.*”⁷⁵. Ebben a tanévben tehát semmilyen jelentős belső változás nem történt, és semmilyen politikai, történelmi esemény sem történt, így ez a tanév úgy igazolja tézisünket, hogy az alacsony fegyelmi kihágások száma annak köszönhető, hogy semmi olyan esemény nem történt, ami befolyásolhatta volna a növendékek fegyelmi állapotát.

A következő vizsgált tanév az 1936/1937-os tanév. Ebben a tanévben szintén kiugróan alacsony volt a fegyelmi ügyek száma. Egész tanévben összesen három fegyelmi ügy került be az Intézeti parancsok közé. A három fegyelmi ügy közül kettő két hatodéves növendék tiltott pénzben történő kártyajátékához kapcsolódik, a harmadik pedig egy nyolcadik évfolyamos növendékkal kapcsolatos, aki, mint zászlóalj ügyeletes

⁷⁵ OPKM, A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1935/1936. évi értesítője, 20. oldal

növendék az étkezési időt önhatalmúlag megváltoztatta. Ebben a tanévben semmilyen – az iskola belső életét érintő – változás nem történt, a parancsnok személye változatlan. Iskolaszervezeti változás sem történt. Ebben a tanévben sem történt olyan politikai vagy történelmi esemény, ami hatással lehetett volna az iskola életére. A tanév iskolai értesítője is arról számol be, hogy ebben tanévben sem történt súlyosabb, komolyabb fegyelmi kihágás. A fenyítések nagy része tanulmányi vonatkozású volt.⁷⁶ Ebben a tanévben sem történt tehát semmilyen jelentős belső változás, és semmilyen politikai, történelmi esemény. Így ez a tanév is úgy igazolja a tézist, hogy az alacsony fegyelmi kihágások száma annak köszönhető, hogy semmi olyan esemény nem történt, ami befolyásolhatta volna a növendékek fegyelmi állapotát és nem is történtek nagyobb kihágások.

A következő vizsgált tanév az 1939/1940-es tanév. Ebben a tanévben összesen 37 fegyelmi ügy került be az Intézeti napiparancsok közé. Éppen ezen tanév kezdetekor vette kezdetét a második világháború, amikor Németország megtámadta Lengyelországot. (*Romsics, 2005, 252-270.*) Sopronban a tanítás látszólag zavartalanul folyt tovább. (*Cseresnyés, 1995*) Ami az iskola belső életét illeti, 1939 januárjában történt egy parancsnokváltás, de ezen kívül más nagyobb személyi vagy szerkezeti változás ebben a tanévben még nem történt. De fontos megjegyezni, hogy ebben a tanévben már csak a felső 4 évfolyam működött.

Az 1939/1940-es tanévben tehát összesen 37 fegyelmi ügy képezte vizsgálat tárgyát. Ebből 12 az ötödik évfolyamosokhoz, 8 a hatodik évfolyamosokhoz, 6 a hetedik évfolyamosokhoz és 12 a nyolcadik évfolyamosokhoz köthető. A fegyelmi ügyek nagy része tehát az első, azaz az ötödik és a végzős, nyolcadik évfolyamosokhoz köthető. Így tehát nincs egy kiemelkedően problémás évfolyam, és bár ebben az időben vette kezdetét a második világháború, de ez ekkor még alig érintette hazánkat, így ezekkel nem magyarázható a fegyelmi ügyek magas száma. A vizsgált tanévben a leggyakoribb kihágások között szerepel a késés, a rongálás, a nem megfelelő öltözet, és az engedély nélküli távozás. Nincsen olyan se kisebb, se nagyobb hatású fegyelmi ügy tehát, ami utalna akár a parancsnokváltásra, akár a második világháború kitörésére. Ebben a tanévben úgy tűnik nem igazolható egyik tézis sem, mivel teljesen általános kihágások történtek, és mindegyik évfolyam nagyjából egyaránt kivette a részét a rendtelenségből.

⁷⁶ OPKM, A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1936/1937. évi értesítője, 27. oldal

A következő vizsgált tanév az 1940/1941-es tanév. Ebben a tanévben összesen 34 fegyelmi ügy került be a napiparancsok közé. Az első világháborúhoz hasonlóan, a második világháború ideje alatt is igyekeztek biztosítani az intézet zavartalan működését. Ez volt az iskola utolsó tanéve főreáliskolaként. A következő tanévben már hadapródiskolaként működött tovább. Parancsnokváltás ebben a tanévben ugyan nem történt, de már tervezetben volt az iskola átszervezése, ami azt jelentette, hogy az iskola élete a következő tanévben gyökeresen megváltozik. Sopronban ugyanis sose működött hadapródiskola korábban. Ezen kívül – a tervek szerint – a VI. és VII. évfolyamot a következő tanévben Pécsre helyezik. Ennek a hírnek az érintett évfolyamok nem örültek, általános nyugtalanság lett úrrá rajtuk. (Cseresnyés, 1995) Ezen kívül a háborús helyzet is fokozódott. Ősszel megszületett a második bécsi döntés is, majd Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. (Romsics, 2005, 252-270.)

Az 1940/1941-es tanévben a 34 fegyelmi ügyből 7 az ötödik évfolyamosokhoz, 11 a hatodik évfolyamosokhoz, 5 a hetedik évfolyamosokhoz és 15 a nyolcadik évfolyamosokhoz köthető. A fegyelmi ügyek nagy része tehát hatodik és a végzős évfolyamosokhoz köthető.

Ebben a tanévben a fegyelmi ügyek közel egyharmadát a hatodik évfolyamosok követték el. A hatodik évfolyam általános fegyelmi állapotáról egy januári bejegyzés így nyilatkozik: *„Félévi alapos és türelmes megfigyelésem eredményeként megállapítom, hogy a VI/B osztály gondolkodásmódja, katonai felfogása, közszelleme és fegyelmi állapota nem üti meg a kívánt mértéket, és az intézetben a legrosszabb. Ennek okát abban látom, hogy az osztály nem a jó növendékekre hallgat, hanem minden szempontból a rossz növendékek befolyása érvényesül.”*⁷⁷. Ugyanezen bejegyzésben az iskolaparancsnok elrendelte, hogy minden egyes növendéket hallgassanak ki, és derítsék ki, hogy kik az osztály felbujtói. A bejegyzés olyan ügyek miatt született, mint például, hogy az osztály a felsőbb éves növendékekkel szemben nem tisztelettudó; hittanóráról tervezetten és kollektíven késtek; tiltás ellenére dohányoztak; állandóan rendetlenek és zajosak; a tanórákat fegyelmetlen viselkedéssel zavarják; az intézetet engedély nélkül hagyják el, és zendülésszerű cselekményeket terveznek és hajtanak végre. Ez az évfolyam pedig már az előző évben is problémásnak bizonyult, hiszen a fegyelmi ügyek közel egynegyede hozzájuk volt köthető. Így ebben az esetben is egy renitens évfolyamról lehet szó. Nem kizárt persze, hogy a világháború és a leendő iskolaváltás is

⁷⁷ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 41. könyv, 1941. január 27.

hozzájárult a fegyelmetlen viselkedésükhöz, hogy fokozta azt, de erre nincs egyértelmű bizonyíték az Igazgatói rendelkezések között.

Ebben a tanévben a fegyelmi ügyek közel fele a végzős, tehát a nyolcadik évfolyamosokhoz köthető. Az ő esetükben a legtöbbször a hatalommal való visszaélésük okozta a problémát, ahogyan az már korábban is megjelent a végzős évfolyamoknál, vagy a felsőbb évfolyamokkal kapcsolatban. Már szeptemberben bekerült az Igazgatói rendelkezések közé egy feljegyzés a végzős évfolyam hatalommal való visszaélésével kapcsolatban. *„Két hét óta ismételten volt alkalmam arra, hogy a VIII. évfolyambeli növendékek figyelmét felhívjam arra a nehéz, de szép hivatásra, amelyet, mint legidősebb évfolyambeli növendékeknek be kell tölteniük. A szolgálatkezelésről, a növendéki előjárók hivatásáról és kötelességéről, az alárendeltekkel való szigorú, de következetes és igazságos bánásmódról nem egyszer tartottam már oktatást azalatt a rövid idő alatt is, amióta a tanév megkezdődött. Megint több ízben kaptam jelentést arról, hogy a VIII. évfolyam növendékei közül többen oktatásaimat nem értették meg. Legutóbb az intézetiügyelete tiszt tett jelentést arról, hogy a szolgálatban álló VIII. évfolyambeli növendékek a takarodón túl zsebvilnyilámpával világítanak a már álomba merült növendékek szemébe, amit könnyen zaklatásnak vagy tréfának is lehet venni.”*⁷⁸ Ez tehát szintén nem új probléma az intézmény életében, korábban is előfordult, hogy a felsőbb évesek, akik az alsóbb évfolyamosoknál szolgálnak, visszaélnek hatalmukkal, legyen az bántalmazás, önbíráskodás vagy az idézethez hasonló zaklatás. Így ebben az esetben sem igazolódott be a tézis, a fegyelmi kihágások nem köthetők sem az intézményi, sem a történelmi változásokhoz.

A már említett fegyelmi kihágásokon kívül ebben a tanévben többször is előfordult késés, tiltott rádió beszerzése, tiltott tárgy vagy olvasmány birtoklása és/vagy terjesztése, valamint az intézmény engedély nélküli elhagyása.

Az 1940/1941-es tanévben tehát összesen 34 fegyelmi ügy került be az Intézeti napiparancsok közé. A fegyelmi ügyeket leginkább a hatodik és a nyolcadik évfolyam követte el. Bár az iskola belső életére hatással lehetett a küszöbön álló szerkezeti váltás, a hadapródiskolává alakulás, valamint a második világháború, de ez a fegyelmi ügyekben nem jelenik meg egyértelműen. Tehát ebben a tanévben sem igazolható a tézis, amely szerint a nagyobb politikai változások és az iskola szerkezetváltása olyan

⁷⁸ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 41. könyv, 1940. szeptember 21.

hatással voltak az intézmény belső életére is, amely a fegyelmi ügyekben is tetten érhető.

A 2. diagram alapján az utolsó vizsgált tanév a kiemelkedően magas számú fegyelmi ügyek alapján az 1943/1944-es tanév, amely egyben az intézmény utolsó teljes tanéve is volt a kitelepítés előtt. Ebben a tanévben összesen 38 fegyelmi ügy került be az Iskolaparancsok közé. Parancsnokváltás ebben a tanévben nem történt. Ebben a tanévben is tart még a második világháború, a növendékek tisztában vannak vele, hogy tanulmányaik végeztével egyenesen a frontra kerülnek majd. Emellett márciusban a német csapatok megszállták Magyarországot. A háborús körülmények között továbbra is igyekeztek az iskola zavartalan működését folytatni. A kiképzés a terv szerint folyt, így májusban a negyedévesek érettségi vizsgát tettek. Így bár a világban háború dúlt, a tanév viszonylag nyugodtan telt el. (*Romsics, 2005, 252-270.; Cseresnyés, 1995, 97-101.*)

Az 1943/1944-es tanévben 38 fegyelmi ügyből 4 esetben nem volt évfolyam feltüntetve, 3 a negyedik évfolyamosokhoz, 25 a harmadik évfolyamosokhoz, 5 a második évfolyamosokhoz és 1 az első évfolyamosokhoz köthető. A fegyelmi ügyek kétharmada tehát a harmadik évfolyamosokhoz köthető. A vizsgált tanévben a leggyakoribb kihágások között szerepel az engedély nélküli távozás az intézetből, a részegeskedés, a tiszteletlenség, a nem megfelelő ruházat és a tiltott helyen való tartózkodás. Mivel a fegyelmi ügyek között ez esetben nem található egy kirívó, vagy tömeges kihágás sem, ezért feltételezhető, hogy ez esetben is egy problémás évfolyamról van szó. Az Iskolaparancs bejegyzései között ezúttal arra vonatkozó bejegyzést sem található, hogy mi okozhatja a harmadik évfolyam általános rendetlenségét. Tehát ebben a tanévben sem igazolható a vizsgált tézis, amely szerint a nagyobb politikai változások és az iskola szerkezetváltása olyan hatással voltak az intézmény belső életére, amely a fegyelmi ügyekben is tetten érhető.

A kutatás ezen szakaszában a vizsgált tézis az volt, hogy a nagyobb történelmi, politikai változások, fordulatok, valamint az iskolaszervezeti és iskolaparancsnoki és oktatásügyi változások olyan hatással voltak az iskola belső életére, amely tetten érhető a fegyelmi ügyekben is. A 2. diagram nyomán tehát – megfordítva a kiinduló kérdést – azt vizsgáltam, hogy azok a tanévek, amelyeknél kiugróan magas volt a fegyelmi ügyek száma – vagy kiugróan alacsony – összefüggésbe hozható-e valamilyen politikai, történelmi, iskolaszervezeti vagy iskolaparancsnoki változással. A fegyelmi ügyek számát kiemelkedően magasnak tekintettem, ha az több volt, mint harminc az adott

tanévben. Kiemelkedően alacsonynak pedig abban az esetben tekintettem, ha az adott tanévben kevesebb, mint öt fegyelmi ügy került be a parancskönyvekbe. Ezek alapján összesen 16 tanév került részletesebben megvizsgálásra. Ezek közül ötöt, mivel azok egy összefüggő időszakot öleltek fel – öt egymást követő tanév a rejtés időszakának legszigorúbban ellenőrzött éveiből – egyenként kezeltem. A vizsgált 16 tanév közül 8-at azért vizsgáltam, mert kimagaslóan magas volt a fegyelmi ügyek száma. Ebből a nyolc tanévből csupán három tanév esetében igazolódott be a vizsgált tézis, 5 esetében azonban nem igazolódott be, a fegyelmi ügyek semmilyen összefüggésben nem álltak sem semmilyen történelmi eseménnyel, sem semmilyen belső változással. A vizsgált tanévek közül 8 pedig azért lett vizsgálat tárgya, mert kiemelkedően alacsony volt a fegyelmi ügyek száma. Ezen nyolc tanévből hat esetében egyértelműen beigazolódott a vizsgált tézis, miszerint a politikai és a belső változások mutatkoznak meg a fegyelmi ügyekben, hiszen ebből öt tanév a rejtés időszakát foglalja magába. Két tanév esetében annyiban igazolódott be a vizsgált tézis, hogy azokban a tanévekben semmilyen történelmi, vagy az iskola életét érintő esemény nem történt.

Összességében tehát a vizsgálat során a tézis csak részben igazolódott be. A kiemelkedően magas fegyelmi ügyek száma kevés esetben igazolható a történelmi, politikai, iskolaszervezeti, parancsnoki, vagy oktatási változtatásokkal. Több esetben is sokkal inkább egy-egy kiemelkedően rendetlen évfolyam állt a nagy számú kihágások mögött. A kiemelkedően alacsony számú fegyelmi ügyek esetében azonban nagyobb mértékben igazolódott be a vizsgált tézis. Ez jó részt annak köszönhető, hogy a rejtés időszakának több tanéve is a vizsgált tanévek között volt, ahol egyértelműen azért esett vissza a fegyelmi ügyek száma, mert az intézmény hivatalosan polgári iskolaként működött ezekben az években.

Végezetül egy gyors áttekintésként, visszafordítva a kutatási kérdést, röviden áttekintésre került, hogy milyen eredmény kapható, ha azokat a tanéveket vizsgáljuk, amikor valamilyen kiemelkedő történelmi vagy belpolitikai esemény történt a világban vagy az országban, illetve azokat a tanéveket, amikor valamilyen iskolaszervezeti vagy komolyabb oktatási változás történt. Ennek eredményei a következő táblázatban foglalhatók össze. (5. Táblázat)

Tanév	Esemény, változás	Fegyelmi ügyek száma
1898/1899		4
1905/1906	Belpolitikai válság – nemzeti ellenállás, sztrájkok	39
1908/1909	Bosznia-Hercegovina annektálása, munkássztrájk	34
1911/1912	Tömegsztrájk, Vörös csütörtök, az évfolyamokat innentől kezdve két osztályra bontják	14
1916/1917	Első kötelező érettségi a végzős évfolyamnak	27
1917/1918	I. világháború vége, Őszirózsás forradalom, Tanácsköztársaság	7
1918/1919		49
1919/1920	Az intézmény 4 évfolyamos lesz (korábban 3 évfolyamos volt)	18
1920/1921		21
1921/1922	Trianoni békeszerződés becikkelyezése, Népszavazás Sopronban, Jutason töltött tanév	21
1922/1923	Visszatérés Sopronba, a Károly laktanya átalakítása, berendezése, civil intézménnyé alakulás	0
1923/1924	Rejtés időszaka	1
1924/1925	Rejtés időszaka	3
1925/1926	Rejtés időszaka	0
1926/1927	Megszűnik az állandó katonai ellenőrzés, Rejtés időszakának utolsó tanéve	2
1928/1929	Megindul az intézmény főreállá fejlesztése – az első évfolyam nem indul, az ötödik évfolyamot feltöltik külsős diákokkal	33
1930/1931	A kor legnagyobb munkásmegmozdulása	7
1931/1932		39
1932/1933	Csak a felső 4 évfolyam működik tovább, érettségit adó intézmény	20
1935/1936		1
1936/1937		3
1938/1939	Első bécsi döntés, Kárpátalja visszafoglalása	14
1939/1940	II. világháború kezdete	37
1940/1941	Második bécsi döntés	34
1941/1942	Hadapródiskolaként működik tovább az intézmény	15
1943/1944		38

5. táblázat: Történelmileg kiemelt tanévek

Az 5. táblázatban egyrészt azok a tanévek kerültek feltüntetésre, amelyek a kutatásban részletesebben is elemzésre kerültek, mivel a fegyelmi ügyek száma kimagaslóan sok vagy kevés volt. Ezeket a táblázatban piros színnel jelöltem (a tanévet

és a fegyelmi ügyek számát). Másrészt pedig azokat a tanéveket tüntettem fel, amelyek során történt valamilyen általam meghatározónak vélt történelmi vagy belpolitikai változás – ezt zöld színnel tüntettem fel; illetve azokat a tanéveket, amelyben lényeges iskolaszervezeti változás történt, vagy olyan esemény, ami nagymértékben befolyásolhatta az intézmény életét – ezt kék színnel tüntettem fel. Az általam meghatározónak vélt történelmi vagy belpolitikai változásokat *Romsics Ignác* (2005) könyvének *Időrendi áttekintés* című fejezetéből válogattam ki. Azon történelmi eseményeket válogattam ki az ott felsoroltak közül, amelyek az egész ország területét és/vagy életét érintették, mint például a világháborúk, a Trianoni békeszerződés. Vagy az olyan belpolitikai válságok, amelyek országos sztrájkokat, ellenállásokat indítottak el, tehát feltételezhető, hogy a növendékeket is foglalkoztatta, esetleg családjukat is érintette. Nem számítva a világháborúk teljes időtartamát, csak a kitörésüket, tíz tanév, illetve tíz esemény került be a táblázatba. Az iskola belső életét érintő események közül az iskolaszervezeti változások kerültek be a táblázatba, illetve a helyszíni változások. Ezek alapján 8 tanév került be a táblázatba. Összesen tehát 18 tanév került be azért a táblázatba, mert valamilyen kiemelkedő történelmi, belpolitikai esemény történt, vagy valamilyen az iskola belső életét érintő kiemelkedő esemény. A kutatás első részében pedig összesen 16 tanévet vizsgáltunk. Átfedés a két szempontsor között összesen 10 tanév esetében van, tehát csupán az esetek 55 százalékában. Ez alapján a tézis szintén részben igazolható, hiszen a kiemelkedő események csaknem fele esetében elmondható, hogy hatással volt vagy lehetett az intézmény belső életére olyannyira, hogy az a fegyelmi ügyek számában is érzékelhető változást hozott.

Mindezek alapján megállapítható, hogy voltak olyan történelmi események, belpolitikai vagy iskolaszervezeti változások, amelyek hatással voltak az intézmény fegyelmi állapotára. De esetenként természetesen az is előfordult, hogy az intézmény fegyelmi állapota nem volt összefüggésben a történelmi, belpolitikai vagy oktatási változásokkal, hanem sokkal inkább egy-egy rendbontó növendék vagy évfolyam állt a kihágások többsége mögött.

7. A soproni katonaiskola mint totális intézmény

Ahogy az már a bevezetőből is kiderült, a katonaiskolák igen különleges intézmények, hiszen a katonaság, az iskola és az internátus különleges egyvelegét alkották. Jelen fejezetben az kerül megvizsgálásra, hogy a soproni katonaiskola, és úgy általánosságban a katonaiskolák mennyire mondhatók totális intézményeknek, melyek azok az alapelemek, amelyek ezekben az intézményekben megjelennek és milyen módon érvényesülnek. Ennek a kérdésnek a megvizsgálásához ebben a fejezetben többféle forrásra is támaszkodtam. Egyrészt az elemzés során ezúttal is megvizsgáltam a már korábban is kutatott levéltári forrásokat, a napi parancskönyveket, a szervezeti határozványokat, az utasításokat és az anyakönyvi kivonatokat. De ebben a fejezetben a levéltári forrásokon túl szépirodalmi művekre is támaszkodtam, mint „hiteles” forrásokra. A szépirodalmi művek forrásként való felhasználása több okból is indokolt. Egyrészt a fejezet alapjául szolgáló mű, *Erving Goffman* (1991) *Asylums* című esszégyűjteménye, is tele van szépirodalmi idézetekkel, példákkal, amik egyfajta bizonyítékként jelennek meg az elemzett műben. Másrészt, ahogyan az a következő fejezetben bővebben is kifejtésre kerül, a három felhasznált szépirodalmi mű – *Ottlik Géza*: *Iskola a határon* (2007), *Robert Musil*: *Törless iskolaévei* (1980) és *Mario Vargas Llosa*: *A város és a kutyák* (1976) – életrajzi ihletésű, így hiteles forrásnak tekinthetők, akárcsak egy narratív interjú. Harmadrészt pedig az indokolja a szépirodalmi források bevonását, hogy a katonaiskolák életének bizonyos aspektusai csak ezen műveken keresztül ismerhetők meg, a volt növendékekkel készített narratív interjúk hiányában.

Ha Goffman azon totális intézmény csoportosítását nézzük, amely az elméleti keretnél bemutatásra került, akkor a katonaiskolák, és így az általam részletesen tanulmányozott soproni katonaiskola is, egyértelműen a negyedik csoportba tartoznak. Tehát azok közé a totális intézmények közé, amelyek a hatékonyabb munkavégzést szolgálják. Azt, hogy a bentlakásos iskolai környezetben hatékonyabb a tanítás és a katonai pályára való felkészítés, maga a magyar katonai nevelés története is igazolja. A második világháború után Magyarországon egyedül a teljes mértékben bentlakásos iskolaként működő II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola tudott eredményes utánpótlásképzést folytatni. Nem volt véletlen az sem, hogy mikor a hetvenes években a középiskolai katonai nevelés újraindításáról tárgyaltak, a szakmai érvek kivétel nélkül a bentlakásos intézmények mellett szóltak. Csak ez az intézményi forma tudja ugyanis biztosítani azt a mindent átfogó nevelést, amely szükséges a sikeres katonai képzéshez.

Katonának lenni ugyanis, mivel a katonai szabályzatok az élet majdnem minden aspektusára kiterjednek, egyfajta életforma. (Goffman, 1991, 16.)

Fontos megemlíteni, hogy bár különösebb visszhangra nem lelt Goffman egyik kritikusa sem, de műve megjelenése óta időnként napvilágot látnak az Asylums bírálatai. Az Asylums jelentőségét általában mindenki elfogadja a mentális betegségek társadalmi aspektusainak megértéséhez való hozzájárulásával kapcsolatban. Valamint azt is, hogy ez a mű nagyban támogatta a mentális egészségügyi ellátás reformját és a pszichiátria ellenes mozgalmat is fellendítette. Sokan bírálják azonban módszertanát, írói stílusát. Goffman ugyanis az elsők között végzett etnográfiai alapokon nyugvó résztvevő megfigyelést szociológusként. Éppen ezért kutatása nem az ellenőrizhető adatokra épít – nincsenek interjúk, kísérletek vagy statisztikai adatok –, hanem a személyes megfigyeléseire és azok értelmezéseire. Éppen ezért az írói stílusa is nagyon személyes. A mű felépítése nem egy szigorú, tudományos struktúrát követ, hanem sok helyen csapongó, rendszertelen. Goffmann elméletét számos irodalmi példával is alátámasztja, rengeteg szépirodalmi idézet található a műben – ahogyan jelen fejezetben is, idomulva a kiinduló mű stílusához. Az idézetek kapcsán kritizálják, hogy nem mindig derül ki, hogy az idézet, a példa, amit használ, az fikció vagy emlékirat, tehát hogy valós események leírását idézi vagy kitaláció. Mindezekért akadnak olyanok, akik kritizálják és megkérdőjelezzik a mű tudományosságát. (Hamilton, 2015)

Tagadhatatlan azonban, hogy a totális intézmény fogalmát Goffman vezette be, és az is, hogy művében számos aspektusát bemutatja a totális intézményeknek, egy komplex képet adva azok működéséről, alapelveiről. Maga Goffman is elismeri, hogy sem a kategorizációja, sem az elemzése nem biztos, hogy kimerítő és mindent átfogó, de kiindulási pontként szolgálhat. (Goffman, 1991, 16.)

Az Asylums első esszéje alapján összegyűjthető a totális intézmények nyolc fő jellemzője. Fontos megjegyezni, hogy ezek a fő jellemzők, alapelemek és sajátosságok a műben nem jelennek meg egzakt módon, sehol nincsen definiálva, hogy ha ezek az alapelemek megvannak, akkor beszélhetünk totális intézményről. Goffman számos aspektusát bemutatja a totális intézményeknek – hol hosszabban, hol rövidebben kifejtve – és ezen elemekből történt egy szubjektív válogatás, kiemelve azt a nyolc jellemzőt, amelyek véleményem szerint a leginkább meghatározzák a totális intézmények sajátos világát – elsősorban a bentlakók szempontjából. A nyolc sajátosság: az elszigeteltség; az élet aspektusai; a bentlakók és a személyzet világának szembenállása; munka; diszkulturálódás; az én lealacsonyítása; a privilégiumrendszer;

és az alkalmazkodási módszerek. Jelen fejezetben ezen jellemzők mentén vizsgáltam meg a soproni katonaiskolát, és azt, hogy mennyiben illeszkedik bele a Goffman által megalkotott totális intézmény fogalmába.

Az első és legáltalánosabb tulajdonsága a totális intézményeknek, amelyet Goffman meghatároz, hogy ezek az intézetek fizikailag el vannak határolva a társadalom többi részétől. Ennek oka, hogy a totális intézmények egyik legfőbb alapeleme, hogy akadályozzák a bentlakók külső társadalmi kapcsolatait. Ez a fizikai elhatárolódás megjelenhet abban, hogy az intézmény kapuja mindig zárva van, magas fallal van körülvéve, amelyen esetleg szögesdrót is található. Előfordulhat, hogy víz veszi körül, vagy erdő, vagy sziklák vagy mocsár. A társadalomtól való fizikai elkülönülés abszolút jellemzője a katonaiskoláknak, ugyanis a katonaiskolák fallal, kerítéssel voltak körülvéve – erről fényképes dokumentációk is fennmaradtak, amelyek például az iskolatörténeti könyvekben láthatóak (például: *Cseresnyés*, 1995, 33. és 35. oldal; *Ráskay és Szabó*, 1995, 221-223. oldal; *Gál*, 2001). Ezen kívül ezek az intézmények gyakran a város szélén helyezkedtek el, és például a kőszegi katonaiskola bejárata előtt egy kis patak folyik, így még ez is elválasztotta az intézetet a várostól és a külvilágtól. A katonaiskolák ajtaja mindig „zárva” volt, nem lehetett csak úgy ki-be járni az intézményből. Mind a belépéshez, mind a kimenetelhez engedély kellett. Valamint időben is korlátozva volt, hogy a növendékek mikor hagyhatják el az intézmény területét. Mindezekről a fegyelmi ügyek is tanúskodnak, ahogyan az az 5.4.2. fejezetből is kiderült a Fegyelmező tér, és azon belül is az elzárás bemutatásánál. A katonaiskolák tehát egyértelműen megfelelnek a totális intézmények azon alapelvének, hogy fizikailag jól érzékelhetően el vannak határolva a társadalom többi részétől. (*Goffman*, 1991, 15.)

A totális intézmények második központi jellemzője, hogy az élet minden aspektusa egy helyen zajlik. Míg a modern társadalomban az alapvető szociális rendszer úgy működik, hogy az emberek különböző helyszíneken, különböző társaságokban és különböző fennhatóságok alatt dolgoznak, pihennek és szórakoznak, addig ezek a totális intézmények esetében egy helyszínen történnek és egy fennhatóság alatt. Méghozzá egy mindenre kiterjedő és ésszerű terv alapján, szigorú időbeosztással. A totális intézményekben tehát az élet minden aspektusa egy helyen, egy fennhatóság alatt zajlik, méghozzá úgy, hogy az emberek a napi tevékenységeiket sokadmagukkal egyszerre, egyformán és egy időben kell, hogy végrehajtsák. Mindez úgy valósulhat meg, hogy a napi tevékenységek szigorú napirendben zajlanak, amely időbeosztást egy hivatalos

testület határozza meg az adott intézmény céljának megfelelően. (Goffman, 1991, 17-18.)

A katonaiskolák esetében ez a jellemző is majdnem teljesen megvalósul, ráadásul nemcsak a növendékek, de a tisztek, az oktatók és a személyzet számára is. A növendékek és az intézet dolgozói is az iskola falain belül éltek, tehát ott aludtak, ott laktak, ott történt tehát a pihenés is. A munka is természetesen az iskola falain belül történt, hiszen ott valósult meg a tanítás, a kiképzés. A szórakozás egy része is az intézmény falain belül valósult meg, hiszen mind a növendékek, mind az intézet dolgozói részére kialakítottak úgynevezett üdülőtérmet, amelyeknek az volt a célja, hogy a növendékek és a dolgozók ott töltsék el délutánjaik szabad részét. Ezekben az üdülőtérmetekben gyakran helyet kapott egy kis könyvtár, biliárdasztal, kártyaasztal, barkács sarok, tehát sok olyan dolog, amely a „szórakozást” szolgálta. De emellett például a soproni katonaiskola hétfévente saját mozi működtetett, időnként bálakat, mulatságokat rendeztek. Ugyanakkor a hétfégi kimenők alkalmával a szórakozásra az intézmény falain kívül is lehetőségük nyílt a növendékeknek, és az intézet dolgozóinak is, de ez a „kinti szórakozás” csak szigorú időkeretek között történhetett, illetve a növendékek számára a szórakozás helyszínei is korlátozva voltak, ahogyan arra már utaltunk az 5.4.2. és az 5.4.3. fejezetekben is. A növendékek számára ugyanis megszabták, hogy a városban mely vendéglőket, cukrászdákat, boltokat látogathatják és melyeket nem. Így bár az intézmény falain kívül is szórakozhattak, de a felügyelet nem szűnt meg ilyenkor sem. Az is teljes mértékben igaz, hogy a növendékek életének minden perce szigorúan be volt osztva, szigorú napirend szerint éltek (amely korábban már részletes bemutatásra került az 5.3. és a 5.4.3. fejezetekben). Minden növendék számára egyszerre volt az ébresztő, az étkezések, a szünetek, a mosakodás, a takarodó, tehát valóban mindent egyszerre végeztek egy szigorú és feszes napirend szerint. Mivel a katonaság alapvetően egy nagyon fegyelmezett és szervezett szervezet, ezért bár erre vonatkozó dokumentum nem került elő a kutatás során, de feltételezhető, hogy az intézmény dolgozói számára is létezett egy szigorú, mindenkire vagy majdnem mindenkire egyaránt érvényes napirend. Az pedig nem kérdés, hogy minden szabály, minden helyiség, a katonaiskolák minden apró részlete annak érdekében lett kitalálva és megalkotva, hogy a növendékeket minél hatékonyabban és sikeresebben tudják a tökéletes katona eszménye, ideálja szerint átformálni. A katonaiskolák célja ugyanis, hogy a növendékekből tökéletes katonát neveljenek. Mindezek alapján megállapítható, hogy a katonaiskolákban mind a növendékek, mind a dolgozók szempontjából valóban

egy helyen valósult meg a munka, a pihenés és a szórakozás, még hozzá mindezek egy felügyelet, egy fennhatóság alatt, egy cél érdekében.

A harmadik fontos jellemzője a totális intézményeknek, hogy élesen szétválik, különbözik a „bentlakók” és a „személyzet” világa – Goffman terminológiájával élve. Goffman szerint ennek egyik leglényegesebb eleme, hogy míg a bentlakók egész életüket az intézmény falain belül élik, és csak korlátozottan érintkezhetnek a külvilággal, addig a személyzet csak a munkaidejét tölti az intézményben, és a többi idejüket a külvilágban élik. (Goffman, 1991, 18.) Nos, ez a katonaiskolákra nem igaz, hiszen a személyzet is az intézmény falain belül élt életvitelszerűen, nem csupán a munkaidejüket töltötték ott. És bár a személyzet tagjai némiképp szabadabban tarthattak kapcsolatot a külvilággal, mint a növendékek – a bentlakók – és feltételezhetően kevésbé volt korlátozott a külvilággal való kapcsolatuk, de ebben a tekintetben a katonaiskolák esetében nincs meg az az éles különbség a személyzet és a bentlakók között, mint amiről Goffman beszámol.

Azonban nem csak az intézményben töltött idő, és a külvilággal való kapcsolattartás tekintetében van jelentős különbség a személyzet és a bentlakók világa között, hanem abban is, hogy hogyan látja a két csoport egymást, milyen sztereotípiák vannak egymással szemben. Goffman úgy definiálja ezeket a sztereotípiákat, hogy míg a személyzet saját magát felsőbbrendűnek és igazságosnak látja, addig a bentlakókat elkeseredettnek, titokzatosnak és megbízhatatlannak tartja. A bentlakók pedig magukat bizonyos értelemben rossznak és gyengének láthatják, a személyzetet pedig leereszkedőnek, zsarnokoskodónak és gonosznak. (Goffman, 1991, 18.) A katonaiskolákban, még ha nem is pontosan ugyanezek a sztereotípiák jelentek meg, de bizonyos, hogy voltak előítéleteik egymással szemben a növendékeknek és a tiszteknek. A tisztek a növendékeket gyakran tartották tiszteletlennek, fegyelmeztetlennek, műveletlennek, gondatlannak, hanyagnak, ahogyan az a parancskönyvek bejegyzéseiből, fegyelmi ügyeiből is kiderül. Csak egy példa. *„Tapasztaltam, hogy a növendéki étteremben az asztal terítők és asztalkendők alig 3 napi használat után figyelmetlenség folytán majdnem undort gerjesztő módon bepiszkolódtak, - ebből azt következtetem, hogy a növendékekben a tisztaság és rend iránti érzék még nincs annyira kifejlődve, mint az művelt ifjakhoz illik, s az ilyenektől minden körülmények között várható. Figyelmeztetem tehát a növendékeket, hogy az ételkiosztásnál, valamint az étkezésnél, az asztalnemű tisztántartására különös gondot fordítsanak, mert figyelmetlenség – nagy gondatlanságból eredő bepiszkítások esetén az asztalnemű*

mosogatását a tettes illetve az asztaltársaság költségén eszközöltem.”⁷⁹. Bár közvetlenül nem jelennek meg a parancskönyvekben a tisztek saját magukról alkotott sztereotípiái, de feltételezhető, hogy magukat műveltnek, igazságosnak és fegyelmezettnak tartották. Erre utalnak azon bejegyzések, ahol elítélik a velük szemben alkotott azon vádakot, amely szerint igazságtalanok, elfogultak. De az is alátámasztja a tisztek saját magukról alkotott pozitív képét, hogy a katonai hivatás értékeire személyes példaadással is nevelték a növendékeket ahogyan az az 1910. évi utasításban⁸⁰ is megjelent.

Az, hogy a növendékek vajon mit gondolhattak magukról, csak olyan vonatkozásban ismeretes a levéltári kutatás alapján, hogy a felsőbb évesek mindenképpen tapasztaltabbnak és felsőbbrendűnek hitték magukat az alsóbb éveseknél. Erre utalnak a hatalmukkal való visszaélések, a kisebbek bántalmazásai, amelyekről a fegyelmi ügyek tárgyalásánál többször is szó esett. Ez az idősebb és a fiatalabb növendékek közötti szakadék a következő fejezetben elemzendő szépirodalmi művekben is megjelenik, legrészletesebben *Mario Vargas Llosa A város és a kutyák* (1976) című művében. De *Ottlik Géza Iskola a határon* (2007) című regényében is találhatunk rá példákat. *Ottlik Géza* regényében arra is találunk utalásokat, hogy a növendékek hogyan érezhették magukat. Regénye alapján a növendékek azt gondolhatták magukról – különösképpen az újoncok –, hogy nem tudnak megfelelni a tökéletes katona ideáljának, nem tudnak megfelelni annak az elvárásnak, hogy mindent tökéletesen egyszerre és tökéletesen egyformán hajtsanak végre. „*Azt gyakoroltuk, hogyan kell bevetni az ágyat. Tökéletesen egyformára kellett volna sikerülniük, de a dolog nem nagyon ment. [...] De máskülönben is azt vettem észre, hogy sajnálatos módon valahogy mi magunk sem voltunk eléggé egyformák, még ha ugyanazt csináltuk is, ugyanabban az öltözetben.*” (*Ottlik, 2007, 37.*) Az pedig, hogy a növendékeknek, milyen előítéleteik voltak a tisztekkel szemben kiderül azokból a fegyelmi ügyekből, amelyekben a növendékeket azért büntették, mert vagy írásos, vagy szóbeli formában valamilyen szidalommal, rágalommal vagy váddal éltek valamely tisztjük irányába. Ezek alapján a fegyelmi ügyek alapján az rajzolódik ki, hogy a növendékek sokszor úgy vélték, hogy tisztjeik igazságtalanok velük szemben, gyakran elfogultak. Erre két példa: „*[...] V. évfolyambeli növendéket, mert ismételt figyelmeztetés és oktatás ellenére szerelmi levelezést folytatott és kötelező levélíráskor nyílt lapon századparancsnokát*

⁷⁹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 1. könyv, 1898. október 14.

⁸⁰ HM HIM, Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveire : tervezet, 1910

burkoltan vele szemben alkalmazott elfogult bánásmóddal vádolta [...]’’⁸¹; „[...] VIII. a osztályú növendéket azért, mert f. évi május hó 24-én édesanyjához címzett levelében előljáróira vonatkozóan burkolt gyanúsításokat tett, őket megvádolván azzal, hogy igazságtalanul osztályozták. [...]’’⁸²

Összességében tehát elmondható, hogy a növendékek (bentlakók) és a tisztek (személyzet) bizonyos előítéletekkel éltek egymással szemben, sőt a növendékek csoportján belül is ellentétek voltak az alsóbb és a felsőbb éves növendékek között. Így az – még ha nem is teljes összhangban a goffmani leírással –, hogy a bentlakók és a személyzet világa közötti szakadék az egymásról alkotott véleményekben is megjelenik, igaznak bizonyul a katonaiskolák esetében is.

A személyzet és a bentlakók világának éles elkülönülése abban is megmutatkozik, ahogyan a két csoport egymással viselkedik, egymással kommunikál. A két csoport közötti érintkezés nagymértékben korlátozott és gyakran formálisan előírt. A kommunikáció pedig általában más hangnemben történik a két csoport között, mint a csoportokon belül. Továbbá általában a személyzet sokkal több információval rendelkezik, mint a bentlakók, és a bentlakóknak a legtöbb őket érintő döntésbe nincs beleszólásuk, míg a személyzet tagjainak igen. (Goffman, 1991, 19-20.)

Miként a disszertáció korábbi fejezeteiben is utalás történt arra, hogy a katonaiskola egy erősen hierarchizált szervezet, az élet minden aspektusára kiterjedő szabályzatokkal. Ez alól a kommunikáció sem volt kivétel. A szabályzatok előírták, hogy kit hogyan kell megszólítani, kinek ki előtt kötelező tisztelegnie. A növendékeknek mindig tisztelegniük kellett feljebbvalóik előtt, és csak az előírt módon szólíhatták meg az intézmény dolgozóit. Igaz volt ez a növendékek világán belüli hierarchiára is, az alsóbb éveseknek tiszteletet kellett adniuk felsőbb éves társaik előtt, és növendék úrnak kellett szólítaniuk őket. A kommunikációra tehát a katonaiskolák esetében teljes mértékben igaz, hogy jelentős mértékben korlátozott és formálisan előírt keretek között zajlott. Az is igaznak tekinthető, hogy a tisztek rendelkeztek minden információval, a növendékeknek pedig csak azok egy töredékét adták át, és az is egyértelmű, hogy a növendékeknek semmilyen őket érintő döntésbe nem volt beleszólásuk. A növendékek például nem választhatták meg a beosztásukat, hogy melyik századnál teljesítenek szolgálatot, hogy mikor teljesítenek szolgálatot és

⁸¹ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 40. könyv, 1939. december 5.

⁸² HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 41. könyv, 1941. június 11.

meddig; nem volt beleszólásuk abba, hogy a különböző gyakorlatokat, kirándulásokat hol hajtják végre; nem volt beleszólásuk abba sem, hogy hétvégén milyen filmet szeretnének megnézni az intézet mozijában, vagy milyen hangversenyen, színházi előadáson szeretnének részt venni. Ugyanakkor számtalan döntésbe a tiszteknek sem volt beleszólása, például nem volt választásuk azt illetően, hogy hova vezénylik őket és mennyi időre.

A növendékek külvilággal való kommunikációja is erősen korlátozva volt, ahogyan azt már néhány fegyelmi ügy szemléltette korábban. Csak meghatározott időben, meghatározott időre, és meghatározott helyekre távozhattak el az intézményből, ezen kívül pedig minden ki- és beérkező levelük is ellenőrizve volt. Nem írhattak tehát bárkinek levelet, és nem írhattak levelükben bármiről, amiről csak szerettek volna. Így tehát a külvilággal való kommunikációjuk nagymértékben korlátok közé volt szorítva. A katonaiskolák esetében, mivel a személyzet is a katonaság részét képezte – nem csak a tisztek, a tiszti szolgák is és minden más segítő személyzet – az ő kommunikációjuk és külvilággal való kapcsolatuk is bizonyos mértékben korlátozva és ellenőrizve volt a mindenkori katonai szabályzat értelmében.

A totális intézmények harmadik jellemzője tehát – hogy élesen elkülönül a személyzet és a bentlakók világa – bár igaz a katonaiskolák esetében is, de nem akkora a szakadék a két csoport között, mint például a Goffman által vizsgált elmegyógyintézet esetében. Mivel a személyzet is a katonaság része volt, ezért számtalan dologban ők maguk is korlátozva voltak, nem csak a növendékek. Egyértelmű azonban, hogy a tiszteknek magasabb volt a szabadságfoka, mint a növendékeknek. (*Goffman, 1991, 19-20.*)

Goffman leírása alapján a negyedik jellegzetessége a totális intézményeknek a bentlakók munkához való viszonyában, az általuk végzett munka jelentésében és jelentőségében rejlik. A társadalomban, azaz jelen értelmezésben a külvilágban, a munkáltató hatalma szigorú kereteken belül mozog, nincs például beleszólása abba, hogy a munkavállaló mire költi a fizetését. De mivel a totális intézményekben a bentlakók számára az élet minden aspektusa egy helyen zajlik, ráadásul központilag szervezeten, ezért az intézmény feladata az is, hogy a bentlakók minden igényét és szükségletét kielégítsék. Így a legtöbb totális intézményben a bentlakók számára munkára is lehetőséget kell adni, azonban ez a munka sosem lesz olyan, mint a külvilágban. A totális intézményekben a munkához a bentlakóknak különböző lehet a hozzáállásuk és a motivációjuk is, ami nagyban függ az intézmény jellegétől és a

felkínált lehetőségektől is. Néha annyira kevés és monoton munkalehetőségük adódik a bentlakóknak, hogy azok elvégzése gyakran meglehetősen unalmas és sok esetben igen kevés fizetség jár érte. A fizetség sok esetben nem is pénzbeli juttatás, hanem inkább „természetbeni”, mint például cigaretta, vagy karácsonyi ajándék – ez jellemző a börtönökre, elmeegógyintézetekre –, de az is előfordul, hogy a „fizetség” valójában a fizikai bántalmazás elkerülése – ez leginkább a munkatáborokra jellemző. Goffman úgy véli, hogy akár kevés, akár sok a bentlakók munkalehetősége, mindenképpen megváltozik a munkához való viszonyuk, még hozzá negatív irányba, vagyis demoralizálódik. Ezáltal összeegyeztethetlenné válik a totális intézmény és a társadalom munka-fizetség struktúrája, ami a bentlakó reszocializációja során gondot okozhat. (Goffman, 1991, 20-21.)

Ez az első olyan aspektusa a totális intézményeknek, amely nem értelmezhető a katonaiskolák esetében. A növendékek ugyanis különböző szolgálatokat teljesítettek, például szobaparancsnoki, vagy különböző ügyeleti szolgálatokat, de ezekért nem kaptak se fizetséget, se büntetést. Ezen szolgálatok elvégzése ugyanis a kiképzés részét képezte, nem minősültek többletmunkának.

A totális intézmények ötödik jellemzője, hogy a bentlakók diszkulturálódnak. Ez a fogalom arra a folyamatra utal, hogy a hosszú benntartózkodás következtében a bentlakók elveszítik a kinti világból származó kulturális hagyományaikat, szokásaikat. Elveszítik tehát azokat az attitűdöket, amelyek ahhoz kellene, hogy a társadalom tagjaként az ember funkcionálni tudjon, be tudjon illeszkedni, a különböző társadalmi szerepeket be tudja tölteni. Ennek a jelenségnek köszönhető, hogy ha hosszabb bent lét után valaki újra kikerül a társadalomba, akkor ott nem képes újra beilleszkedni, nem tudja ellátni magát, nem tud gondoskodni magáról, mert a totális intézményben töltött évek alatt egy teljesen más rendszer szerint, teljesen más kultúra szerint élte a mindennapjait. (Goffman, 1991, 22.)

A katonaiskolák esetében a diszkulturálódás speciális módon érvényesül. A növendékeknek valóban sok aspektusát el kell felejteniük a korábbi életüknek, teljesen más szabályok és keretek között kell az intézményben élniük, mint például korábban a civil iskolájukban. Sokkal szigorúbbak a szabályok, sokkal részletesebbek és aprólékosabbak. Akár a legalapvetőbbnek, vagy legapróbbnak tűnő dolgokat is újra kell tanulniuk, például, hogy hogyan kell helyesen beágyazni, vagy hogy hogyan kell a szekrénybe a ruhákat bepakolni. Ezt szemléletesen mutatják be Ottlik Géza alábbi sorai: „Az ajtaja belsejére litografált "Szekrényrend" volt ragasztva, mely rajz és szöveg

segítségével részletes pontossággal előírta mindennek a helyét. A fiók külön, felülnézetben volt lerajzolva, s benne ügyesen a szappan, fogkefe, körömkefe, körömolló, tű-cérna, a "nikkel ivópohár" meg egyéb, még "tartalék gombok" is láthatók voltak, s a művész mindent két példányban ábrázolt, balról az én rekeszemet, jobbról a szomszédomat, és szabad kézzel; a nagyobbik rajzon azonban, mely a szekrény rendjét szemléltette, vonalzót használt. Az összehajtogatott ingeket, zubbonyokat, nadrágokat ennél fogva vonalzóval élesen meghúzott, keskeny téglalapok jelképezték." (Ottlik, 2007, 69.) De a katonaiskolába való bevonulással a növendékek számára – akik adott esetben mindössze 10-12 évesek voltak – megszűnt a szülői gondoskodás, kényeztetés, megszűnt a szabadidő, a szabad játék. Állandó felügyelet alá kerültek, és életük minden apró részletét szabályok korlátozták.

A katonaiskolák sajátos kultúrája, és az ehhez tartozó kulturálódási folyamat, azonban kevésbé volt negatív hatással a növendékek későbbi életére, mint például egy mentális beteg vagy bebörtönzött ember esetében. Hiszen a katonaiskolák növendékeinek nagy része hivatásos katona lett, ahol előnyükre vált, hogy már fiatalon magukévá tették az ehhez szükséges kultúrát. A katonaiskolákban lezajló kulturációs folyamat nem hátráltatta őket abban, hogy a társadalomban is funkcionálni tudjanak, így diszkulturálódásnak kevésbé nevezhető az ezen intézményekben végbemenő kulturációs folyamat. Tagadhatatlan azonban, hogy a növendékeknek az intézményben egy olyan új és sajátos kultúrát kellett elsajátítaniuk, ami nagymértékben különbözött a civil társadalomtól, de nem zárta ki az abba való beilleszkedést.

A hatodik jellemző szorosan összefügg a diszkulturálódás folyamatával. A bentlakók énjének lealacsonyítása, a megalázás, ugyanis segíti a kinti világtól való elidegenedést, és hozzájárul ahhoz, hogy a bentlakók elveszítsék korábbi személyiségüket. Goffman meglátása szerint a bentlakók énjének lealacsonyítása a totális intézményekben nagyjából hasonló folyamatokból áll, ezért érdemes lehet megvizsgálnunk azokat az egyes totális intézményekben, de bármely más intézményben is izgalmas lehet ezeket a folyamatokat elemezni. (Goffman, 1991, 24.)

Az én lealacsonyításának Goffman négy tipikus folyamatát írja le. Az első az, hogy az éntre negatív hatással van a totális intézményeknek az a már tárgyalt alapeleme, hogy a bentlakókat elzárják a külvilágtól, akadályozzák és korlátozzák a külvilággal való kommunikációjukat. Számos totális intézményben korlátozva van a látogatók fogadásának módja és ideje, valamint a bentlakók kimenetele az intézményből. Ez az egyén alapvető szabadságának olyan mértékű korlátozása, amely hozzájárul a korábbi

én leépüléséhez. A külvilággal való kommunikáció korlátozása vagy megszakítása megzavarja az egyén által a társadalomban korábban betöltött és birtokolt szerepeket. A társadalmi szerepek elvesztése pedig hozzájárul az én leépüléséhez. Bizonyos totális intézményekben, mint például a börtön, pedig nem csak ideiglenesen szűnnek meg az egyén társadalomban betöltött szerepei, hanem bizonyos polgári jogokat – mint például némely esetben a szavazati jog elvesztését – akár örökre is elveszíthetik. (*Goffman*, 1991, 24-25.) Ezek közül a katonaiskolákra is jellemző, ahogyan arról már korábban is szó volt, hogy korlátozva van a külvilággal való kapcsolattartás, a látogatók fogadása és az intézményből való kimenetel is. Ezek tehát mind negatív hatással vannak az éntre. A katonaiskolai növendékek esetében ugyan nem beszélhetünk olyan sokrétű társadalmi szerepkörrel, mint például egy felnőtt esetében, de az is éppen elég nagy változás, főleg egy 12-14 éves gyerek számára, hogy az otthoni gyerekszerepből hirtelen egy csaknem felnőtt szerepbe kerülnek. A katonai növendékeknek ugyanis belépésük pillanatától kezdve csaknem ugyanúgy kellett élniük és viselkedniük, mint egy hivatásos tisztnek. Az intézménybe való bevonulással megszűnt a család támogatása, onnantól kezdve csak magukra és társaikra számíthattak, ahogyan az például *Ottlik* már sokat idézett regényéből is kiderül, de kiderül a volt növendékek visszaemlékezéseiből is (például: László János, Kazinczy László, Say Gyula, Kádár Gyula). Az én leépítésének, vagy inkább átalakításának, ez az első lépcsőfoka tehát a katonaiskolákban is megjelent.

A totális intézmény belépési procedúrája szintén hozzájárul az én lealacsonyításához. A felvételi eljárás olyan eljárásokat foglal magában, mint az újjlenyomatvétele, a fényképezés, a súlymérés, a fertőtlenítés, a nyilvános mosdás, a hajvágás, a sorszámmal való ellátás, a személyes tárgyak és ruhák elvétele, az intézményi ruházat felvétele, és a szabályokkal való megismerkedés. *Goffmann* véleménye szerint a belépési procedúra tekinthető „programozásnak” is, hiszen ezen folyamat arra hivatott, hogy az egyéneket úgy azonosítsák be, és úgy alakítsák át, hogy minél inkább megfeleljenek az ideális bentlakó víziójának és minél könnyebben lehessen őket adminisztrálni. Továbbmenve úgy is felfoghatjuk a belépési procedúrát, mint egy engedelmisségi tesztet. Ha az új bentlakó ugyanis túri mindazt a sokszor megalázó helyzetet, ami a belépési folyamat része, akkor várhatóan később sem fog fellázadni a szabályok és a módszerek ellen. A totális intézmények legújabb bentlakóinak sok esetben gúnynevük is van, hogy még jobban érezzék, hogy még az alacsonyabb státuszúak között is ők vannak a hierarchia legalján. A belépési procedúra minden totális intézményben azzal jár, hogy a bentlakótól elveszik minden személyes

ruháját, tárgyát, vagyonát, sok esetben még a nevét is. Ezek egy részét az intézmény pótolja, például a ruházatot, de a ruhadarabokban szigorúan fel van tüntetve, hogy az az intézet tulajdona, és mosatás után nem is ugyanazokat a darabokat kapják vissza a bentlakók, mint amit korábban viseltek, így biztosítva azt, hogy tudatosuljon bennük, hogy az sem az ő tulajdonuk. A személyes tárgyak, ruhák, eszközök elvétele is az én lealacsonyítását szolgálják, mivel a személyes tulajdonunk is táplálja identitásunkat, énérzésünket. (Goffman, 1991, 25-29.) A katonaiskolákba való bevonulás is egy sor belépési procedúrát foglalt magában. A növendékeknek a felvételi vizsga után egy orvosi vizsgálaton kellett részt venniük, amely igen megalázó volt, hiszen nem csak az orvos, de egymás előtt kellett meztelenre vetkőzniük. Az Iskola a határon című regény így írja le a vizsgálatot, és azt, hogy hogyan élték meg a növendékek a belépési procedúrát: *„Délelőtt, a felvételi vizsga befejeztével az egyik földszinti szobában el kellett vonulnunk egy orvosezredes előtt, anyaszült meztelenül. [...] Mindnyájan szégyelltük magunkat így teljesen meztelenül; a szép Tóth Tibornak belepirult a füle; Eynatten Vincére kétszer is rá kellett szólnia az egészségügyi altisztnek, aki az orvost kísérte, hogy no, gyerünk, tolja már le az alsónadrágját; ahogy ott topogtunk mezítláb a piszkos padlón, ami még külön bántotta az embert, ahogy ott facsargattuk kínosan a könyökünket, vagy takargattuk sovány kis ágyékunkat, valamennyien éreztük a kiszolgáltatottság gyalázatát; [...]”* (Ottlik, 2007, 34.) A regényben természetesen az is megjelenik, hogy a katonaiskolai növendékek az intézménybe való belépésükkor egyenruhát kaptak, és onnantól kezdve mindig ezt kellett viselniük, még eltávozásokkor is, tehát olyankor, mikor a szünetekben hazautaztak családjaikhoz. *„Délelőtt átestünk egy hevenyészett jellegű felvételi vizsgán; a főbejárat előtti sétányon, a szökőkútnál elbúcsúztunk szüleinktől vagy kísérőinktől; egyenruhát kaptunk a padláson, egy polgári ruhás borbély nullásgéppel kopaszra nyírta szőke-barna fejünket.”* (Ottlik, 2007, 23.) Az, hogy a növendékeknek még hazautazásukkor és a szünetek alatt is egyenruhájukat kellett hordaniuk, a vizsgált dokumentumokból is kiderült (lásd a 5.2. fejezet). Szintén számtalan fegyelmi ügy példázza, hogy szigorúan ellenőrizve volt, hogy a növendékek milyen személyes tárgyakat tartanak és tarthatnak maguknál, ellenőrizték az otthonról kapott csomagjaikat, hogy ne kerülhessen be olyan tárgy vagy olvasmány az intézménybe, ami ellentétes az intézmény elveivel vagy nevelésével. Teljes mértékben igaz tehát a katonaiskolákra is az, hogy a növendékeket, megfosztották személyes tárgyaiktól, ruháiktól a belépési folyamat részeként, illetve az is, hogy ez a belépési procedúra gyakran megalázó helyzetekkel járt, ezáltal egyfajta tesztje is volt a

növendékek engedelmisségének. Az is megjelenik a katonaiskolákban is, hogy a legalsóbb évfolyam gúnynevet kapott a felsőbb évfolyamoktól, sokszor az idősebb növendékek „beavatási szertartásain” is részt kellett venniük, akaratuk ellenére, ezzel is kihangsúlyozva, hogy ők állnak az intézményi hierarchia legalján. *Mario Vargas Llosa* *A város és a kutyák* (1976) című művében ez igen részletesen megjelenik – 39-45. oldal. A legalsóbb évfolyamosokat hívták kutyáknak, és a negyed és ötödévesek kegyetlen játékokat találtak ki az új növendékek számára üdvözlés gyanánt. Mindaz tehát, amit *Goffman* leír a belépési procedúrával és annak az énrre tett negatív hatásaival kapcsolatban, teljes mértékben megjelentek a katonaiskolákban is.

Az én lealacsonyításához nagyban hozzájárulnak azok a méltatlanságok, – fizikai és verbális egyaránt – amelyeket a személyzet követ el a bentlakókkal szemben. Szélsőséges esetekben a totális intézményekben, a fizikai méltatlanságok közül előfordulhatnak akár testcsönkítések is, de általánosságban ez azért nem jellemző. Az elmeógyógyintézetek jellemző fizikai módszere volt például a sokkterápia, vagy a különböző műtéti beavatkozások. A legáltalánosabb fizikai méltatlanság a totális intézményekben a bentlakók megverése, ami pedig sajnos mind a mai napig jellemző az intézmények egy részére. Ezeknek köszönhetően pedig a bentlakók azt élhetik meg, hogy elveszett a személyes biztonságuk, ami nagyfokú félelmet válthat ki. De a fizikai méltatlanságok közé sorolható részben az is, hogy a bentlakókat a ruháik és személyes tárgyaik elvételével sok esetben megakadályozzák abban is, hogy fent tudják tartani a korábban megszokott ápoltságukat, kinézetüket. A különböző méltatlanságok közé sorolhatóak azok a szabályok és szokások is, amelyek azt az üzenetet közvetítik, hogy a bentlakók alárendelt pozícióban vannak. Ilyen szokás például a katonaságban, hogy a magasabb rangú tisztnek mindig tisztelegni kell, vagy a kolostorokban az apát lábának megcsókolása. Az is a méltatlanságok közé sorolható, hogy a bentlakókat gyakran olyan munkára vagy szerepekre kényszerítik, ami ellentétben áll az identitásukkal vagy a korábbi rutinjukkal. Ilyen például a haszontalan munkavégzés, vagy a társak megdolgoztatása, megbüntetése. A verbális méltatlanságok közé sorolja *Goffman*, hogy a bentlakóknak a személyzet tagjait uramnak, vagy hölgyemnek kell szólítania. De ide sorolható az is, hogy a bentlakóknak el kell tűrniük az őket érő szidalmakat, vádakot. Továbbá sok esetben egy olyan egyszerű kérésért is könyörögniük kell a bentlakóknak, mint hogy had telefonáljanak. (*Goffman*, 1991, 30-31.) A kutatás során nem került elő olyan dokumentum, hogy a katonaiskolákban a csönkítéshez, vagy a sokkterápiához hasonló indokolatlan módszereket alkalmaztak volna a növendékek nevelése, fenyítése

során. Azonban akad olyan szakirodalom, amely már a növendékek hajának kopaszra nyírását is a testcsonkítás körébe sorolja. A fizikai méltatlanságok közül a katonaiskolákban a fizikai bántalmazás jelent meg, akár verés formájában is. A levéltári dokumentumokban a növendékek egymás közötti bántalmazására vonatkozólag található csupán bizonyíték, de a szépirodalmi művekben a tisztek növendékekkel szembeni fizikai bántalmazása is megjelenik. *Mario Vargas Llosa* művében például megjelenik az úgynevezett bokafogás, mint büntetés. „*A három test derékszögben meghajlik, felsőtestük most párhuzamos a föld színével. Gamboa figyeli őket. Könyökével kissé lejjebb nyomja Revilla fejét. – Vigyázzunk a tojásokra. Takarás két kézzel! – vezényli. [...] Az altiszt elsápad. Ferde szemét Nunezre szögezi. Most lendületből rúg, leszorított lábbal. A kadét felnyög, megfordul a levegőben, két métert repül, és a földre huppan.*” (Llosa, 1976, 33.) De *Ottlik Géza* is említést tesz arról, hogy néhány tiszt alkalmanként megütötte a növendékeket. „*Isten tudja miért, de Bognár nem bírt olyan fegyelmet tartani, mint Schulze, pedig ő azt is megtette, amit Schulze soha életében: hogy néha-néha nekiment valamelyikünknek, és dühében megütötte, vagy orránál fogva a falhoz nyomta.*” (Ottlik, 2007, 93.) A fizikai méltatlanságok közül tehát a fizikai bántalmazás megjelent a katonaiskolákban is, ami félelemérzetet is okozhatott a növendékekben, vagy a biztonságérzetük elvesztését, ami a regényekben is megjelenik, és ami sok esetben az emberek köztudatában is él a katonaiskolákkal kapcsolatban. Ahogyan arról már a korábbiakban is szó volt, az is igaz a katonaiskolákra, hogy a növendékektől elvették civil ruháikat és a legtöbb személyes tárgyakat is. Frizurájuk sem lehetett akármilyen, csak a katonai szabályzat által engedélyezett. Ezáltal a katonaiskolákban is fellelhető a fizikai méltatlanságok azon megjelenési formája, amely az egyént abban akadályozza, hogy a korábban megszokott külsejét mutathassa. A katonaságban számtalan olyan szokás és szabály fellelhető, ami azt szolgálja, hogy nyilvánvalóvá tegye, hogy ki hol helyezkedik el a hierarchiában. Ilyen a kötelező tiszteletadás, a megszólítások, a tisztelgés, a rangjelzések, a jelentések. Arra is találunk példát a katonaiskolákban, hogy a növendékeknek olyan „munkát”, helyesebben olyan feladatokat vagy gyakorlatokat kellett elvégezniük, amit akár haszontalannak is érezhettek. Ilyenek lehettek például a hétvégi úgynevezett zárt rendű séták, amikor a növendékek zárt rendben gyalogoltak az intézmény parkjában, vagy akár a városban. Ez a soproni levéltári dokumentumokban is megjelenik, vannak ugyanis olyan kihágások, amik séta alkalmával történtek, például kiléptek a zárt rendből, vagy illetlen megjegyzést tettek a mellettük elhaladóknak. De arra is van példa,

hogy a zárt rendben való vonulást büntetésként alkalmazták. Az Iskola a határon-ban az úgynevezett kincstári séták jelennek meg úgy, mint „haszontalan munkavégzés”.
„Szombaton gyakorlat volt, utána Schulze kincstári sétával vette el az egész uzsonnaszünetünket; körbejártuk egyszer vagy másfélszer a parkot a külső fasorban; oszlopban mentünk, ilyenkor lehetett beszélgetni, lemaradozni, vadgesztenyét rugdalni magunk előtt, de egy csoportban kellett maradnunk a tiszthelyettes körül. Ahogy közeledett a tél, egyre gyakrabba váltak ezek a kincstári séták, különösen vasárnaponként. Ez nem ment büntetésszámba. Közönséges aljasság volt, gyilkosság, gaztett; Schulze elrabolta nyomorult kis szabad időnk a tanteremben.” (Ottlik, 2007, 198.) Minden bizonnyal a verbális méltatlanságok is nagy számban helyet kaptak a katonaiskolákban. Ezeket a levéltári dokumentumokkal szintén nem lehet alátámasztani, de a már sokat idézett két szépirodalmi műben ezek is megjelennek. A katonaiskolákban tehát a totális intézmények jellemzői közül a különböző fizikai és verbális méltatlanságok is megjelentek, igaz talán nem olyan drasztikus és kegyetlen formában, mint például a börtönökben vagy a múlt század elmeegógyintézetekben.

Az én lealacsonyításának negyedik formája *Goffman* elméletében úgy fordítható le leginkább, hogy „bepiszkításnak való kitétel”. Ez lényegében az egyéni magánszféra megsértésének különböző módjait jelenti. Ilyen az, hogy a bentlakók a totális intézményekben sok esetben akadályozva vannak abban, hogy személyes higiéniájukat, vagy a környezetük tisztaságát fenntartsák. Minimális felszerelést kapnak a mosakodáshoz; mások által már használt ruhákat kell hordaniuk, amelyek gyakran szakadtak, piszkosak; a fürdő és mellékhelyiségek gyakran koszosak. Ráadásul bizonyos intézményekben a bentlakók az ellen sem tehetnek semmit, hogy a hozzátartozóik ilyen körülmények között lássák őket, ami megalázó helyzetet teremt a bentlakók számára. Szintén ide sorolható, hogy megsértik a bentlakók „személyiségi jogait” azzal, hogy nyilvános aktát vezetnek róluk, amibe olyan magánjellegű információk is bekerülnek, mint a vallásuk, vagy nemi identitásuk. *Goffman* ide sorolja a totális intézmények azon tulajdonságát is, hogy számtalan esetben ezen intézményekben a bentlakóknak olyan tevékenységeiket is nyilvánosan kell végezniük, amit normális esetben az ember nem publikusan végez. Ilyen például a nyitott mellékhelyiségek használata, vagy a közös fürdés, de az „intimszféra” megsértését jelenti az is, hogy nagyon sokan alszanak, élnek egy helyiségben, így semmilyen magánterük nem marad a bentlakóknak. Az intimszféra megsértésébe tartozik az is, hogy a bentlakók leveleit a személyzet bármikor elolvashatja és cenzúrázhatja,

megszüntetve ezzel azok privát és bizalmas jellegét. Bizonyos totális intézményekben, mint például a börtönökben, a személyes látogatások is szigorúan felügyelve és szabályozva vannak. Például hetente csak egy látogatót fogadhatnak és csak egy órára, nem érintkezhetnek a látogatóval, nem kaphatnak semmit a bentlakók a látogatójuktól, és a beszélgetés minden mondatát egy felügyelő is végighallgatja. Mindezeknek köszönhetően még a személyes látogatásokból is eltűnik minden intimitás. Az egyén „bepiszkitását” szolgálja az a gyakorlat is, amely általában a kolostorokra jellemző, hogy egymás előtt kell megvallaniuk a bentlakóknak a bűneiket. De ide sorolható az is, amikor valakinek végig kell néznie egy társa kínzását, szenvedéseit, megalázását és nem avatkozhat bele. Ilyen például mikor egy elmeógyógyintézetben végig kell nézni a másik sokkterápiáját, vagy mikor a katonai kiképzés alatt az egész szakasznak végig kell néznie egy társa büntetésből történő megaláztatását. A személy „bepiszkitásának”, intimszférájának megsértésének talán legszélsőségesebb módja a totális intézményekben a szexuális zaklatás vagy a nemi erőszak, ez azonban csak kevés intézetben jelenik vagy jelent meg, a szabályzatok pedig kifejezetten tiltják. (Goffman, 1991, 31-40.)

A katonaiskolákban is megtaláljuk a magánszféra megsértésének különböző módjait. Szigorú szabályzat írta elő például, hogy pontosan milyen ruházattal és felszereléssel rendelkeztek a katonai növendékek, és hogy mikor mit kellett hordaniuk. Ezen előírások megsértése pedig büntetést vont maga után. Számos olyan fegyelmi ügy tanúskodik erről, amelyekben azért kaptak a növendékek büntetést, mert szabályellenes atlétát vagy sapkát viseltek, vagy nem megfelelő kesztyűt hordtak, vagy nem az adott alkalomra előírt ruházatot vették fel. Egy konkrét példa: „*II. osztálybeli növendéket azért mivel hazug állításokkal előljáró osztályfőnökét félrevezetni akarta amennyiben a karácsonyi szünidők alkalmával szabályellenes atlétát viselvén ennek beszolgáltatására utasított, de e helyett ő egy teljesen szabályszerű atlétát mutatott be [...]*”⁸³. Az azonban nem igaz, hogy a növendékek akadályozva lettek volna abban, hogy tisztálkodjanak, vagy hogy a ruhájukat, holmijukat tisztán tartsák. Erről tanúskodnak például a soproni katonaiskolából fennmaradt úgynevezett anyakönyvi lapok ⁸⁴. Ezen anyakönyvi lapokon olyan személyes adatok szerepeltek, mint a növendék teljes neve, korábbi iskolái, születési hely és idő, szülők neve és foglalkozása, vallása, anyanyelve.

⁸³ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 4. könyv, 1901. Január 25.

⁸⁴ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. doboz, Anyakönyvi lapok, 1930-1941

De ezeken a lapokon kaptak helyet a tanévenkénti osztályzatok mellett a tanévenkénti rövid jellemzések is. Egy-két szóval röviden ugyanis tanévenként véleményezték a növendékek kedélyállapotát, jellemtulajdonságait, magatartását, tehetségét, szorgalmát és öltözködését is. Az öltözködéssel kapcsolatban az alábbi megjegyzések szerepelnek: csinos, rendes, nem elég rendes, tiszta. De a fegyelmi ügyek között is találunk arra példát, hogy odafigyeltek a növendékek megjelenésére, és büntették, ha piszkos ruházatban, elhanyagolt külsővel jelentek meg. Kifejezetten odafigyeltek tehát a fiatalok ápoltságára és hogy mindenkor a megfelelő ruházatban és tiszta külsővel mutakozzanak. A csinos, ápoltság megjelenés ugyanis hozzátartozott a tökéletes katona eszményéhez és nem utolsó sorban az iskola jó hírnevét is szolgálta, hogyha a növendékek mindenkor jó megjelenésűek voltak. Az anyakönyvi lapok, a büntetési ívek és akár a napi parancskönyvek is azonban beletartozhatnak a magánszféra megsértésének a kategóriájába abban az esetben, ha azok nyilvánosak voltak, vagy amikor például külön parancs szólt arról, hogy az egyes kihágásokat az egész szakasz vagy az egész iskola előtt ki kellett hirdetni. Az intimszféra sérülése oly módon is megjelent a katonaiskolákban, hogy egy-egy szakasz vagy egy-egy osztály aludt egy helyiségben, azaz akár 40-50 növendék is egy hálóteremben aludt, valamint az is tudható, hogy a fürdők is tömegesen, és társaik előtt, nyilvánosan zajlottak. Azonban például a mellékhelyiség nem volt nyitott, ahogyan például a börtönökben, ott megmaradhatott a növendékek magánszférája. A fegyelmi ügyek részletes elemzése során már arról is szó esett, hogy a katonaiskolákban a növendékek minden kimenő levelét ellenőrizték, elolvasták, megsértve ezzel azok bizalmas jellegét. Arra vonatkozóan azonban a kutatás során semmilyen dokumentum nem volt fellelhető, hogy hogyan zajlottak a katonaiskolákban a látogatások, már ha egyáltalán a szülők meglátogathatták a növendékeket év közben. *Ottlik Géza* (2007) regényében ugyan megjelenik, hogy a növendékeket az intézményben szüleik meglátogathatták, de a levéltári dokumentumokban és a visszaemlékezésekben erre utaló feljegyzést nem találtunk. Bár konkrét bizonyíték – a szépirodalmi forrásokon túl – nincsen arra vonatkozóan, hogy a növendékeknek végig kellett volna nézniük egymás büntetésből történő megalázását, de feltételezhető, hogy ilyen esetek előfordultak. A magánszféra megsértésének talán legdurvább módja a szexuális zaklatás vagy abúzus azonban szinte teljes mértékben kizárható a katonaiskolák esetében. Ez sem a szépirodalmi regényekben nem jelenik meg, – a *Robert Musil* (1980) *Törless iskolaévei* című művében megjelenő szexuális zaklatás a növendékek között történik ugyan, de nem

felsőbb utasításra vagy kényszerítésre – sem pedig a levéltári forrásokban. Arra ellenben van bizonyíték, hogy habár szabályellenes volt, de a növendékeknek – és vélhetően a tiszteknek is – volt lehetőségük máshol kiélniük nemi vágyaikat. Számos fegyelmi ügy tanúskodik arról, hogy a növendékek „számukra nem illő helyet látogattak”, ahol esetenként nemi betegséget szereztek, tehát kimenőjük alkalmával nyilvánosházakat látogattak. A magánszféra megsértésének, bepíszkításának módszerei közül tehát a katonaiskolákban ugyan sok minden megtalálható, de nem minden eleme, így valamennyi privát tere azért maradhatott a növendékeknek.

Az én lealacsonyításának különböző módszerei tehát megjelentek a vizsgált katonaiskolákban is, de sok esetben az tapasztalható, hogy enyhébb, kevésbé durva formában, mint amilyen példákkal és szemléltetésekkel *Goffman* él azok elemzése során. Tagadhatatlan azonban, hogy a katonaiskolák is éltek a totális intézmények én lealacsonyító módszereivel.

A hetedik ismertetőjegye a totális intézményeknek a speciális privilégiumrendszer. Minden totális intézmény kialakítja a saját privilégiumrendszerét. Ez a rendszer segíti a bentlakók személyiségének újjászerveződését, azaz ennek a privilégiumrendszernek az a célja, hogy a bentlakók ennek mentén, ennek segítségével minél inkább olyanná váljanak, amilyenné az intézmény formálni szeretné őket. A totális intézmények privilégiumrendszere három alapvető elemből épül fel. Az első elem az úgynevezett házszabályzat. Ez egy viszonylag explicit és formális leírása azoknak a legfőbb követelményeknek, szabályoknak és tiltásoknak, amelyek alapvetően meghatározzák a bentlakók életét. Általában ezekkel a házszabályokkal már a belépési procedúra során megismertetik a bentlakókat, a folyamat részeként el kell fogadniuk azokat. A második elemet a ház szabályaira építő kiváltságok jelentik. A totális intézményekben általában kevés, de egyértelműen meghatározott privilégium érhető el csupán a bentlakók számára, és csak az juthat hozzá az előjogokhoz, aki mindenben és mindenkor engedelmeskedik a személyzetnek. Fontos megjegyezni a privilégiumokkal kapcsolatban, hogy ezek sok esetben olyan dolgokat jelentenek, amivel egyébként a kinti életben az ember eleve rendelkezik. De mivel a totális intézményekben a legalapvetőbb önrendelkezési jogaitól, és a legalapvetőbb kényelmi dolgaitól is megfosztják a bentlakókat, így azok visszaszerzése jelenti majd a kiváltságot. Ilyen kiváltság lehet például a dohányzás, a kávézás, a szabad kimenő, vagy akár a több étel birtoklása, a jobb ruha. Különösen a bentlakás kezdetén a házszabályok kapcsán a személyzet főleg az elérhető privilégiumokra igyekszik ráirányítani a bentlakók

figyelmét, hogy minél inkább motiválják őket arra, hogy úgy viselkedjenek, ahogyan azt az intézmény szeretné. A privilégiumrendszer harmadik alapeleme pedig a büntetés, ami a szabályok megszegésének következménye. A totális intézmények gyakori büntetési formája a jutalommegvonás. De tulajdonképpen bármilyen büntetési forma előfordulhat ezen intézetekben, a jutalommegvonástól a kemény fizikai büntetésig. A totális intézmények privilégiumrendszere azért is különleges, mert a jutalmazási-büntetési rendszer felnőtt emberek számára, csak ezekben az intézményekben létezik és működik. A kinti világban ugyanis nem szokás a felnőtteket ilyen kondicionáló, behaviorista módszerekkel büntetni vagy jutalmazni. Csak a totális intézményekre jellemző az is, azokon belül is leginkább a börtönökre és az elmeógyógyintézetekre, hogy a szabadulás, vagy kiengedés időpontja függ a privilégiumrendszertől. Aki ugyanis mindig minden szabályt betart, az hamarabb térhet vissza a társadalomba. A börtönökben ennek klasszikus változata, mikor valaki a jó magaviseletéért hamarabb szabadulhat. De az elmeógyógyintézetekben is megfigyelhető, hogy azt a beteget, aki együttműködő hamarabb kiengedik, vagy hamarabb gyógyulnak nyilvánítják, mint azt, aki ellenkezik a személyzettel. Az is jellemző a totális intézmények privilégiumrendszerére, hogy a bentlakók elhelyezkedése a belső hierarchiában és privilégiumrendszerben az alapján is nyomon követhető, hogy például ki hol alszik, vagy ki hol dolgozik. A munka- és alvóhelyek ugyanis úgy lettek kialakítva, hogy bizonyos kiváltságok kötődnek hozzájuk. Ez segíti az adminisztrációt és az átláthatóságot. A totális intézmények privilégiumrendszerei ugyan csak néhány elemből állnak, de azok az intézmény szándékainak megfelelően vannak összeállítva, és a bentlakók számára egyértelműen kihirdetettek. A privilégiumrendszerek azt a célt is szolgálják, hogy megpróbálják megakadályozni a nagyobb, tömeges rendbontásokat, lázadásokat – ezek elsősorban a börtönökre jellemzőek, de más típusú totális intézményekben is előfordulhatnak. A privilégiumrendszerek kijátszása érdekében pedig a bentlakók között kialakul egy úgynevezett másodlagos elintézési mód, amely lényegében azt jelenti, hogy a bentlakók megpróbálnak más módokon hozzájutni olyan tárgyakhoz, cikkekhez, amelyekhez normál esetben az intézményen belül csak akkor juthatnának hozzá, ha kiváltságossá válnak. Ennek köszönhetően a bentlakók között kialakul egy sajátos belső rétegződés és bizalmi rendszer, hiszen a „csempészeknek” tudniuk kell, hogy kik a megbízható emberek és kik azok, akik lebuktathatják őket. (Goffman, 1991, 51-60.)

Ahogy az 5. fejezetben láthattuk a katonaiskolák is kialakították saját privilégiumrendszerüket. A katonaiskolákban is megtalálható a privilégiumrendszerek három alapeleme. Amit Goffman házszabályzatnak nevez, az a katonaiskolákban a Szervi Határozványokat, a különböző Utasításokat, a Szolgálati Szabályzatokat és a Házi Rendeket jelenti, amelyek közül több az 5.2. fejezetben került bemutatásra. A második elem, a kiváltságok. A katonaiskolákban a kiváltságok némiképp máshogyan jelentek meg, mint az Asylumban leírtak. A növendékek ugyanis nem olyan jellegű munkákat végeztek, mint például a mosás, takarítás vagy a konyhán való segítség, hanem különböző katonai jellegű szolgálatokat teljesítettek, mint például szobaparancsnokság vagy a különböző ügyeleti szolgálatok. Bár elméletileg ezek a szolgálatok nem jelentettek kiváltságot, hanem a katonai kiképzés részét képezték, de mivel található olyan fegyelmi ügy, amelyben büntetésként szerepel a parancsnokság elvétele, ezért feltételezhető, hogy ezek a szolgálatok mégis hordoztak magukban előnyöket. „*A II. évfolyam jelentése alapján XY és ZV III. évfolyambeli növendékek, kik pajtásosság parancsnoki minőségükben magatartásuk miatt meg nem feleltek, az évfolyamukhoz azonnal bevonultatandók [...]*”⁸⁵. A legnagyobb előnye ezeknek a pozícióknak minden bizonnyal az volt, hogy ezek a beosztások azt jelentették, hogy a növendékek, azaz a bentlakók, átléphetek egy kicsit a személyzet, tehát a tisztek szerepkörébe és világába. A szobaparancsnokok, vagy pajtásosság parancsnokok ugyanis maguk is adhattak ki utasításokat, fegyelmezhatték, sőt bizonyos kereteken belül meg is büntethették növendéktársaikat. A fegyelmi ügyek elemzése során arra is láthattunk példát, hogy bizonyos esetekben a növendéktársak fegyelmezése és büntetése durvaságba és önbíráskodásba fordult át. Az intézmény igyekezett ezeket az önbíráskodásokat vagy a hatalommal való visszaéléseket megakadályozni, hiszen nem az volt ezeknek a szolgálatoknak a célja, hogy kegyetlenkedjenek egymással, hanem hogy megtanuljanak jó vezetők, parancsnokok lenni. A katonaiskolákban megjelenő kiváltságok közé sorolhatóak még a különböző ügynevezett kedvezmények. Bár ezek a kedvezmények alapvetően minden növendéket megillették, de rossz magaviselet esetén, vagy a különböző kihágások büntetéseként, azokat megvonhatták a növendékektől. A kedvezmények közé tartozott a zsebpénz feletti önrendelkezés joga, a szabadkimenők és szünetek, az intézeten kívül való étkezés, és az üdülőtérnek szabad használata. A város és a kutyák című regényben például központi és visszatérő téma, hogy ki mehet haza

⁸⁵ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 12. könyv, 1909. október 1.

vagy ki a városba hétvégén, és ki az, akinek büntetésből az egész hétvégét az intézményben kell töltenie. (Llosa, 1976) A privilégiumrendszer harmadik eleme a büntetés. A katonaiskolákban rendszeresített büntetésekről is már részletesebben szó volt az 5. fejezetben. Emlékeztetőül itt most csak annyit ismételnék meg, hogy az elemzett Utasítások alapján a büntetéseknek öt alapkategóriája különböztethető meg, a megintés, a rendi fenyítés, a fogságfenyítés, a kitüntetés elvétele, és az egyebek, amibe olyan büntetések tartoztak bele, mint a kártérítés, a zárt rendű séta, vagy a beosztás alól való felmentés. Bár a katonaiskolákat elsősorban a növendékek szempontjából vizsgálja jelen kutatás, de a privilégiumrendszer kapcsán nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a jutalmazások és büntetések a tisztekre is vonatkoztak. Őket is megbüntették a katonai szabályzatok alapján, ha kihágást követtek el, előmenetelük pedig magatartásuktól, viselkedésüktől, feddhetetlenségüktől függött. Így a katonaiskolákban az a speciális helyzet állt elő, hogy a személyzet, tehát a tisztek életére, legalább olyan hatással volt a privilégiumrendszer, mint a növendékekére. A tisztek esetében tehát nem a szabadulásuk függött a privilégiumrendszertől, hanem az előmenetelük. Az kevésbé jellemző a katonaiskolákra, hogy a növendékek alvóhelye vagy beosztása jelezné az elhelyezkedésüket a hierarchiában. A növendékek rangsorban elfoglalt helyét a sráfok és a gombok, tehát a kitüntetések jelezték, ahogyan az a katonaságban szokás. *Goffman* a privilégiumrendszer céljai között említi a rendbontások és lázadások megakadályozását. Rendbontások és lázadások, vagyis katonai nyelvezettel tömeges parancsmegtagadások, azonban még így is előfordultak a katonaiskolákban is, ahogyan az a 6. fejezetből is kiderül, az 1918/1919-es valamint az 1931/1932-es tanévek eseteiből. De szépirodalmi példát is találhatunk rá, például *Mario Vargas Llosa* regényében, ahol egy olyan esetről számol be, ahol egy díszszemlén megrendezett kötéllhúzó verseny tömegverekedésbe fulladt (1976, 58-65.). A privilégiumrendszer kijátszása érdekében a katonaiskolákban is kialakultak az úgynevezett másodlagos elintézési módok. Erről tanúskodnak azok a fegyelmi ügyek, amelyek arról számolnak be, hogy a növendékek tiltott élelmiszert fogyasztottak, alkoholt ittak, tiltott olvasmányokat olvastak, vagy tiltott tárgyakat birtokoltak. Kiemelve egy példát: „*Házi és szolgálati rend tilalma ellenére, tiltott úton meg nem engedett könyveket és csokoládét csempészett be, mialatt fogorvosi gyógykezelésre ment*”⁸⁶.

⁸⁶ HL, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905. február 2.

Jól látható, hogy bár bizonyos elemei a privilégiumrendszernek a katonaiskolákban máshogy jelentek meg, mint ahogyan azt Goffman az esszéjében kifejtette. De teljes mértékben megtalálhatóak a katonaiskolákban is, ahogyan azt számos levéltári dokumentum és szépirodalmi példa is alátámasztja.

Az én lealacsonyításának különböző módszereihez és a sajátos privilégiumrendszerhez is alkalmazkodnia kell valamilyen módon a bentlakóknak, valamint az egész új környezethez és kultúrához. A bentlakók célja az, hogy minél inkább úgy alkalmazkodjanak az adott totális intézmény rendszeréhez, hogy minél kevesebb fizikai és lelki sérülést szenvedjenek el bentlétük alatt. *Goffman* négy féle alkalmazkodási módszert különböztet meg. Az első az úgynevezett „szituációs visszavonulás”, amikor a bentlakó semmi mással nem törődik, csak azzal, ami közvetlenül, fizikailag érinti őt. Ilyenkor a bentlakók egyfajta regresszív állapotban vannak, és valóban minden körülöttük zajló eseményt kizárnak a tudatukból. Ez nem a leghatékonyabb alkalmazkodási stratégia, mivel gyakran visszafordíthatatlan folyamatot indít el, nehéz az egyéneket ebből az állapotból kiköktetni. Elsősorban az elmeorvosintézetekben fordul elő ez az alkalmazkodási módszer. A második módszer az úgynevezett „meg-nem-alkuvás”. A bentlakó ilyenkor mindennemű együttműködést megtagad, szándékosan provokálja az intézményt, annak reményében, hogy hátha elbocsátják vagy áthelyezik. A harmadik alkalmazkodási módszer az úgynevezett „gyarmatosítás” vagy „gyarmatosodás”. Ennél a módszernél a bentlakó igyekszik a meglévő lehetőségek között jól érezni magát, a külső világot úgy használják referenciaként, hogy az felértékelje az intézményi életet. Mindeközben azonban mind a társai, mind a személyzet rossz néven veheti ezt a fajta alkalmazkodást. A társak azt hihetik, hogy feladta önmagát, a személyzet pedig azt, hogy ez csak színjáték. Éppen ezért gyakran a „gyarmatosítást” alkalmazó bentlakók a külvilág felé azt igyekeznek mutatni, hogy nem elégedettek az intézménnyel és a helyzetükkel, holott valójában egész jól érzik magukat. A negyedik alkalmazkodási módszer az „áttérés”. Ebben az esetben a bentlakó teljes mértékben átveszi az intézmény szellemiségét és megpróbál tökéletes bentlakó lenni. Míg a „gyarmatosított” a korlátozott lehetőséget igyekszik pozitívan felhasználni, addig az „áttért” bentlakó valóban jól érzi magát az intézményben, és mindig a személyzet rendelkezésére áll. A leggyakoribb alkalmazkodási vagy viselkedési forma azonban a „csak lazán” szemléletmód felvétele. Ez egyfajta kombinációja a „gyarmatosodásnak” és az „áttérésnek”, kiegészítve a másodlagos elintézési módokkal és a társakhoz való lojalitással. Ezt a sajátos

kombinációt tartja Goffman a legjobb módjának a szellemi és a fizikai sérülések elkerülésének. (Goffman, 1991, 60-65.)

Minden bizonnyal a katonaiskolák növendékeinél is előfordultak bizonyos alkalmazkodási módszerek, főleg abban az esetben, hogyha az adott növendéknek ellenérzési voltak a katonaiskolával kapcsolatban. A totális intézmények alapjellemezői közül a rendelkezésre álló dokumentumok alapján a megjelenő alkalmazkodási módokról tudható meg a legkevesebb. Sok esetben csak következtetni lehet, mivel a levéltári dokumentumokból alig, a szépirodalmi forrásokból pedig csak részben tudható meg információ ezzel a témával kapcsolatban. A rendelkezésre álló kevés információ alapján feltételezhető, hogy a „szituációs visszavonulás” nem nagyon volt jellemző a katonai növendékekre. Egyrészt maga Goffman is megjegyzi, hogy ez főleg a mentális betegekre jellemző, másrészt egy katonaiskolában ez nem is igazán lehetett kivitelezhető stratégia. Bár a Törless iskolaéveiben (Musil, 1980) történik erre az alkalmazkodási stratégiára is utalás „*Voltak pillanatok mikor Törless számára teljesen közömbössé vált az intézeti élet.*” (17.). Valamint az Iskola a határon-ban is Medve Gábor érdektelensége is ide sorolható. Többször megjelenik a műben, hogy közönyösen viselkedett (129.; 175.), hogy a felvételi vizsga megaláztatásától „*teljesen megnémul*” (34.), vagy hogy azt is csöndesen, egy szó nélkül tűrte, hogy egyik éjjel osztálytársai saját ágyában megverték (113.). De feltételezhető, hogy nem ez volt a leggyakoribb alkalmazkodási stratégia a katonaiskolákban. A „meg-nem-alkuvás” módszere elképzelhető, hogy előfordult a katonaiskolákban is, ők lehettek az ellenálló, rendbontó növendékek. A fegyelmi ügyek vizsgálata során előfordultak olyan eseteket, ahol egy vagy két tanév után bocsátották el a növendékeket, mint „katonai nevelésre nem alkalmas” személyeket. Ezekről az esetekről feltételezhető, hogy meg nem alkuvó növendékekhez köthetőek. Valamint Ottlik regényében is találunk példát a „meg-nem-alkuvás” módszerére. Egy Apagyi nevű növendék személyében, ő ugyanis „*hiába szólították, sem vigyázzba nem állt, sem nem teljesített semmiféle parancsot vagy vezényszót, csak szóltanul vonogatta a vállát, és igyekezett elfordulni.*” (Ottlik, 2007, 321.), sőt az iskola ezredesével szemben is tiszteletlenül viselkedett, nem használta a kötelező megnevezéseket és formulákat, semmilyen parancsot nem volt hajlandó teljesíteni sem följebbvaló növendéktársainak, sem az intézmény tisztjeinek (Ottlik, 2007, 324.). Ezzel a viselkedésével Apagyi mindössze annyit ért el, hogy miután osztálytársai csaknem agyonverték, végül elbocsátották őt az intézményből (Ottlik, 2007, 331-332.). A két pozitív alkalmazkodási módszer, tehát a „gyarmatosodás” és az

„áttérés”, minden bizonnyal előfordultak a katonaiskolákban. Számos növendék utána sikeres katonai pályát futott be, tehát valóban azonosulni tudtak a honvédség szellemiségével, sikeresen „áttértek”. Akadtak olyan növendékek is, akik sikeresen végezték el a katonaiskolát, de végzésük után mégis civil pályát választottak, tehát esetükben feltételezhetően a „gyarmatosodás” stratégiája működött. Erre kitűnő példa lehet mindhárom idézett szépirodalmi író, – tehát maga Ottlik Géza, Robert Musil és Mario Vargas Llosa – hiszen mindhárman elvégeztek legalább egy, vagy akár több katonai iskolát is, de végül egyikük sem lett katona.

Jól látható tehát, hogy a katonaiskolákra is alkalmazhatóak a goffmani totális intézmény fogalom, azon belül is a hatékonyabb munkavégzést szolgáló intézmények kategóriája. A részletesebben is megvizsgált nyolc totális intézmény sajátosság közül a legtöbb a katonaiskolákban is megtalálható. Azonban sok esetben speciálisan jelentek meg ezek a jellemzők, amely elsősorban abból adódik, hogy a katonaiskolákban a szigor és a fegyelem az intézmény személyzetének életét és mindennapjait is alapvetően meghatározta. A katonaiskolák esetében nem olyan éles a szakadék a személyzet és a bentlakók között, hiszen a személyzet is bentlakó, nem csak bejáró. Továbbá a személyzet minden tagja a katonaság részét képezte, ezért a mindenkori katonai szabályzatok rájuk is érvényesek voltak. A személyzet élete is, bár némiképpen szabadabbnak tekinthető, mint a növendékeké, de erősen szabályozott, korlátozott volt, szigorú napirendhez és szabályzatokhoz kötött. Számtalan dologba a személyzetnek sem volt beleszólása, a külvilággal való kapcsolattartásuk is korlátozva volt. Speciálisan jelent meg a katonaiskolákban a munka kérdésköre is, mivel a növendékek nem munkákat végeztek fizetségért, hanem szolgálatot teljesítettek a kiképzésük részeként. Egyedi módon jelent meg a kulturalizálódás folyamata is. A növendékeknek egy az otthoni életüktől teljesen eltérő kultúrát kellett elsajátítaniuk az intézményben, de ez a kultúra ellentétben sok más totális intézmény kultúrájával, nem zárta ki a társadalomba való visszailleszkedést. A fizikai elhatároltság, elzártság teljes mértékben jellemző a katonaiskolákra. Az is igaz, tehát, hogy az élet minden aspektusa egy helyen zajlik, ráadásul nem csak a bentlakók, de a személyzet számára is. A bentlakók és a személyzet világa azonban csak bizonyos pontokon tér el egymástól, nem olyan éles a különbség, mint például az elmeógyógyintézetek vagy a börtönök esetében. A munka sajátos helyzete nem jelenik meg a katonaiskolák esetében, és a diszkulturálódás sem következik be igazán. Az én lealacsonyításának folyamatai és módszerei, a

privilegiumrendszer és az alkalmazkodási módszerek azonban csaknem teljes mértékben megtalálhatóak voltak a katonaiskolákban is.

Megállapítható tehát, hogy a katonaiskolák teljes mértékben totális intézményeknek tekinthetők, a maguk sajátosságaival együtt, ugyanis majdnem minden alaptulajdonságként kiemelt jellemző megtalálható a katonaiskolákban is.

8. Katonaiskolák a szépirodalomban

A neveléstudomány és a szépirodalom kapcsolata nem új keletű dolog. A neveléstörténetből számos olyan regényt ismerünk, amely kifejezetten azért jött létre, hogy egy-egy nevelélméletet közérthetőbben, szépirodalmi formában is közreadhassanak (Hunyady, 2006). Ilyen például *Francois Rabelais* (1954) öt kötetes regénysorozata a Gargantua és Pantagruel, *Jean-Jacques Rousseau* (1997) Emil, avagy a nevelésről című műve vagy *Johann Heinrich Pestalozzi* (1959) Lénárd és Gertrúd című regénysorozata, hogy csak a legismertebbeket említsük. Az sem ismeretlen az irodalom számára, hogy a cselekmény helyszíne egy iskola legyen, amelyet számos hazai példa is alátámaszt, úgymint *Szabó Magda* (2006) Abigélje, *Móricz Zsigmond* (2000) Légy jó mindhalálig című műve, *Kosztolányi Dezső* (1993) Aranysárkánya és *Karinthy Frigyes* (1971) Tanár úr kérem című műve, hogy csak néhány példát említsünk. De ide sorolható a kétezres évek talán legnagyobb sikerű ifjúsági regénysorozata a Harry Potter is (Rowling, 2000), és bár ez – a többivel ellentétben – egy fantáziavilágban játszódik, de számos pedagógiai jelenséget felvonultat.

A szépirodalmi művek, mivel a pedagógiai jelenségeket komplexen, a maguk összetettségében jelenítik meg, ezért a tudományos megismerés forrásaivá válhatnak. A történelmi korok mindennapi pedagógiai gyakorlatáról, a tanári réteg életmódjáról, kapcsolatairól, a diákok mindennapjairól, sok esetben nem állnak rendelkezésünkre olyan megfelelő források, mint a naplók, levelek, értesítők vagy oktatási eszközök, de bizonyos szépirodalmi forrásokból ezek megismerhetővé válnak. Azok a szépirodalmi alkotások válhatnak forrássá, amelyek nem egy fantáziavilágban, vagy a jövőben játszódnak, hanem az író jelenében, hiszen egyfajta látleletként, korrajzként is funkcionálnak, köszönhetően annak, hogy a szerző személyes tapasztalataiból, élményeiből táplálkozik. A szépirodalmi alkotások tehát lehetnek neveléstörténeti források, kezelhetőek esettanulmányokként is, a megfelelő keretek között. (Hunyady,

2006) Nem könnyű a helyzete azonban annak a kutatónak, aki szépirodalmi művet választ forrásul. Nehéz megtalálni a vizsgálat során az egyensúlyt az esztétikai, a tartalmi, a történelmi és a pedagógiai elemzés között. Ráadásul egy-egy művet többféleképpen is lehet értelmezni az elemző személyisége, érdeklődése, vagy éppen kutatási célja függvényében (Hunyady, 2006). Tagadhatatlan azonban a szépirodalmi művekben rejlő kutatási lehetőség, és az, hogy az irodalmi regények forrásként való felhasználása tovább szélesíti a kutatások perspektíváját, erősíti azok interdiszciplináris jellegét, és rávilágíthat olyan jelenségekre, amelyekről történelmi forrás nem áll rendelkezésünkre. Ilyen többlet lehet például a különböző korok vagy társadalmi rétegek életstílusa.

Jelen kutatásban és jelen fejezetben három olyan szépirodalmi mű kerül elemzésre és összehasonlításra, amelyek katonaiskolákban játszódnak, azzal a céllal, hogy általuk jobban megismerhessük ezen intézmények belső működését, mindennapi életét és megerősítsük – vagy megcáfoljuk – a levéltári dokumentumokból a kutatás korábbi szakaszai során feltárt intézményi sajátosságokat – ahogyan azt már a 7. fejezetben megkezdődött. A három elemzésre kerülő mű *Ottlik Géza* (2007) *Iskola a határon* című regénye, *Robert Musil* (1980) *Törless iskolaévei* című műve és *Mario Vargas Llosa* (1976) *A város és a kutyák* című regénye.

A szépirodalmi műveket többféle szempontból, többféle megközelítési móddal lehet elemezni. Elemzés tárgyát képezheti a mű nyelvezete, stílusa, szerkezete, szimbólumrendszere, a szereplők jellemfejlődése, a műben megjelenő konfliktusok, a mű eszmeisége. Jelen kutatásban, a disszertáció témájához szorosan igazodva, a szépirodalmi művekben megjelenő intézmények és az intézmények belső élete (napirend, szabályok, felvételi eljárás, öltözet) kerül csupán rövid elemzésre és összehasonlításra, kiegészítve a kutatásnak elméleti háttérrel adó foucaulti fegyelmező hatalom megjelenésének vizsgálatával, valamint a 7. fejezetben már bemutatott totális intézményi jellemzők megjelenésének összegzésével. Emellett pedig röviden bemutatásra kerül a három szerző személyes kapcsolata a katonaiskolákkal.

Az első elemzett mű *Ottlik Géza* (2007) *Iskola a határon* című regénye. Ottlik Géza nemesi származású polgári családban született, tábornoki és magas rangú állami tisztviselő felmenőkkel. Ottlik így a családi hagyományoknak köszönhetően kezdte meg 1923-tól a tanulmányait a Kőszegi Hunyadi Mátyás Magyar Királyi reáliskolai nevelőintézetben, majd 1926-tól a budapesti Bocskai István Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet növendéke volt. Ezekben az iskolákban szerzett tapasztalatai, élményei –

de elsősorban a kőszegi évek – ihlették legjelentősebb művét, az Iskola a határon-t. (Szegegy-Maszák, 1994)

Az Iskola a határon számtalan kiadást és fordítást megélt (német, francia, olasz, angol, román, orosz, cseh, spanyol, svéd, szlovák), és eleinte külföldön nagyobb sikert aratott, mint Magyarországon (Szegegy-Maszák, 1994), így ez a mű is bekerült a világirodalom híres katonaiskolai regényei közé. Míg sokan az Iskola a határon-ban a katonaiskolák kegyetlen világát látják csak, valójában a regényben az is megjelenik, hogy hogyan lehet túlélni ebben a rideg, korlátozó és elnyomó közegben, és hogy még ebben a látszólag teljesen igazságtalan rendszerben is elképzelhető az a mesei motívum, hogy a bűnösök végül elnyerik méltó büntetésüket.

Ottlik Géza nagyon konkrét és részletes példákkal, leírásokkal szemlélteti a katonaiskolai életet. Regényéből mélyrehatóan megismerhetjük a húszas évek katonaiskolájának mindennapjait. Érdekesség, hogy a cselekmény bár már a rejtés időszaka alatt játszódik, hiszen a történet jelentős része 1923-ban játszódik, a rejtés hatásai semmilyen módon nem jelennek meg a könyvben. A regény főszereplői 10-13 éves fiúk, akik a négy éves katonai alreáliskolai képzésben vesznek részt. A szereplők családi hátteréről csak elvétve találunk információkat a könyvben, de ezekből kiderül, hogy a növendékek között találni nemesi származásúakat – grófokat, bárókat –, katonacsaládok gyermekeit és katonazöveggyek gyermekeit. Egy helyen megjelenik az is, hogy az iskola jó hírnévnek örvendett, a kitűnő intézmények között tartották számon, és kiváltságosak voltak azok, akik ott tanulhattak (Ottlik, 2007, 172.).

A regény egészét átszövik a katonai szakkifejezések és a katonai szleng szavai. Az, hogy a katonaeletnek mennyire sajátos nyelve van, a műben is megjelenik, mikor Bébé Medve kéziratát olvassa, és értetlenül áll a civil kifejezések előtt, hiszen annak idején a katonaiskolában nem ezeket a kifejezéseket, megnevezéseket használták. *„Ezenfelül azonban még azzal is megkülönböztettük magunkat, azaz megkülönböztettük bennünket a pongyola és laza civil világtól, hogy itt lehetőleg más neve volt sokszor a legközönségesebb tárgyaknak is, mesterkéltségek és félrevezető neve. Némegyszer megtörtént, hogy odahaza szabadságon a szüleink nem értették a beszédünket, és kénytelenek voltunk a kérdésünket vagy feleletünket visszafordítani a polgári nyelvre, ahogy Medve Gábor is visszafordította a kéziratában. Mikor olvasni kezdtem, eleinte megütdtem ezen. Miért nevezi a kimenőköpenyt rézgombos télikabátnak? Miért ír a gyengélkedő, az ismétlés vagy a karabély helyett ilyen furcsa szavakat: beteg, tanulás, puska?”* (Ottlik, 2007, 98.) A műben részletes leírások találhatóak az intézmény épületeiről, a

berendezésekről, az intézmény elhelyezkedéséről, parkjáról, a tanteremről, a kórházról, a hálótermekről (Ottlik, 2007, 29.; 31.; 33.; 97.). A regényben részletesen megjelenik a katonai öltözet is. A regény szereplői eleinte, amíg újoncok, addig kék zubbonyt hordanak fekete nadrággal (Ottlik, 2007, 28.). Később, amikor a növendékek megszűnnek újoncnak lenni, ők is csukaszürke posztózubbonyt kapnak, mint a többi növendék. A cipő pedig fekete magas szárú fűzős bakancs volt. Ez a leírás egybevág a levéltári forrásokkal. A fegyelmező tér egyik alapvető eleme a rangsorolás, ami a műben is megjelenik a katonai rangjelzések formájában. Például a jeles növendékek három gombot viseltek (Ottlik, 2007, 192.), a nem fenyített „újoncok” pedig az első negyedév után eredményeik függvényében vagy egy stráfot kaptak gomb nélkül, vagy két stráfot gomb nélkül (Ottlik, 2007, 256.). A napirend egyes elemei is megjelennek a műben, például hogy negyed hatkor volt ébresztő, amit egy gyors mosdás követett, ágyazással, névsorral, ellenőrzéssel, majd egy fél órás reggeli torna következett, – vagy katonai nyelven csuklógyakorlat – aztán háromnegyed hattól reggeliztek a növendékek. „*A csuklót – amit bajos volna polgári nyelvre lefordítva, mondjuk, kötelező csoportos reggeli tornának nevezni, mert egyfelől nem is volt kötelező, (...) másfelől pedig senki sem erőltette azt a látszatot, hogy testedzés a célja: pusztán arról volt szó, hogy hajnalonként egy félórás büntetéssel kezdjük mindig a napot; hiszen a csuklóztatás más időpontban leplezetlenül büntetésszámba ment –, egyszóval a reggeli előtti csuklógyakorlatot nem a játszótereken tartották, hanem a főépület előtt, a gypágyakat, a puszpáng-, tuja- és fenyőcsoportokat körülölelő, széles, kavicsos sétányon. Rajonként álltunk fel, nyitódva, kartávolságnyira egymástól, és csináltuk a fekvőtámaszokat, karlendítéseket, térdmélyhajlításokat, rajonként futottunk körbe a kavicsos, minden negyedik lépést megnyomva, s a légző gyakorlatok után a látszólagos összevisszaságból egyszerre megint rendezes sorakozó századok lettek.*” (Ottlik, 2007, 179-180.) A tanítás fél hétkor kezdődött. Délelőtt 10 perces szüneteik voltak, illetve volt egy nagyobb negyven perces szünetük, amely nagyszünetben zajlott le a kihallgatás. (Ottlik, 2007, 40-41.; 100.; 126.; 174.) Kedd és szombat délutánonként voltak a katona gyakorlatok, pénteken pedig kötelező nagy fürdés volt – hét közben ugyanis csak a mosdónál mosakodtak a növendékek (Ottlik, 2007, 148.; 151.). A növendékeknek tehát nem csak a napi, de az egész heti rendje is percre pontosan be volt osztva az idő kimerítő felhasználásának érdekében (lásd. Foucault, 1990, 208-211. és a 5.4.3. fejezet). Az is kiderül a regényből, hogy a növendékek napi ötszöri étkezést kaptak – reggeli, tízórai, ebéd, uzsonna, vacsora – és sok esetben az is megemlítsre kerül, hogy milyen ételeket

kaptak a növendékek. Például, hogy a tízórai és az uzsonna általában zsíros, vajas, mézes, esetleg lekváros kenyér volt. Ebédre pedig a leves után olyan ételeket kaptak, mint lencsefőzelék, grízes metélt, kelkáposzta főzelék, főtt marhahús, túrós palacsinta, rizses hús. Részletes leírásokat találhatunk továbbá olyan elsőre csekélységnek tűnő dolgokról, mint például a szekrényrend (Ottlik, 2007, 69.), hogy milyen sorrendben kellett felvenniük a növendékeknek a ruhadarabjaikat (Ottlik, 2007, 119.) vagy, hogy mikor kaphattak otthonról élelmiszercsomagot (Ottlik, 2007, 200.). Ezek – az elsőre talán jelentéktelennek tűnő elemek – azonban nemcsak nagymértékben meghatározták a növendékek mindennapjait, de hűen tükrözik a Foucault által leírt fegyelmezési technikák mindene kiterjedő mikrotechnikáit. Hiszen a szekrényrend nem más, mint térbeli fegyelmezési eszköz, a funkcionális elhelyezés megtestesülése (lásd. Foucault, 1990, 196-198. és a 5.4. fejezet), az öltözés meghatározott sorrendje pedig komoly időbeli korlátozás, hiszen megjelenik benne test és mozdulat, test és tárgy összehangolása, de az idő szigorú beosztása és kimerítő felhasználása is (lásd. Foucault, 1990, 203-211. és a 5.4 fejezet). A regény bemutatja továbbá a felvételi orvosi vizsgálat körülményeit (Ottlik, 2007, 34.), a kötelező levélírást és annak cenzúrázását (Ottlik, 2007, 107.), a menetgyakorlatokat, terepgyakorlatokat (Ottlik, 2007, 126-127.), a kötelező fürdést (Ottlik, 2007, 151.; 272.) és azokat a speciális és sajátos katonai szokásokat, mint amilyen például a kihallgatás, a különböző vezényszavak, vagy az ágyazás művészete. Azok a katonai szolgálatok is megjelennek, amelyeket a növendékeknek kellett teljesíteniük. Ilyen például a naposi és ügyeletes szolgálat, vagy a negyedévesek század-, szakasz- és rajparancsnoki szolgálatai az alsóbb éves évfolyamoknál.

Ottlik regényének részletessége és aprólékos leírásai pedig azért is különösen hasznosak a kutatás számára, mert a regényben a legkülönfélébb büntetések jelennek meg. Megjelennek természetesen azok a büntetések is, amelyek szorosan kapcsolódnak a levéltári kutatás során feltárt parancskönyvekben megjelent fenytésekhez, tehát az egyszerű és a szigorított elzárás, vagy a katonai nevelésből való elbocsátás. Egy ízben az is hitelesen megjelenik, hogy hogyan is jelentek meg a parancsokban a kiosztott fenytések. Ráadásul arra is utal az író, – amire a kutatásmódszertani fejezetben felhívtam a figyelmet – hogy ezek a parancsok egy konkrét sémát követve épültek fel, semmilyen felesleges magyarázat vagy érzelem nem jelent meg bennük, csak a pusztá tények, hiszen ahhoz, hogy a gépezet olajozottan működjön pontos, tiszta és egyszerű utasításokra volt szükség. „Kész formulák voltak a fenytések indoklására; a

parancsban délutánonként ezeket olvasták fel. "Fenyítés. Laczkovics Sándor, második évfolyambeli növendéket, mert megrongálta a kincstár tulajdonát képező..." Vagy: "...az önfegyelem nagyfokú hiányáról tett tanúságot, azáltal, hogy..." Vagy: "...arra a meggondolatlan kijelentésre ragadtatta magát..." Vagy: "bajtársiatlan módon" - "lábával csoszogva" - "másodízben". [...] Félig már az írnokhoz beszélt, s a délutáni parancsban így jelent meg a fenyítés: »Medve Gábor, második évfolyambeli növendéket, mert nemtetszésének azáltal igyekezett kifejezést adni, hogy uszonnakenyerét szántsándékkal a földre dobta, tizenkét órai egyszerű elzárással«. A "fenyítem meg" a végére maradt, két másik büntetés után következett csak, takarékosan." (Ottlik, 2007, 230.) De ami talán még ennél az igencsak pontos és hiteles leírásnál is fontosabb, hogy megjelennek a műben azok a mindennapos kisebb büntetések is, amelyek a parancskönyvekbe nem kerültek bele, mert a szakasz- vagy osztálytiszték saját hatáskörébe tartoztak. Ilyen volt például a többszöri sorakoztatás, az egy perc alatt való felöltözés elrendelése, az újraagyasztás, a szekrény újrapakoltatása, az extra csuklógyakorlatok, a guggoltatás vagy hasaltatás, az újramosdatás, az ébresztőre való jelentkezés, a reggeli nélkül maradás vagy a kihallgatáson való jelentkeztetés. Különösen érdekes ezekben a mindennapos büntetésekből, hogy a legtöbbjük kollektív retorzió volt egy vagy két növendék késése, ügyetlensége vagy rendetlensége miatt, vagy egyszerűen csak azért, hogy megszilárdítsák a fegyelmet. (például: Ottlik, 2007, 82-83.; 87.) A regény ezáltal árnyaltabb képet ad az intézmény jutalmazási-büntetési rendszeréről, mint a levéltári dokumentumok.

Visszatérve a katonaság és a katonai iskolák foucaulti gépezetszerű működésére, erre is találunk egészen konkrét példákat, utalásokat a műben. „A fiú erre a megszólításra, mintegy bekapcsolt gépember, hirtelen összezsugor a bokáját, villámgyors "parancs"-ot kiáltott, és merev léptekkel az őrnagy elé oldalgott, s megállt, mint a cövek.” (Ottlik, 2007, 63.) „Ügyszólván az egész délelőttöt vezényszóra csináltuk végig.” (Ottlik, 2007, 91.) A két rövid idézet remekül példázza azt a légkört, azt a világot, amelyet a fegyelmező mikrotechnikák hoznak létre.

Az Iskola a határon hűen tükrözi a katonaság formális, illetve informális belső hierarchiáját is. Megjelenik a műben a katonatiszték hierarchiája, például, hogy az osztálytiszték, tiszthelyettesek és felügyelő tiszték a századparancsnok alá tartoztak. A századparancsnok felettese pedig az ezredes volt, azaz az iskola parancsnoka. A regény bemutatja a növendékek közötti formális hierarchiát is. Megjelenik az osztályelső tisztsége, valamint az, hogy az alsóbb éves növendékeknek magázniuk kellett a felsőbb

évfolyamosokat, és tisztelegniük kellett nekik, azaz úgy kellett velük viselkedniük, mintha a feletteseik lennének. Az is bemutatásra kerül, hogy a negyedéves növendékek század-, szakasz, és rajparancsnoki szolgálatot láttak el, az alsóbb évfolyamoknál, gyakorolva ezzel a katonai vezetést (Ottlik, 2007, 311.; 320.). A formális hierarchián kívül azonban a regény a növendékek belső, nem hivatalos elemekre épülő hierarchiáját is bemutatja. A főszereplők osztályát ugyanis Merényi és társai tartják az irányításuk alatt. Bár nem ők az osztályelsők, de mégis ők uralkodtak az osztályban. Bármit megtehettek büntetés nélkül. Elvehették társaik ruháit, ennivalóját, könyvét, füzetét. A műben kétféle indoklást találunk arra, hogy Merényiék miért uralkodtak osztályukat. Egyrészt első éves korukban megbuktak, így egy-két évvel idősebbek voltak osztálytársaiknál, másrészt pedig – bár ennek a konkrét indoka nem derül ki – de Merényiék Schultze tiszthelyettes kegyencei voltak (Ottlik, 2007, 132.). Panasszal élni ellenük pedig nem lehetett, hiszen ahogyan azt Ötvevényi példája is mutatta, aki hivatalos panasszal élt, azt elbocsátották az intézetből (Ottlik, 2007, 207.). Merényiék megtörhetetlen uralma tehát egy harmadik fajta hierarchiát teremtett egy amúgy is erősen hierarchizált közegben. A regényben, elsősorban Merényiékhez kapcsolódóan, bemutatásra kerül az is, hogy a növendékek belső konfliktusaik megoldásához hogyan teszik magukévá az erőszak és a megaláztatás módszereit. Mindennaposak a verések, a megfélemlítések, az egymással való kiszúrások. Olyannyira, hogy a rúgás a regényben egyfajta kommunikációs eszközként jelenik meg. *„De nem ezért rúgtam ülepen Medvét. Inkább csak megszokásból, azt hiszem. Sűrű, sokféle és árnyalatos rúgásainkkal sok mindent ki tudtunk fejezni. Ezeket a közléseket szintén nagyon nehéz szavakra lefordítani. Önálló érvényű, mással nem helyettesíthető kifejezőmód volt ez, mint a beszéd és az írás vagy a kép, a zene vagy a csók, s rá lehetett szokni, ha egyszer elkezdte az ember.”* (Ottlik, 2007, 131.) Mindezek révén a növendékek belső hierarchiája, mindennapi belső vitáik, összecsapásaik is megismerhetővé válnak a regény által.

Ottlik regénye méltán került be a világirodalom nagy katonaiskolai regényei közé. Hűen ábrázolja a korabeli katonai képzést, annak minden apró részletével. De a tényeken túl bemutatja egy osztály, egy szakasz belső életét is, felfedve ezzel azokat a mindennapi történéseket, szövetségeket, árulásokat, bántalmazásokat, amelyek a fennmaradt hivatalos dokumentumokból nem derülhetnek ki. Ezek a mindennapi élettel kapcsolatos információk csupán a volt növendékek visszaemlékezéseiből lennének megismerhetőek, vagy az ilyen jellegű szépirodalmi művekből. Megismerhetjük továbbá, hogy hogyan lehet beleszokni ebbe a zárt, hierarchizált, szigorúan

szabályozott, sajátosan működő világba, és hogy hogyan válik szép lassan az ember életének szerves részévé mindaz, ami vele történt, amit megtanult kiképzése alatt.

A második elemzésre kerülő mű, *Robert Musil* (1980) *Törless iskolaévei* című regénye. Robert Musil olyan polgári családba született, amely érdemeiért nemességet kapott. Az író szülei katonai pályára szánták, ezért 1892-ben beírták a kismartoni Császári és királyi katonai főreáliskolába, majd a morvaországi Mährisch-Weisskircheni Katonai Főreáliskola növendéke lett. (*Györffy*, 1990) A Törless iskolaéveit ezen katonaiskolai élményei ihlették, bár a regényben nincs konkrét intézmény megnevezve, „W.-i konviktus”-ként szerepel csupán a cselekmény helyszíne. Ezen rövid utalás és az intézmény elhelyezkedésének leírása alapján, a történet inkább a Mährisch-Weisskircheni iskolában játszódik, nem pedig a kismartoniban.

A Törless iskolaéveit a világirodalom a nagy katonaiskolai regények közé sorolja, holott valójában maga az intézmény, és annak katonai jellege alig jelenik meg a műben. Mindössze néhány apró utalás történik arra vonatkozólag, hogy a helyszín egy kadétiskola. A növendékekről annyit tudunk meg a műből, hogy kamaszok és „*az ország legjobb családjaiból való fiúk*” (Musil, 1980, 8.). Az iskola kinézetéről és elhelyezkedéséről is csupán néhány adat derül ki. A növendékek felszerelésére vonatkozóan is mindössze egy rövid utalás található a mű elején, „*A többiek összeverték sarkantyúikat, katonásan megrántották oldalukon a kecses kardot (...)*” (Musil, 1980, 18.). Egy helyen megemlítik a műben, hogy az egyik szereplő – Reiting – katonatisztnak készül (Musil, 1980, 54.), említésre kerül, hogy a növendékek vívást tanulnak (Musil, 1980, 69.), de ezen kívül semmilyen más módon nem jelenik meg a műben, hogy a cselekmény helyszíne egy katonaiskola. Sőt, több helyen kifejezetten olyan megnevezésekkel és utalásokkal találkozhatunk a regényben, amelyek egyáltalán nem erősítik a katonai iskola jellegét, hanem egyenesen ellentmondanak neki. Ilyen például a kimaradási engedély – bár ez lehet fordítói hiba is –, ami a katonai nyelvezetben inkább csak röviden kimenőként szokott szerepelni. De ilyen az „*ügyeletes felügyelő személyzet*” (Musil, 1980, 48.) megnevezés is, ami a másik két elemzésre került irodalmi műben ügyeletes tisztként, felügyelő tisztként szerepel, tehát azokban a regényekben megjelennek a konkrét katonai megnevezések, rangok, beosztások, míg a Törless iskolaéveiben ezek egyáltalán nem szerepelnek. Erre szintén kitűnő példa, hogy az intézmény vezetője csak egyszerűen igazgatóként van megnevezve, nem parancsnok, nem ezredes. Hasonlóan az osztályfőnök sem osztálytisztként, vagy szakasparancsnokként szerepel, és a matematika tanárról is az

derül ki, hogy civil, nem pedig hivatásos katona. Ide sorolható az is, hogy a katonai gyakorlatok vagy terepgyakorlatok „szabadgyakorlat”-ként (*Musil*, 1980, 68.) jelennek meg a műben, tehát itt is elvész a megnevezésből is a katonai jelleg. Semmi nem utal tehát a katonai jellegre, katonai szakszavak, vagy a katonai szleng sem jelenik meg a műben. A katonai iskolák szellemiségének az is ellentmond, hogy Törless számtalan levelet ír szüleinek, amelyek amellet, hogy igen érzelmesek, többek között tartalmazzák az intézményben felfedezett lopást is. Ez azért érdekes, mert ahogyan arra már a korábbi fejezetek és a levéltári kutatás során többször megvilágításra került, a növendékek leveleit szigorúan ellenőrizték ezekben az intézményekben. A regény 130. oldalán pedig arról olvashatunk, hogy a növendékek egy négynapos ünnep alkalmával gyakorlatilag „felügyelet nélkül” maradtak, és szabadon járhattak az épületben. Az iskolaparancsnoksági könyvekből azonban a kutatás során az derült ki, hogy a szünetek alkalmával az intézményben maradt növendékek élete is meg volt szervezve. Több szabadidejük volt természetesen, mint tanítási időben, de be volt osztva, hogy mikor kell tanulniuk, és szabályozva volt az is, hogy mely helyiségeket látogathatják és melyeket nem.

Az, hogy a Törless iskolaéveiben az intézmény katonai mivolta ilyen kevésbé jelenik meg, azzal magyarázható a leginkább, hogy a történet jó része valójában Törless tudatában játszódik (*Győrffy*, 1990). Ebben a műben leginkább Törless lelkivilágát, gondolatait ismerhetjük meg, a valós cselekmény elenyésző a filozófiai és pszichológiai eszmefuttatásokhoz képest.

Két hasonlóságot azonban mégis felfedezhetünk a Törless iskolaévei és a másik két elemzésre került regény között. Musil művében is megjelenik a növendékek belső hierarchiája, hiszen Törless osztályát Reiting és Beineberg uralja. A másik elem, ami szintén megjelenik a másik két műben is, a növendékek egymás közötti bántalmazása. A Törless iskolaéveiben ennek egy igen sajátos módja jelenik meg, ami eljut egészen a szexuális bántalmazásig. Ezen a két szegmensén kívül azonban, ahogyan az majd az összehasonlító táblázatból is kiderül, a Törless iskolaévei a katonaiskolai élet bemutatásában nem hasonlít sem az Iskola a határon-ra, sem A város és a kutyák-ra.

Mindezek alapján nem egyértelmű, hogy a világirodalom miért is sorolja ezt a művet a katonaiskolai regények közé, hiszen az intézmény katonai jellege alig jelenik meg a műben, és a cselekmény szempontjából teljes mértékben elhanyagolható, hogy milyen típusú bentlakásos intézményben is tanulnak a növendékek. Azt, hogy ez a mű mennyire eltér a másik két elemzésre került regénytől, és mennyire keveset ad hozzá

katonaiskolai ismereteinkhez a 6. táblázat is jól példázza. Ez természetesen nem von le a mű irodalmi értékéből és jelentőségéből, csupán azt kérdőjelezi meg, hogy valóban katonaiskolai regénynek tekinthető-e.

A harmadik elemzésre kerülő mű, *Mario Vargas Llosa* (1976) *A város és a kutyák* című regénye. A perui Nobel-díjas író regénye 1962-ben jelent meg, és igen hamar világhírű mű lett, harminc nyelvre fordították le. Hasonlóan a két másik szépirodalmi műhöz, *A város és a kutyák* is önéletrajzi ihletésű. Llosát édesapja annak érdekében, hogy fiából férfit faragjanak, beíratta a perui Leoncio Prado Katonai Kollégiumba – amely a regény helyszíne is. A regény tehát egy valós, működő katonai kollégium kegyetlen belső életét mutatja be. Nem csoda hát, hogy a regény az intézményben közfelháborodást váltott ki, a művet rituálisan elégették az iskolában. (Horváth, 2015)

A világirodalom nagy katonaiskola regényei közé tartozó, *A város és a kutyák*, a már bemutatott két mű közül az *Iskola a határon-ra* hasonlít jobban, a legtöbb közös vonás ezen két mű között fedezhető fel. Hasonlít a történet felépítése, a térbeli és időbeli ugrások – amíg a *Törless iskola*évei többnyire lineárisan halad az időben –, a többféle nézőpont megjelenítése –, Musil regénye egy nézőpontból mutatja be a cselekményt –, és a katonaiskola belső életének részletes bemutatása is. Llosa regényéből, Ottlikhoz hasonlóan, pontos, részletes és mélyreható ismereteket szerezhetünk a latin-amerikai katonaiskolák belső világáról.

A cselekmény helyszíne egyedül ebben a műben kerül konkrét megnevezésre, a limai Leoncio Prado Katonai Kollégium mindennapjait ismerhetjük meg (Llosa, 1976, 9.). Egy helyen történik utalás arra, hogy a regény főszereplői 15-16 éves fiúk (Llosa, 1976, 89.). A növendékek Peru legkülönbözőbb részeiről és legkülönbözőbb társadalmi és faji csoportjaiból érkeztek az intézménybe, a legkülönbözőbb célokkal és indokokkal. Erről az intézményről az derül ki, hogy ez nem a katonai elit utánpótlásának a képzését szolgálja, a hároméves képzést elvégzett növendékek tartalékos tisztként szerelnek le. De egy helyen azt is megemlítik – ami igazodik az amerikai katonaiskolai sztereotípiához, amely szerint katonaiskolába a rossz magaviseletű fiúkat küldik –, hogy az intézményt a perui családok javítóintézetnek nézték, azért küldték ide fiaikat, hogy megférfiasodjanak, megjavuljanak, jó útra térjenek (Llosa, 1976, 149.). Mindezek alapján itt tehát egy más típusú és más célokat szolgáló katonai intézményt ismerhetünk meg, mint a másik két regényben, amelyek a katonai elit utánpótlását képezték és elit iskolának számítottak.

Ahogy már említettük ebben a regényben is aprólékosan kerül bemutatásra a katonai kollégium élete. Az egész művet áthatja a katonai szleng, a katonai szakkifejezések. Az intézményről számos helyen részletes leírásokat találhatunk, amelyekből kiderül, hogyan nézett ki a komplexum, milyen épületek voltak az iskola területén, hogyan néztek ki a hálótermek, az ebédlő, a gyakorlóterek (Llosa, 1976, 7-9.; 16.; 36.; 123.). A növendékek egyenruhájáról is alapos leírást ad a szerző: nadrág, khaki ing, bakancs, szövetzubbony, tányérsapka, puska, mellény, kimenő posztó egyenruha: tintakék nadrág, aranygombos fekete zubbony, fehér tányérsapka (Llosa, 1976, 8.; 45-46.). A katonai rangjelzések is megjelennek a műben, bár nem olyan részletesen, mint Ottlik regényében, de kiderül, hogy a növendékek váll-lapokat hordanak, és külön karszalag jelzi, hogyha valamelyik növendék szolgálatban van. Lila karszalagot hordanak az őrségben levő növendékek, vöröset pedig az ügyeletes növendékek. Hasonlóan a rangjelzésekhez, a napirendről sem tudunk meg olyan pontos információkat Llosa regényéből, mint Ottlikéből, de a napirend néhány eleme azért itt is megjelenik. Kiderül például, hogy szombat kivételével 6 órakor van ébresztő a növendékeknek, amely után tizenöt percük van elkészülni és felsorakozni parancsnokaik előtt a zászlótéren. Szombatonként, mivel az volt a katonai gyakorlatok napja, korábban volt ébresztő, már öt órakor (Llosa, 1976, 28-29.). Vasárnaponként pedig a bent maradt növendékek reggeli után misén vettek részt. Azonban a katonai szolgálatokról, gyakorlatokról és szemlékről Llosa ír a legtöbbet. Pontos leírást ad a növendékek ügyeleti és őrségi szolgálatáról (Llosa, 1976, 13.; 16.; 19.) és arról is, hogy milyen szakasz- és osztagparancsnoki szolgálatokat láttak el a növendékek a hadgyakorlatok során. Mivel a regény egyik fő cselekménye is egy hadgyakorlat alkalmával történik, ezért a hadgyakorlatok lefolyásáról is igen részletes leírást kapunk (Llosa, 1976, 149-159.). Ezeken kívül pedig a műben említésre kerülnek fegyverforgatási gyakorlatok a püspök úr előtt, bajtársi találkozók és ebédek, tornagyakorlatok és díszszemlék tábornokok, miniszterek és nagykövetek előtt (Llosa, 1976, 58.; 59-65.).

A kutatás fő témája, a kihágások és büntetések sajátos rendszere, is igen hangsúlyos szerepet kap az elemzett regényben. A kihágások széles skálája jelenik meg a műben: az ötödévesek ellopják a kémiadolgozat tételeit; megdobálják az alsóbb éveseket és a felsőbb éveseket is; tilalom ellenére dohányoznak és italoznak az intézmény területén; kiszöknek az intézményből; egymás ruháit ellopják; késnek a sorakozóról; rendezetlen külsővel, hiányos öltözékkel jelentek meg a reggeli szemlén;

tilalom ellenére pénzben kártyáznak; hanyagul teljesítik szolgálatukat; dolgozatírásnál puskáznak; hadgyakorlaton elejtetik a fegyverüket; tiltott könyveket olvasnak és illetlen novellákat írnak. Igen sokféle szabályszegéssel találkozhatunk tehát, amelyekre igen sokféle büntetés volt a válasz. Ebben a regényben is megjelennek azok a kisebb, mindennapos büntetések, amelyek a századok hadnagyai és altisztjei hatáskörébe tartoztak és nem kerültek bele a parancskönyvekbe. Ilyen például a már korábban (7. fejezetben) idézett bokafozás, vagy a békaugrás egyhelyben (Llosa, 1976, 140.). A műben leggyakrabban előforduló büntetés a kimenőmegvonás, és ez kardinális pontja is a történetnek, mivel a növendékek egy része a tétellopás miatt hetekig nem kapott kimenőt. Természetesen megjelennek azok a büntetési formák is, amelyek a kutatás során is megmutatkoztak, mint például a fogda, vagy az elbocsátás. A katonai nevelésből való elbocsátásnak a Leoncio Prado-ban külön rituáléja van. Miután a büntetett növendék sorsáról döntött a Tiszti Tanács, a növendéket nyilvánosan fosztják meg rangjelzéseitől és kísérik ki az intézményből az egész század, vagy az egész iskola szeme láttára (Llosa, 1976, 180-181.). *„Nem lépett hátra, nem sírt, amikor Piranya letépte a jelzést a sapkájáról és a válláról, aztán a jelvényt a zsebéről, és otthagya rongyokban, szakadt egyenruhában, és újra szólt a kürt, a két katona melléje állt és megindultak.”* (Llosa, 1976, 181.) A büntetésekkel kapcsolatban két izgalmas forma is megjelenik a műben, sajnos azonban ezekről nem derül ki túl sok részlet. Az egyik a sorshúzásos büntetés. Erről mindössze annyi derül ki, hogy ilyenkor véletlenszerűen dönti el a szakasz tisztje, hogy kik és milyen büntetést kapnak, például *„hat rossz pont minden harmadiknak”* (Llosa, 1976, 15.). Ez pedig át is vezet minket a másik izgalmas büntetési rendszerre, a pontok gyűjtésére. Arról azonban, hogy ez a pontgyűjtési rendszer pontosan hogyan működött, hány pont járt egy-egy kihágásért, vagy hogy hány pont után milyen büntetés járt, nem derül ki. A kutatás szempontjából érdekes lett volna ezt a büntetési rendszert jobban megismerni, a regény keretei azonban sajnos erre nem adtak lehetőséget.

Llosa regénye is hűen tükrözi a katonaság hierarchiáját, a „szolgálati utakat”, és a katonai döntéshozatal működését. Hitelesen megjelenik a regényben a tisztek hierarchiája, az alá- és fölérendeltségi viszonyok, a döntéshozatalban betöltött szerep, sőt még a tisztek előmeneteli rendszere is. A növendékek formális hierarchiája is megjelenik a műben, azonban ahogyan a másik két műben is, itt is sokkal izgalmasabb a növendékek belső erőviszonya. Ebben a műben Jaguár uralja a szakaszt, illetve az ő néhány bizalmasa. Ők tartják rettegésben és uralmuk alatt az egész szakaszt, sőt olykor

az egész intézményt is. Ebben a műben ugyanis nemcsak az egy-egy osztályon belüli konfliktusok jelennek meg, hanem az évfolyamok közötti konfliktusok is, elsősorban a brutális beavatási rituálékon és azok megtorlásán keresztül (Llosa, 1976, 39-45.; 52-55.; 59-65.). Ez is jól példázza, hogy ebben a regényben a leghangsúlyosabb, hogy a katonai nevelés két legfontosabb eszközeként az erőszak és a megalázás jelenik meg a tisztek részéről, amelyet a növendékek is átvesznek és érvényesítenek belső hatalmi harcaik során. Szintén az is ebben a regényben jelenik meg a leginkább, hogy a formális és az informális rendszerek az iskolában egymástól olyannyira függetlenül működtek, hogy a hadnagyoknak és altiszteknek fogalmuk sem volt róla, hogy mi minden történik éjszaka, vagy a zárt ajtók mögött a saját szakaszukban. Ugyanez Merényiék kapcsán is megjelenik *Ottlik Géza* regényében, de itt sokkal súlyosabb, és sokkal több szabálysértés történt a tisztek tudta nélkül.

A katonai élet egy másik sajátossága is áthatja ezt a művet, a szakszavakon túl, mégpedig a gúnynevek adása. A legtöbb növendéknek elsősorban a gúnynevét ismerjük meg, mint például Jaguár, Rabszolga, Boa, Kócos, Rizsfaló, vagy Poéta.

A foucaulti gépezet A város és a kutyák-ban legjobban a döntéshozatal mechanizmusában jelenik meg. Nem szabad engedni ugyanis, hogy hiba csússzon a gépezetbe, ha pedig mégis megtörténik, akkor mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a hiba senkinek se tűnjön fel. A „hiba a gépezetben” ez esetben Arana kadét halála. A Tiszti Tanács pedig minden valós tényezőtől, érzelemtől, igazságtól eltekintve úgy kezeli az ügyet, mintha az a növendék önhibájából történt volna. Bármit képesek megtenni annak érdekében, hogy az intézmény hírnevén ne essen csorba, és ennek elérése érdekében nincsenek tekintettel se az áldozat családjára, se az igazságot kereső hadnagyra, se az igazságot felfedő növendékre. Az a lényeg, hogy a gépezet olajozottan működjön tovább.

Llosa regénye is tagadhatatlanul katonaiskolai regény és méltán tett szert világhírnévre. A regény abból a szempontból is izgalmas, hogy azt is jól példázza, hogy bizonyos elemeiben a katonaság alapelvei, módszerei egyetemes jellegűek, hiszen Peruban sok mindenben éppen úgy működött a katonaiskola, mint Kőszegen. Az alapelvek ugyanazok voltak. A regényből alaposan megismerhetjük a latin-amerikai katonaiskolák zárt, és bizony sokszor kegyetlen világát, de emellett ebben a műben a főszereplők civil élete is nagyobb hangsúlyt kap, amely segít megérteni viselkedésüket, motivációjukat.

Szempont	Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
Korszak	1923		
Helyszín (város, ország)	Magyarország, Kőszeg		Peru, Lima
Helyszín (intézmény)	Kőszegi Hunyadi Mátyás katonaiskola – de nincs megnevezve	W. konviktus	Leoncio Prado Katonai Kollégium
Szereplők	növendékek: Both Benedek, Medve Gábor, Szeredy Dani, Merényi, Varjú, Homola, Burger, Ötvevényi, Orbán Elemér, Tóth Tibor, Halász Péter, Czakó Pál, Szabó Gerzson, Matej, Zsoldos, Mufi és még sokan mások tisztek: Schulze tiszthelyettes, Bognár tiszthelyettes, Marcell főhadnagy, Kovách Garibaldi ezredes, Edelényi százados, Balabán tiszthelyettes, Ernst alezredes és még sokan mások	Törless, Reiting, Beineberg, Basini, Bozena, Törless szülei, matematika tanár, igazgató, osztályfőnök, hitoktató, megemlítésre kerül: H. herceg, Dschjusch	növendékek: Jaguár, Poéta (Alberto Fernandez), Rabszolga (Ricardo Arana) Cava (Porfiro Cava), Boa, Kócos, Vallano, Rizsfaló, Urioste, Nunez, Revilla, Rajas, Torres és még sokan mások tisztek: Remigio Huarina hadnagy, Gamboa hadnagy, Varua altiszt, Pezoa altiszt, Joaquin Morte altiszt, Gorrido kapitány, Pedro Pitaluga hadnagy civil szereplők: Teresa, Tere, Helena, Higuera, Pluto, Tico, Alberto szülei, Ricardo Arana szülei, Paco, Emilio, a Kölyök
A növendékek életkora	10-13 évesek	kamaszok – nincs konkrét adat	kamaszok – 15-16 évesek
Képzési szint/forma – a főszereplők évfolyama	négy éves képzés – katonai alreáliskola - főleg a másodév első féléve (a két főszereplő másodévesként kezdte a katonaiskolát)		három éves képzés - a fő cselekményszál az ötödévben, tehát végzős korukban játszódik
Növendékek szociális háttere	grófok, bárók, katonazvegyek gyermekei, katonacsaládok gyermekei	„az ország legjobb családjából való fiúk”	négerek, indiánok, félvérek, peruiak – szegények, gazdagok vegyesen

Szempont	Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
Iskola kinézete (komplexum, tanterem, hálók, elhelyezkedés)	részletes leírások találhatóak az épületekről, a berendezésekről, az intézmény elhelyezkedéséről, parkjáról, a tanteremről, a kórházzal	néhány részlet derül ki csupán, például: „magas, kopár hátsó front”, „a parkot körülzáró, végtelen óriásfal”; „Közönséges tanterem volt; fehérre meszelt falak, nagy fekete feszület és az uralkodó arcképe a tábla mellett”	részletes leírások találhatóak az épületekről, a berendezésekről, az intézmény elhelyezkedéséről, parkjáról
Egyenruha/Öltözet	kék katonasapka, zsavolyruha, rézgombos fekete osztókabát, fekete posztónadrág, csukaszürke zubbony, kopaszra voltak nyírva	sarkantyú, kard	nadrág, khakiing, bakancs, szövetzubbony, tényársapka, puska, mellény, kimenő posztó egyenruha: tintakék nadrág, aranygombos fekete zubbony, fehér tányérsapka; lila karszalag jelzi és zseblámpa jelzi, ha valaki őrség szolgálatban van, vörös, ha ügyeletes
Katonai rangjelzések, megnevezések, katonai hierarchia	- alezredes, tiszt, altiszt, tiszthelyettes, százados, főhadnagy, orvos ezredes század, szakasz, raj - két sáv és két gomb, osztályelső, három gomb, egy stráf gomb nélkül, 2 stráf gomb nélkül		- ügyeletes tiszt, altiszt, hadnagy, ezredes, kapitány, őrmester, tábornok - váll lapok - vörös vállpánt = tüzér
Napirend	Ébresztő: negyed 6 Mosdás: fél óra Reggeli: 3/4 6 orvosi vizit, tízórai, uzsonna, délelőtti nagy szünet – ekkor volt a kihallgatás Hetente egyszer		- reggel hat órakor kürtszóra ébresztő, 15 perc múlva sorakozó, majd reggeli szemle - szombatnóként hadgyakorlat, ilyenkor 5 órakor

Szempont	Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
	fürdés		volt ébresztő és csak 8 perc volt sorakozóig - vasárnap reggeli után mise van
Katonai szolgálatok	naposi szolgálat, ügyeletes szolgálat, a negyedévesek az alsóbb éveseknél század-, szakasz, és rajparancsnoki szolgálata		őrség, ügyelet, szakaszparancsnok, osztagparancsnok
Katonai gyakorlatok	csuklózás, séta, akadálypálya, buzogánygyakorlat, terepgyakorlat, menetgyakorlat, vívás, tisztelgés, díszlépés, vigyázzállás, éleslövészet	szabadgyakorlatok, vívás	lőgyakorlat, fegyverforgatási gyakorlat, tornagyakorlatok, díszegyenruhás felvonulás, terepgyakorlat
Katonai szabályok, szabályzatok megjelenése	Szolgálati Szabályzat, szekrényrend, csomagszabályzat, kötelező tiszteletadás		utalnak több helyen is a szabályzatra
Kihágások	- rendetlen ágy, szekrény - árulkodás - piszkos nyak - verekedés - szökés - rongálás - panasztétel - elégtelen osztályzat		- tétellopás - dohányzás - italozás - kiszökés - ruhalopás - sorakozóról való kérés - rendezetlen külső, hiányos öltözék - tiltott pénzbeli kártyázás - a reggeli sorakozónál a 3 lelassabb - más osztályok megdobálása fával - puskázás - hanyag szolgálatteljesítés - puska elejtése
Büntetések	- ébresztőre jelentkezni - guggoltatás		- sorshúzásos büntetés - hibapontok,

Szempont	Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
	<ul style="list-style-type: none"> - újraágyaztatás - szekrénypakoltatás - újramosdatás - reggeli nélkül maradás - egy héten keresztül minden nap jelenteni kellett a kihallgatáson - csuklózás - egyszerű elzárás - szigorított elzárás - extra fürdés - elbocsátás 		<ul style="list-style-type: none"> büntetőpontok - kimenőmegvonás - bokafogás - magánzárka, fogda - elbocsátás - a rangjelzésektől való nyilvános megfosztás - békaugrás egy helyben
A növendékek szabadságának korlátozása	<p>„Úgyszólván az egész délelőttöt vezényszóra csináltuk végig.”</p> <ul style="list-style-type: none"> - állandó felügyelet – egy percig sem lehetett egyedül az ember - a levelek cenzúrája 	egy helyen említik meg, hogy Törless és Beineberg tovább maradhatott ki, mint a többiek. De semmilyen más módon nem jelenik meg a növendékek szabadságának korlátozása.	a regény állandó és központi témája, hogy a növendékek mikor mehetnek szabad kimenőre, hétvégére a városba. De megjelenik az is, hogy az intézmény területén belül, mely helyiségeket nem látogathatták.
„Beavatási” rituálék	<ul style="list-style-type: none"> - Schultze tiszthelyettes az első hetekben állandóan gyakoroltatta a vezényszavakat az évfolyammal - a régi növendékek az újoncoktól elvették a ruhájukat, megverték őket, pokrócozás 		a negyed és ötödév durván beavatta az újonc harmadévet – megalázták, megverték őket
Katonai szleng megjelenése és mértéke	az egész művet áthatja	egyáltalán nem jelenik meg	az egész művet áthatja
Speciálisan, sajátosan katonai szokások	ágyazás, szekrényrend, zárt rendben való vonulás, kihallgatás, ágyaztatás, parancsok, vezényszavak, napiparancsok		gúnynevek, katonai szemlék, parancsok, vezényszavak, kihallgatás, szolgálati út, napiparancs

6. táblázat: A regények összehasonlító elemzésének kategóriarendszere

Az összehasonlító táblázat is jól rávilágít arra, ami már az egyes regények elemzése során is bemutatásra került, hogy *Robert Musil* Törless iskolaévei című regénye tartalmazza a legkevesebb információt a katonaiskolák életéről, mindennapjairól. A másik két regény – az *Iskola a határon* és *A város és a kutyák* – ellenben számtalan részletet, tényezőt felvonultat a katonaiskolák belső világából.

A 6. táblázatban felsorolt szempontokon, és a részletesebb elemzéseken túl érdemes még azonban néhány ponton összehasonlítani a három regényt. A táblázatba nem került bele, de már említésre került, hogy a regények a történetvezetés szempontjából is összehasonlíthatóak. Míg Musil regénye egy szemszögből mutatja be a cselekményt, addig Llosa és Ottlik története több szálon, több idősíkból és több nézőpontból kerül ismertetésre. Míg Ottlik és Musil regénye főleg az iskola falain belül történetekre koncentrál, és sokat foglalkozik szereplők lelki világával, addig Llosánál hangsúlyos lesz az iskolán kívüli élet is, és kevésbé jelenik meg a szereplők lelkivilága. Mindhárom regényben megjelennek és igen nagy hangsúlyt kapnak a növendékek erőviszonyai és az ezekből létrejövő szövetségek, bandák. Az *Iskola a határon*-ban Merényiék uralják az évfolyamot, a Törless iskolaéveiben Reiting és Beineber dominál az osztályban, *A város és a kutyák*-ban pedig Jaguár irányítja a szakaszt. A növendékek egymás közötti kegyetlenkedése, az állandó verekedések mindhárom regényben megjelennek. De az, hogy a felnőttek hogyan egzecíroztatták, sanyargatták és félemlítették meg a növendékeket, az a leghangsúlyosabban Ottliknál jelenik meg, bár Llosa művében is tetten érhető. A növendékek egymás közötti bántalmazásai pedig az *Iskola a határon*-ban a legenyhébbek.

A három regényben bemutatott katonaiskola mindennapjainak összehasonlító elemzése mellett fontos, hogy azt is áttekintsük, hogy a három regényben miként jelennek meg a kutatás fő elméleti keretét biztosító foucaulti fegyelmező hatalom egyes elemei. Ezt a 7. táblázat foglalja össze.

Szempont		Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
Fegyelmező tér	Elzárás	Megjelenik – például: az intézmény fallal van körülveve	Megjelenik – például: az intézmény fallal van körülveve	Megjelenik – például: az intézmény fallal van körülveve
	Kvadrálás	Megjelenik – például a hálósobarendben,	Nem jelenik meg	Megjelenik – például a hálósobarendben,

Szempont		Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
		a tantermi ülésrendben és az étkezői ülésrendben		a sorakozóknál, a hadgyakorlatnál
	Funkcionális elhelyezés	Megjelenik – például: a szekrényrendben és az iskola épületeinek leírásában	Megjelenik – például az épület leírásánál	Megjelenik – például: az iskola épületeinek leírásában
	Felcserélhetőség	Megjelenik – például a növendéki szolgálatokban, az osztályelső tisztségében	Nem jelenik meg	Megjelenik – például a növendéki szolgálatokban
Fegyelmező Idő	Időbeosztás	Megjelenik – például: a növendékek szoros napi- és heti rendjében	Megjelenik – például: a növendékeknek meghatározott időre vissza kellett érkezniük a szünidőről	Megjelenik – például: a növendékek napi- és heti rendjében, a kimenőidőben
	Tevékenység megszervezése az időben	Megjelenik – például: a növendékek szoros napi- és heti rendjében	Nem jelenik meg	Megjelenik – például: a növendékek napi- és heti rendjében, a hadgyakorlat leírásánál
	Test és mozdulat összekapcsolása	Megjelenik – például az öltözködés szigorú rendjében, a növendékek „kiképzésében”	Nem jelenik meg	Megjelenik – például: a hadgyakorlat leírásánál
	Test és tárgy összekapcsolása	Megjelenik – például az öltözködés szigorú rendjében	Nem jelenik meg	Megjelenik – például: a hadgyakorlat leírásánál
	Idő kimerítő felhasználása	Megjelenik – például: a növendékek szoros napi- és heti rendjében, a növendékek „kiképzésében”	Nem jelenik meg	Megjelenik – például: a növendékek napi- és heti rendjében, a hadgyakorlat leírásánál

7. táblázat: A regények összehasonlítása a fegyelmező hatalom nézőpontjából

A 7. táblázat is jól tükrözi, hogy a három regény közül, leginkább *Ottlik* (2007) és *Llosa* (1976) művei tartalmaznak információkat a katonaiskolák belső világáról. Ezen művekben, mind a fegyelmező tér, mind a fegyelmező idő minden egyes eleme fellelhető alátámasztva a levéltári kutatás azon megállapítását, hogy a fegyelmező hatalom mikrotechnikái mélyen beépültek a katonai utánpótlásképzés mindennapjaiba.

Azt hogy a goffmani totális intézmények nyolc fő jellemzője miként jelenik meg a három elemzett szépirodalmi műben a 8. táblázat foglalja össze.

Szempont	Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
Fizikai elhatároltság	Megjelenik - az intézmény fallal van körülvéve, egy patak is elválasztja a várostól	Megjelenik – az intézmény fallal van körülvéve, egy kis város szélén	Megjelenik – az intézmény fallal van körülvéve, a főváros határán található az iskola
Az élet minden aspektusa egy helyen zajlik	Megjelenik – a növendékek és a személyzet egy része is az intézmény falain belül éli mindennapjait, itt aludnak, dolgoznak és szórakoznak (bár szórakozni néha elhagyhatják az intézményt, de csak szigorú keretek között)	Megjelenik – a növendékek és a tisztek is az intézmény falain belül éli mindennapjait, itt aludnak, dolgoznak és szórakoznak (bár szórakozni néha elhagyhatják az intézményt, de csak szigorú keretek között)	Megjelenik – a növendékek és a tisztek is az intézmény falain belül éli mindennapjait, itt aludnak, dolgoznak és szórakoznak (bár szórakozni néha elhagyhatják az intézményt, de csak szigorú keretek között)
A bentlakók és a személyzet világa élesen különbözik	Megjelenik a sztereotípiákban, a kommunikációban, a lehetőségekben	Nem jelenik meg	Megjelenik a sztereotípiákban, a kommunikációban, a lehetőségekben
Munka	Nem jelenik meg	Nem jelenik meg	Nem jelenik meg
Diszkulturálódás	Megjelenik például azokban a részekben, ahol a főszereplőket már felnőttként ismerhetjük meg és a növendékek belső hierarchiájában	Megjelenik a növendékek extrém durvaságában	Megjelenik például a kimenők alkalmával a növendékek viselkedésében és a növendékek belső hierarchiájában
Az én lealacsonyítása	Megjelenik például a felvételi procedúra leírásánál, a növendékek	Nem jelenik meg	Megjelenik például a beavatási szertartások leírásánál, a

Szempont	Iskola a határon	Törless iskolaévei	A város és a kutyák
	bántalmazásában, a személyes tárgyak és ruhák elvételében, a magánszféra hiányában		növendékek bántalmazásában, a személyes tárgyak és ruhák elvételében, a magánszféra hiányában
Privilegiumrendszer	Számos ponton megjelenik – lásd a 6. táblázat Kihágások és Büntetések sorai	Nem jelenik meg	Számos ponton megjelenik – lásd a 6. táblázat Kihágások és Büntetések sorai
Alkalmazkodási módszerek	Szituációs visszavonulás – Medve Gábor esetében Meg-nem-alkuvás – Apagyi esetében Gyarmatosodás és Áttérés – a főszereplők esetében	Szituációs visszavonulás Törless esetében	Gyarmatosodás és Áttérés – a főszereplők esetében

8. táblázat: A regények összehasonlítása a totális intézmények elemei alapján

A totális intézmények jellemzői közül mindhárom elemzett regényben számos elem megjelenik, ahogyan az a 8. táblázatból is kiderül, és ahogyan az részletesebben is bemutatásra került a 7. fejezetben. A munka kivételével tehát mindegyik jellemző megjelenik az elemzett művekben és fontos információkkal szolgálnak az intézmények totális jellegére vonatkozóan.

Ahogyan az már a fejezet elején is bemutatásra került, számtalan ponton lehetne még összehasonlítani, és elemezni a három regényt, de a kutatás szempontjából a táblázatokban is megjelenő szempontok voltak a legfontosabbak és a legérdekesebbek. A katonaiskolai regények bepillantást engednek az intézmények életének olyan mozzanataiba, amelyekbe a levéltári dokumentumok nem nyújtanak betekintést. A könyvek nem csak izgalmas adalékokat adnak hozzá a katonai bentlakásos iskolák belső világához, de a kutatás során használt két elméleti keretbe is jól beilleszthetőek.

9. Összegzés: a kutatás főbb eredményei

A disszertáció két fő egységre osztható. Az első rész a hazai katonai nevelés történetének összefoglalását tartalmazza. A második rész, pedig levéltári és irodalmi forrásokra támaszkodva mutatja be a katonaiskolák belső világát. A dolgozat egésze két fő elméleti pillérre támaszkodik: *Michel Foucault* (1990) hatalomelméletére és *Erving Goffman* (1991) totális intézet elméletére. Foucault elmélete a hatalom és a fegyelmezés mikrotechnikáinak mélyebb értelmezését segíti, Goffman elmélete pedig a zárt intézmények belső életének szociológiai értelmezését adja.

A historiográfiai részben a hazai középfokú katonai nevelés története került bemutatásra, külön kiemelve a kutatás középpontjában álló soproni katonaiskola történetét. A katonai nevelés története három fő korszakra bontva, három alfejezetben került ismertetésre, a fejezetek elején rövid társadalomtörténeti áttekintéssel. A három fejezet a kiegyezés előtti időszak, a dualizmus kori és a két világháború közötti korszak legfőbb katonai neveléstörténeti változásait, törvényeit mutatja be. A soproni katonaiskola 1897 és 1945 között működött és a korszak kiemelkedő honvédelmi intézménye volt. Bár a magyarországi katonai képzésről, és a kutatás fókuszában álló intézmény történetéről is születtek már összefoglaló művek, ezek a művek elsősorban az intézmények egykori növendékeinek köszönhetőek, akik ilyen módon szerettek volna tisztelni alma materük előtt (lásd: Cseresnyés, 1995, Előszó; Ráskay és Szabó, 1995, Előszó). És bár az iskolatörténet a pedagógiatörténeti kutatások kedvelt témája, valójában mind neveléstudományi, mind hadtudományi szempontból igen kevésbé kutatott a téma a katonaiskolák világa. A történeti rész új kutatási értéke, hogy megjelennek benne olyan levéltári források is – mint például az oktatási utasítások – amelyek a hazai szakirodalomban nem jelennek meg, nem kerülnek elemzésre. Továbbá a középfokú katonai nevelés története az általános oktatástörténet legfontosabb változásaival párhuzamosan került összefoglalásra, valamint röviden a katonaság társadalmi helyzete is helyet kapott az egyes korszakok bemutatása során.

A disszertáció második része, főként a levéltári kutatás eredményeit tartalmazza, négy kisebb egységre bontható. Az első rész a fegyelmező hatalmat vizsgálja, a második rész az iskolai fegyelmi ügyek hosszmetzeti elemzése, a harmadik rész a totális intézmény tanulmányozása, a negyedik rész pedig három szépirodalmi mű elemzése.

A levéltári kutatás első része, a dolgozat egyik elméleti keretét nyújtó, foucaulti fegyelmező hatalom megjelenésének, elemzése a kutatott levéltári forrásokban. A kutatás ezen részében a fegyelmező hatalom mikrotechnikái kerültek részletes elemzésre a soproni katonaiskola fegyelmező dokumentumaiban, az intézmény napirendjében és a fegyelmi ügyekben. Az elemzett dokumentumok, szabálykönyvek jól illusztrálják a honvéd nevelőintézetek fegyelmező gépezet jellegét. A szabálykönyvek a legapróbb részletekre kitérve szabályozzák az élet minden aspektusát a ruházattól a hálóterem hőmérsékletén át a fegyelmi fenytés nemekig. A katonaiskolák napirendje is nagyon szigorú volt, a növendékek minden perce be volt osztva, pontos időbeosztás szerint éltek mindennapjaikat. A kutatás ezen szakaszának legkiemelkedőbb része az intézmény fegyelmi ügyeinek vizsgálata a fegyelmező tér és idő megjelenésének szempontjából. Foucault hatalomelmélete alapján létrehozható volt egy kategóriarendszer, amely kategóriarendszer a fegyelmező hatalom mikrotechnikáit tartalmazza. A fegyelmező tér technikái: az elzárás, a kvadrálás, a funkcionális elhelyezés és a felcserélhetőség. A fegyelmező idő technikái: időbeosztás, tevékenység megszervezése, test és mozdulat összekapcsolása, test és tárgy összekapcsolása és az idő kimerítő felhasználása. Az 1897 és 1914 közötti időszak napi parancskönyveiben megjelenő mintegy 279 fegyelmi ügy került abból a szempontból megvizsgálásra, hogy az elkövetett vétség és a kiszabott büntetés besorolható-e egyértelműen a létrehozott osztályozási rendszerbe. A kategorizáció során sok esetben problémát jelentett, hogy a vétségek olyan komplexek voltak, hogy nehéz vagy lehetetlen volt egy kihágást egy kategóriába besorolni. A büntetések tekintetében könnyebb volt a kategorizáció, egyértelműen be lehetett sorolni az egyes büntetéseket egy kategóriába. Ebben az esetben az okozta a nehézséget, hogy egy kihágás gyakran többféle büntetést is maga után vont. Bár a kategorizáció nehézségekbe ütközött, de mivel ennek oka az volt, hogy a kihágások túl komplexek voltak a merev kategorizáláshoz, ezért a kutatás első kérdésére, hogy mennyire érhetőek tetten a fegyelmi ügyekben és a fennmaradt dokumentumokban a fegyelmező hatalom mikrotechnikái, az a válasz adható, hogy teljes mértékben megjelennek a katonaiskolák mindennapjaiban, abba mélyen beépültek.

A kutatás első része több szempontból is új eredményeket hoz. Már a kutatás forrásai is újdonságnak számítanak, korábban még senki nem elemezte sem a parancskönyveket, sem a bemutatásra került szabályozó dokumentumokat. A kutatás

megközelítésmódja is, a foucaulti szemlélet, újdonságnak számít a hazai neveléstudományi kutatásokban.

A kutatás második alegysége a fegyelmi ügyek hosszmetzeti vizsgálata volt. a disszertáció ezen szakasza arra a kérdésre kereste a választ, hogy az intézmény alapstruktúráját és alapvető fegyelmi szintjét befolyásolták-e a különböző mikrotörténeti (politikai, történelmi, iskolaszervezeti) események. Ennek vizsgálatára az intézmény 46 tanévéből 777 fegyelmi ügyéből álló adatbázist hoztam létre. A kutatási kérdését megfordítva azt vizsgáltam, hogy azok a tanévek amelyeknél kiugróan magas vagy alacsony volt a fegyelmi ügyek száma összefüggésbe hozható-e valamilyen történeti változással. A kritériumok alapján tizenhat tanév került elemzésre. A vizsgálat során a tézis csupán részben igazolódott be. A kiemelkedően magas fegyelmi ügyek száma kevés esetben volt indokolható mikrotörténeti változásokkal, több esetben is egy-egy kiemelkedően rendetlen évfolyam vagy növendék állt a nagy számú kihágások mögött. A kiemelkedően alacsony számú fegyelmi ügyek esetében azonban több összefüggés volt található a mikrotörténeti eseményekkel.

Ennél a kutatási résznél elmondható, hogy a vizsgálat egésze újdonságnak számít. A felhasznált levéltári forrásokban megjelenő fegyelmi ügyek korábban sehol, semmilyen módon nem kerültek feldolgozásra semmilyen szinten, így adatbázis sem készült belőlük és hosszmetzeti vizsgálatukra sem volt még példa.

A levéltári kutatás harmadik része annak vizsgálata volt, hogy a katonaiskolák mennyire felelnek meg a Goffman által leírt totális intézménynek, tehát ebben a fejezetben a harmadik kutatási kérdés került megvizsgálásra. A kutatás során a totális intézmények nyolc legfontosabb jellemzője került elemzésre és vizsgálatra a levéltári források és szépirodalmi művek alapján. A nyolc jellemző: fizikai elhatároltság, az élet minden aspektusa egy helyen zajlik, élesen elkülönül a személyzet és a bentlakók világa, munkához való viszony, diszkulturálódás, az én lealacsonyítása, privilégiumrendszer és az alkalmazkodási módszerek. A kutatás során megállapításra került, hogy a katonaiskolák teljes mértékben totális intézményeknek tekinthetők, a maguk sajátosságaival együtt, ugyanis majdnem minden alaptulajdonságként kiemelt jellemző megtalálható a katonaiskolákban is.

A kutatás ezen szakasza szintén teljes egészében újdonságnak tekinthető. Sem a hazai, sem a nemzetközi kutatások esetében nem jellemző, hogy Goffman elméletét használnák a zárt intézmények vizsgálata során, holott elmélete nagyon izgalmas szempontokkal szolgál, amelyek neveléstörténeti kutatásokban is alkalmazhatóak.

A kutatási rész negyedik fejezete három szépirodalmi mű összehasonlító elemzését adta. A világirodalom három legkiemelkedőbbnek tartott katonaiskolai regénye került összehasonlító elemzésre: *Ottlik Géza* (2007) *Iskola a határon* *Robert Musil* (1980) *Törless iskolaévei* és *Mario Vargas Llosa* (1976) *A város és a kutyák* című regénye. A három regény három szempontból került elemzésre és összehasonlításra. Egyrészt megvizsgálásra került, hogy milyen plusz információkkal szolgálnak a regények a katonaiskolák mindennapjairól. Másrészt röviden összehasonlításra került, hogy a fegyelmező hatalom mikrotechnikái miként jelennek meg az egyes művekben, harmadrészt pedig a totális intézmények nyolc legfőbb jellemzője is elemzésre került mindhárom regény esetében. Az eredmények táblázatos formában is összegzésre kerültek. Az elemzések során Musil regénye tartalmazta a legkevesebb információt a katonaiskolákról, Ottlik és Llosa regénye azonban részletes bepillantást nyújtanak a katonaiskolák belső világába. A szépirodalmi művek neveléstörténeti kutatásban való felhasználása ritka, holott az önéletrajzi ihletésű regények is alkalmazhatóak forrásként.

Tovább lépési lehetőség a kutatás folytatásához például az iskolai értesítők statisztikai adatainak, tanulmányainak további elemzése, hiszen jelen kutatásban csupán kiegészítő forrásként szolgáltak, de számtalan kutatási lehetőséget hordoznak magukban. Az elméletek alapján létrehozott kategóriarendszerek összefüggéseit is tovább lehetne vizsgálni, esetleg más kapcsolódó elméletek bevonásával. Izgalmas kutatás lehetne a magyar katonai nevelés intézményeinek és intézményesülésének más nemzetek katonai nevelési modelljével való összehasonlító elemzése is.

A disszertáció kétségtelenül nem merítette ki a téma minden kutatási lehetőségét. De jelen kutatási keretek között is elmondható, hogy a disszertáció egy kevésbé ismert és kutatott témát ölel fel, számos új forrást és témát tartalmazva, amelyek új eredményeket hoztak magukkal.

10. Bibliográfia

10.1. Felhasznált irodalom

1. Annen, Hubert és Royl, Wolfgang (2010, szerk.): *Educational Challenges Regarding Military Action*. Peter Lang Edition, Frankfurt.
2. Annen, Hubert; Nakkas, Can és Makinen, Juha (2013, szerk.): *Thinking and acting in military pedagogy*. Peter Lang Edition, Frankfurt.
3. Antal László (1976): *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó, Budapest.
4. Berelson, Bernard (1979): *Tartalomelemzés*. ELTE, Budapest.
5. Caruso, Marcelo (2003): *Biopolitik im Klassenzimmer*. Zur Ordnung der Führungspraktiken in den bayerischen Volksschulen (1869-1918). Deutscher Studien Verlag, Berlin.
6. Caruso, Marcelo (2015): Classroom Struggle: Organizing Elementary Teaching in the 19th Century. In: Caruso, Marcelo (szerk.): *Classroom Struggle: Organizing Elementary Teaching in the 19th Century*. Peter Lang Edition, Frankfurt, 9-30.
7. Cseresnyés Géza (1995): *Katonaiskolák a hűség városában: a soproni katonaiskolák története, 1898-1945*. HM Okt. és Tudszerv. Főoszt., Budapest.
8. Dezséri Bachó László (1930, szerk.): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia története*. A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia Kiadása, Budapest.
9. Diederiks, H. A. (1995): *Nyugat-európai gazdaság és társadalomtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
10. Doherty, Robert A. (2006): Towards a Governmentality Analysis of Education Policy. In: Weber, Susanne és Maurer, Susanne (szerk.): *Gouvernementalität und Erziehungswissenschaft*. Wissen – Macht – Transformation. Verlag für Socialwissenschaften, Wiesbaden, 51-61.
11. Elias, Norbert (2004): *A civilizáció folyamata*. Gondolat Kiadó, Budapest.
12. Farkas Gyöngyi (2004): *A Hadtörténeti Levéltár katonai tanintézeti iratainak repertórium 1740-1980*. Signifer, Budapest.
13. Feischmidt Margit (2006): Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései.; A kvalitatív módszerek története.; A megalapozott elmélet: empíria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban., URL:

[http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index4b47.html?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=53,](http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index4b47.html?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=53) Utolsó

letöltés: 2018. augusztus 4.

14. Florian, Heinz (2002, szerk.): *Military Pedagogy – an International Survey*. Peter Lang Edition, Frankfurt.
15. Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
16. Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
17. Foucault, Michel (1998a): A "kormányozhatóság": előadás a Collège de France-ban: elhangzott: 1978. február 1-én. In: Foucault, Michel: *A fantasztikus könyvtár: válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Pallas Stúdió, Budapest, 106-123.
18. Foucault, Michel (1998b): A diskurzus rendje. Székfoglaló beszéd a Collège de France-ban: elhangzott 1970. december 2-án. In: Foucault, Michel: *A fantasztikus könyvtár: válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Pallas Stúdió, Budapest, 50-74.
19. Foucault, Michel (1998c): *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Latin Betűk Alapítvány, Debrecen.
20. Foucault, Michel (2000a): *A szavak és a dolgok*. Osiris Kiadó, Budapest.
21. Foucault, Michel (2000b): Miért tanulmányozzuk a hatalmat? In: Felkai Gábor et al. (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Új Mandátum, Budapest, 464–479.
22. Foucault, Michel (2001): *A tudás archeológiája*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
23. Friml Aladár (1913): *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Kath. Középiskolai Tanáregyesület, Budapest.
24. Gál Attila (2001): *Armis et Litteris*. A Pécsi Magyar Királyi Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola történetéből 1898-1944. Petit Real Kiadó, Budapest <http://mek.oszk.hu/04900/04967/html/>, Utolsó letöltés: 2019. június 11.
25. Galántay Ervin (2011): *Az utolsó kadét*. Budapest 1944-1945. Militaria Könyvkiadó, Budapest.

26. Gangel Erzsébet (1936): *A soproni M. kir. „Zrínyi Ilona” Honvédtiszti Leánynevelőintézet története 1850–1936.* Szénásy, Budapest.
27. Garay Lajos (1939): *A pécsi magyar királyi honvéd hadapród iskola története.* Magyar Királyi Zrínyi Miklós Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet Parancsnoksága, Pécs.
28. Goffman, Erving (1991): *Asylums.* Essays on the social situation of mental patients and other inmates. Penguin Books, London.
29. Gonda András (1996): Az alapfokú tisztképzés rendszere Magyarországon a két világháború között. In.: Lengyel Ferenc és Szántó Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története.* A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, MSZH Nyomda, Budapest, 110-121.
30. Gurevics, A. J. (1974): *A középkori ember világképe.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest
31. Györffy Miklós (1990): Ottlik és Musil, *Studia Poetica.* **1990.** 9. sz., 237-249.
32. Habermas, Jürgen (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásai.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
33. Hajdu Tibor (1989): *A magyar katonatiszt (1848-1945).* MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
34. Hamilton, Anne (2015): *A world of their own? The novel and the total institution.* PhD thesis. University of Glasgow, URL: <http://theses.gla.ac.uk/6787/1/2015hamiltonphdi.pdf>, Utolsó letöltés: 2018.05.01.
35. Harai Dénes (2003): *Katonadolog? Gondolatok a katona antropológiájáról a gépesített háborúk korában.* Masszi Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
36. Hegedűs Judit (2015): Az óvodai fegyelmezés elvei és módja a dualizmus korában. In.: Baska Gabriella és Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek.* Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére. Hi Res Digit-all Printshop Kf., Budapest, 265-274.
37. Hidvégi Sándor (1937): *A kőszegi császári és királyi katonai alreáliskola története (1856-1918).* Kőszeg.
38. Holló József (1996): Az 1945 utáni középfokú katonai képzés rendszere. In.: Lengyel Ferenc és Szántó Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története.* A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, MSZH Nyomda, Budapest, 154-163.

39. Holló József Ferenc (2009, szerk.): *Növendékek, hadapródok, hallgatók: 1868-2004: magyar katonai tanintézetek a honvédtiszti előképzés és képzés szolgálatában*. Rákóczi Alapítvány, Budapest.
40. Horánszky Nándor (1999): 150 éves az Organisationsentwurf. A dokumentum és hatása gimnáziumi oktatásunkra. *Új Pedagógiai Szemle*. 1999 szeptember, URL: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00030/1999-09-mk-Horanszky-150.html>, Utolsó letöltés: 2019. március 12.
41. Horváth Futó Hargita (2015): A megalázás Dél-amerikai „iskolapéldái”. In.: Tudás és régió. Vajdasági magyar tudóstalálkozó, 2015, Konferenciakötet, Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, Újvidék, 23-27.
42. Hunyadi Györgyné (2006): Pedagógikum a szépirodalomban. In.: M. Nádai Mária, Hunyadi Györgyné és Trencsényi László (szerk.): *Pedagógikum a hétköznapokban és a művészetben*. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése. 1. kötet, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 15-35.
43. ImHof, Ulrich (1995): *A felvilágosodás Európája*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
44. Kádár Gyula (1978): *Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető, Budapest.
45. Karinthy Frigyes (1971): *Tanár úr kérem*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
46. Kasza Lajos (2000): *Zrinyista lányok*. Püski Könyvesház, Budapest.
47. Kazinczy László (2005): „Sorakozó!...”. Akiket az Isten szeretett. Egy katonaiskola története a II. világháború végén. Kanizsai Nyomda Nyomdaipari, Kereskedelmi és Kiadó Kft., Kanizsa.
48. Kelemen Gábor (2008): A biztonsági társadalom. *Szociológiai Szemle*. 2008/1., 150-156. URL: <http://www.szociologia.hu/dynamic/0801kelemen.pdf>, Utolsó letöltés: 2017. március 16.
49. Kelenik József (1997): <http://www.kanizsavar.hu/irasos-anyagok/150-kelenik-jozsef-a-hadugyi-forradalom-es-jelengesei-europaban-es-a-magyar-kiralysagba-a-xvi-szazad-masodik-feleben.html>, Utolsó letöltés: 2019. június 11.
50. Kéri Katalin (1996): *Neveléstörténeti vázlatok*. ORFK Oktatási és Kiképző Központ, Pécs-Budapest.
51. Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatás módszertanába*. Műszaki Tankönyvkiadó, Budapest.

52. Kiss Balázs (1994): Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*. 1. sz., 43-68., URL: http://www.poltudszemle.hu/pdf/1994/1994_1/kissb.pdf, Utolsó letöltés: 2017. február 19.
53. Kosztolányi Dezső (1993): *Aranysárkány*. Magyar Könyvklub, Budapest
54. Krippendorff, Kraus (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest.
55. Kun József (1987): *Néhány adat és útvonal leírások a Soproni M. Kir Egyesített Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola történetéhez, 1944-1945*. Kézirat, Hadtörténeti Levéltár, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. Doboz.
56. Kvernbekk, Tone; Simpson, Harold és Peters, Michael A. (2008, szerk.): *Military Pedagogies and why they matter*. Sense Publishers, Rotterdam.
57. László János (2008): *Elvágólag*. Kodex Print Kft., Budapest.
58. Llosa, Mario Vargas (1976): *A város és a kutyák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
59. Madarász Tibor (2014): „Csak az jöjjön katonának...” A Gábor Dénes Elektronikai Műszaki Szakközépiskola és Kollégium átalakulási folyamata. *Iskolakultúra*. 2014, 10. sz., 28-37.
60. Major Norbert (1993): *Az m. kir. Görgey Artúr honvéd műszaki hadapródiskola története*. Hadtörténeti Levéltár, Budapest.
61. Marczali Henrik (1907): *Az 1790-91. országgyűlés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
62. Martinkó József (1996a): *Katonai középiskolák az ezeréves magyar iskola történetében*. MH Humán Szolgáltató Központ, Budapest.
63. Martinkó József (1996b): Magyar középfokú katonai nevelő és katonai képző intézmények 1874-től 1918-ig. In.: Lengyel Ferenc és Szántó Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története*. A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, MSZH Nyomda, Budapest, 81-92.
64. Martinkó József (1998): *Cógerek és katkósok*. A katonai középiskolák története. , Petit Real Könyvkiadó, Budapest.
65. Messerschmidt, Astrid (2006): Michel Foucault (1926-1984). Den Befreiungen misstrauen - Foucaults Rekonstruktionen moderner Macht und der Aufstieg kontrollierter Subjekte. In: Dollinger Bernd (szerk.): *Klassiker der Pädagogik*.

- Die Bildung der modernen Gesellschaft. Verlag für Sozialwissenschaften, Weisbaden, 289-310.
66. Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2005, szerk.): *Neveléstörténet*. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe, Osiris Kiadó, Budapest.
67. Micewski, Edwin R. és Annen, Hubert (2005, szerk.): *Military ethics in professional military education- Revisited*. Peter Lang Edition, Frankfurt.
68. Miklós Zoltán (2004a): *Katonai tanintézetek Magyarországon*. Könyvpont nyomda, Budapest.
69. Miklós Zoltán (2004b): *Katonatisztképzés a Ludovika Akadémián*. Könyvpont Nyomda, Budapest.
70. Miklós Zoltán (2009): Katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezésig: történelmi és neveléstörténeti háttér. In.: *Honvédségi Szemle.*, **63.** 1. sz., 36-39.
71. Móricz Zsigmond (2000): *Légy jó mindhalálig I. és II.*, Talentum Kiadó, Budapest.
72. Musil, Robert (1980): Törless iskolaévei. In: Robert Musil, *Törless iskolévei*. Három elbeszélés, Európa Könyvkiadó, Budapest, 5-194.
73. Nagy Andrea (2016): A fegyelmező tér és idő megjelenése a Soproni Katonaiskola fegyelmi ügyeiben. *Pedagógia történeti Szemle*, 2. évfolyam, 3-4. sz., 1-19.
74. Nagy László (1982): *A kőszegi katonai nevelőintézet története (1856-1945)*. ELTE egyetemi doktori értekezés, Budapest.
75. Nemeskürti István (1985): *Befejezett múlt*. A pécsi katonaiskola. Esszégyűjtemény, Magvető, Budapest.
76. Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés. Osiris Kiadó, Budapest.
77. Németh András (2004): Az ember és „világainak” változásai. In. Németh András és Pukánszky Béla (szerk.): *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 11-98.
78. Németh András (2013): A neveléstudomány főbb fejlődésmodelljei és tudományos irányzatai. *Neveléstudomány*. 2013, **1.** 18-63., URL:

http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelstudomany_2013_1_18-63.pdf, Utolsó letöltés: 2017. március 16.

79. Németh András (2014): *Emberi idővilágok*. Pedagógiai megközelítések. Gondolat Kiadó, Budapest, 48-53.
80. Németh András (2015): A neveléstudomány nemzetközi modelljei és tudományos irányzatai. *Magyar pedagógia*. **115.** 3. sz., 255-294., URL: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Nemeth_MPed20153.pdf, Utolsó letöltés: 2017. március 16.
81. Oláh János (2006): A magyar katonai középiskolák emlékére. In: *Magiszter*, **4.** 1. sz., 76-84.
82. Ottlik Géza (2007): *Iskola a határon*. Magvető Kiadó, Budapest.
83. Pestalozzi, Johann Heinrich (1959): Lénárd és Gertrúd. In.: Zibolen Endre (szerk.): *Pestalozzi válogatott művei I.*, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 113-332.
84. Péterfy Károly (1934): *A soproni magyar királyi honvéd főreáliskola története 1898-1921*. Tóth nyomda, Sopron.
85. Peters, A. Michael (2006): Neoliberal Governmentality: Foucault on the Birth of Biopolitics. In: Weber, Susanne és Maurer, Susanne (szerk.): *Gouvernementalität und Erziehungswissenschaft*. Wissen – Macht – Transformation. Verlag für Socialwissenschaften, Wiesbaden, 37-49.
86. Pukánszky Béla (2004): A gyermekszemlélet alakulása a 19. századi magyar egyetemi tankönyvekben. In: Németh András (szerk.): *A szellemtudományos pedagógia magyar recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest, 54-87.
87. Rabelais, Francois (1954): *Gargantua és Pantagruel*. Szemelvények, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
88. Rada Tibor (szerk., 1998): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története I. és II.*. Gálos-Nyomdász Kft., Budapest.
89. Ráskay Pál (1994): *Középiskolai honvéd nevelő- és képzőintézetek 1918-1945*. Honvéd Hagyományörző Egyesület, Budapest.
90. Ráskay Pál és Szabó Zoltán (1995): *A kőszegi „Hunyadi Mátyás” katonaiskola története: 1856-1918-1945*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.
91. Roberts, Michael (1992): *Az ipari forradalom és a liberalizmus kora*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

92. Romsics Ignác (2005): Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, Budapest.
93. Rousseau, Jean-Jacques (1997) *Emil, avagy a nevelésről*. Papyrusz Book Kiadó, Budapest.
94. Rowling, J. K. (2000): *Harry Potter és a bölcsék köve*. Animus, Budapest.
95. Sályi Géza (1978): *Sályi Géza visszaemlékezése a Soproni Egyesített Honvéd Gyalogsági Hadapródiskoláról*. Kézirat, Hadtörténeti Levéltár, V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. Doboz.
96. Sántha Kálmán (2009): *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába*. Eötvös Kiadó, Budapest.
97. Sarasin, Philipp (2001): *Reizbare Maschinen. Eine Geschichte des Körpers (1765-1914)*. Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt.
98. Sárkányiné Szabó Olga (2004): *Az idegen nyelvi képzés és kommunikáció helyzete a magyar királyi honvédségben 1868-1914*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.
99. Say Gyula (2002): *Visszatekintés. Egy zászlós emlékei*: Sopron, Ausztrália, Egyesült Államok. Nereus Bt., Hévíz.
100. Szabó József János (1996a): Tisztképzés az Osztrák-Magyar Monarchiában. In.: Lengyel Ferenc és Szántó Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története*. A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, MSZH Nyomda, Budapest, 69-80.
101. Szabó Magda (2006): *Abigél*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
102. Szabó Mária (1996b): Tiszti előképzés a két világháború között. In.: Lengyel Ferenc és Szántó Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története*. A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, MSZH Nyomda, Budapest, 93-109.
103. Szabolcs Éva (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
104. Szakály Sándor (2009): A történelem és a hadtörténelem oktatása a magyar katonatisztképző intézményekben, 1872-1945, In: *Iskolakultúra*, **19.** 7-8. sz., 127-132. p.
105. Szegedy-Maszák Mihály (1994): *Ottlik Géza*. Kismonográfia, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, URL:

https://reader.dia.hu/document/Szegedy_Maszak_Mihaly-Ottlik_Geza-8445,

Utolsó letöltés: 2019. április. 13.

106. Szigeti Péter (2005): A hatalom filozófusa – az államról. In.: Fekete Judit és Szigeti Péter (szerk.): *Az állam szerepe a jólétben és a mindennapi hatalomgyakorlásban*. URL: <http://mek.oszk.hu/03400/03403/03403.htm#11>,
Utolsó letöltés: 2019. Június 19.
107. Szokolszky Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris Kiadó, Budapest.
108. Tangl Balázs (2017): Katonás nevelés és a militarizmus kérdése a dualizmus-kori Magyarországon. *Aetas*. Történettudományi folyóirat. 37. évfolyam, 1. sz., 45-67.
109. Tarnas, Richard (1996): *A nyugati gondolat stációi*. AduPrint Kiadó és Nyomda, Budapest.
110. Tóth József (1998): A Nagyvárad Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola 1898-1919 és a Magyar Királyi "Gábor Áron" Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola 1941-1945 rövid története. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest.
111. Ugrai János (2012): *A Sárospataki Református Kollégiumból távozó tógátusdiákok, 1781-1873*. Tiszaújváros.
112. Weber, Susanne és Maurer, Susanne (2006, szerk.): *Gouvernementalität und Erziehungswissenschaft*. Wissen – Macht – Transformation. Verlag für Socialwissenschaften, Wiesbaden.
113. Wolosky, Shira (2013): Foucault at School: Discipline, Education and Agency in Harry Potter. *Children's Literature and Education*. 2013, **45**. 4. sz., 285-297., URL: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10583-013-9215-6>,
Utolsó letöltés: 2017. február 19.
114. Závodi Szilvia (2006): Élet a Magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézetben. In: Gergely Jenő (szerk.) *A múlt feltárása – előítéletek nélkül*. ELTE Történettudományok Doktori Iskola, Budapest, 139–156.
115. Závodi Szilvia (2012): *Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatiszt családoknál a 20. század első felében*. Doktori Disszertáció, Budapest, ELTE BTK, Budapest.

116. Zétényi András (2005): Michel Foucault állambölcselete. *Jogelméleti Szemle*.
2005. 3. sz., URL: <http://jesz.ajk.elte.hu/zetenyi24.html>, Utolsó letöltés: 2017.
február 19.

10.2. Felhasznált jogszabályok

1792. évi IX. törvény hogy a magyar és határőrvidéki ezredekhez fő- és törzstisztekül született magyarok választassanak s ezredtulajdonosokul kineveztessenek, valamint a katonai fiatalságnak a katonai akadémiákban való neveléséről

1802. évi IV. törvénycikk a katonai akadémiáról s tanulmányokról, és az ezen célra gróf Festetics György, Rhédey Lajos és Párnitzky Mihály által tett alapítványról

1827. évi XVII. törvénycikk a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról

1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában

1868. évi XL. törvénycikk a véderőről

1868. évi XLI. törvénycikk a honvédségről

1868. évi XLII. törvénycikk a népfelkelésről

1872. évi XVI. törvénycikk a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia felállításáról

1872. évi XVII. törvénycikk a m. k. honvédségi Ludovika-Akadémia épületének átalakítására, felszerelésére és az intézet 1872. évi fentartására pótlólag megajánlott összegek fedezéséről

1883. évi XXX. Törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről

1897. évi XXII. Törvénycikk a császári és királyi közös hadsereg katonai nevelő- és tisztképző intézeteinél magyar korona országbeli ifjak részére létesített állami alapítványi helyekről szóló 1882. évi XXV. törvénycikk módosításáról

1897. évi XXIII. törvénycikk a honvéd nevelő- és képző-intézetekről

1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről

1921. évi XLIV. törvénycikk a katonatisztek, továbbá állami és más köztisztviselők gyermekeinek nevelőintézeteiről

1921. évi XXXIII. Törvény az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről

1922. évi X. törvénycikk a magyar királyi honvéd tisztképzésről

1922. évi XI. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról

1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról

1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról

1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről

10.3. Felhasznált levéltári források

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. doboz, Az intézet története I. rész, 1898-1910.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. doboz, Az intézet története II. rész, 1810-1918.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. doboz, dr. Kun József, Néhány adat és útvonal leírások a Soproni M. Kir. Egyesített Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola történetéhez, 1944-1945.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. doboz, Vártok Géza, A M. Kir. Rákóczi Ferenc Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola „A” osztály krónikája, 1941-1944.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. doboz, Sályi Géza, Sályi Géza visszaemlékezései a Soproni Egyesített Honvéd Gyalogsági Hadapródiskoláról, 1978.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, 1. doboz, Anyakönyvi lapok, 1930-1941.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 1. könyv, 1898.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 2. könyv, 1899.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 3. könyv, 1900.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 4. könyv, 1901.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 5. könyv, 1902.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 7. könyv, 1904.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 8. könyv, 1905.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 9. könyv, 1906.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 10. könyv, 1907.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 11. könyv, 1908.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 12. könyv, 1909.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 13. könyv, 1910.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 14. könyv, 1911.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 15. könyv, 1912.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 16. könyv, 1913.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 17. könyv, 1914.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 18. könyv, 1915.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 19. könyv, 1916.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 20. könyv, 1917.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 21. könyv, 1918.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 22. könyv, 1919.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 23. könyv, 1921.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 24. könyv, 1922/1924.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsnoksági parancs, 25. könyv, 1924/1925.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 26. könyv, 1925/1926.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 27. könyv, 1926/1927.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 28. könyv, 1927/1928.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 29. könyv, 1928/1929.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 30. könyv, 1929/1930.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 31. könyv, 1930/1931.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 32. könyv, 1931/1932.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Igazgatói rendelkezések, 33. könyv, 1932/1933.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 34. könyv, 1933/1934.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 35. könyv, 1934/1935.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 36. könyv, 1935/1936.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 37. könyv, 1936/1937.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 38. könyv, 1937/1938.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 39. könyv, 1938/1939.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 40. könyv, 1939/1940.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 41. könyv, 1940/1941.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Intézeti parancs, 42. könyv, 1941/1942.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsok, 43-44. könyv, 1942/1943.

Hadtörténeti Levéltár (HL), V.12. Magyar királyi honvéd Főreáliskola, Sopron, 1898-1944, Iskolaparancsok, 45. Könyv, 1943/1944.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékei irányában követendő fegyelmi eljárásra nézve.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek növendékeinek szabadságolására nézve.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, A házi és a szolgálati rend alapelvei a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1898.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, A honvéd nevelő és képző intézetek számára rendszeresített ruházat és felszerelés leírása, 1898.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Oktatási utasítás a magyar királyi honvéd nevelő és képzőintézetek részére: általános határozványok, 1918.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a m. kir. honvéd nevelő és képző intézetek tanterveikhez : tervezet, 1910.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Szervi határozványok a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1898.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Szervi határozványok a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1906.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Szervi határozványok a magyar királyi honvéd nevelő és képző intézetek számára, 1907.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Könyvtár, Utasítás a magy. kir. honvéd nevelő és képző intézetek növendékeivel (akadémikusaival) szemben követendő fegyelmi eljárásra, 1903.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténeti Levéltár (HL), I. 75 Magyar királyi Honvéd Főparancsnokság, Rendbontás a soproni főreáliskolában, 478. ő.e., 1906.

10.4. Felhasznált iskolai értesítők

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1922/1923. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1923/1924. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1924/1925. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1925/1926. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1926/1927. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1927/1928. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1928/1929. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1929/1930. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1930/1931. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1932/1933. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1935/1936. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1936/1937. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1937/1938. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A "Rákóczi Ferencz" m. kir. soproni reáliskolai nevelőintézet 1938/1939. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1922/1923. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1923/1924. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1924/1925. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1925/1926. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1926/1927. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1927/1928. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1928/1929. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1929/1930. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1930/1931. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1931/1932. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1932/1933. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1933/1934. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1935/1936. évi értesítője.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), A pécsi "Zrinyi Miklós" m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1936/1937. évi értesítője.